

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Великий Жовтень — торжество ленінської теорії соціалістичної революції
- Актуальні проблеми розвитку історико-партійної науки на сучасному етапі
- Обмін партійних документів та його роль у підвищенні активності комуністів
- До питання про періоди та етапи розвитку системи партійної освіти
- Орган українських радянських істориків

АССОНОВА Н. Т. — Соціалістичні погляди українських революціонерів-демократів (кінець XIX — початок XX ст.), «Вища школа», Видавництво при Київському університеті, 1977, 128 с.

БОЕВ Ю. О. — Атакуючий клас, вид-во «Знання», К., 1977, 46 с.

ГАВРИЛЕНКО В. О. — Українська сфрагістика. Питання предмета та історіографії, вид-во «Наукова думка», К., 1977, 167 с.

Далеко от линии фронта. Воспоминания. Документы и материалы, изд-во «Прапор», Херьков, 1977, 247 с.

ДЕРГАЧ В. — Ватутіне. Історико-краєзнавчий нарис, вид-во «Промінь», Дніпропетровськ, 1977, 71 с.

ЕНДЖЕЯК В., КУЗНЕЦОВ А. — Особая партизанско-диверсионная. Изд. 2-е., Политиздат Украины, К., 1977, 206 с.

ЗИМЯНІН М. В. — Ленінізм — революційний прапор нашої епохи. Доловідь на урочистому засіданні в Москві, присвяченому 107-й річниці з дня народження В. І. Леніна, Політвидав України, К., 1977, 32 с.

ЗУЕВ К. Ю. — XXV з'їзд КПРС про дальший розвиток радянської науки, вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.

КВАТИРА М. М. — Згуртовані єдиною метою, вид-во «Каменярь», Львів, 1977, 51 с.

КОЗАК В. Є. — Подолання істотних відмінностей між містом і селом, вид-во «Знання», К., 1977, 46 с.

Конвейер стальных артерий. Краткий очерк истории Днепропетровского ордена Ленина трубопрокатного завода им. В. И. Ленина, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1977, 128 с.

КОРОВЯКОВСКИЙ Д. З. — Экономические связи между городом и деревней и закономерности их развития при социализме, «Вища школа», Головне видавництво, К., 1977, 247 с.

КРАВЧЕНКО А. М. — XXV з'їзд КПРС про історичні успіхи світу соціалізму, вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.

КУРИСТ Л. И. — Атакуют танкисты. Воспоминания, Политиздат Украины, К., 1977, 191 с.

НАЗИМКО П. С. — У роки передгрозя. З досвіду роботи комсомолу України у третій п'ятирічці, вид-во «Молодь», К., 1977, 119 с.

ОРЛОВ В. — Зростання керівної ролі КПРС у розвинутому соціалістичному суспільстві, Політвидав України, К., 1977, 79 с.

ПЕТРИКІН В. — До серця кожного, Політвидав України, К., 1977, 64 с.

ПЕТРОВ В. С. — Прошлое с нами. Изд. 2-е, испр. и доп., Политиздат Украины, К., 1977, 367 с.

ПИХТІН В. Я. — Формування високої дисциплінованості й почуття відповідальності радянської людини, вид-во «Знання», К., 1977, 32 с.

ПОГОРЕЛОВ М. С., КЛИМЕНКО М. В. — Поїзд іде у Вроцлав, вид-во «Промінь», Дніпропетровськ, 1977, 79 с.

ПРОКОП'ЮК М. — Меморіальний комплекс «Партизанська слава», Путівник, вид-во «Каменярь», Львів, 1977, 16 с.

РЕМЕЗОВСЬКИЙ Й. Д. — Міжнародне значення досвіду побудови розвинутого соціалізму в СРСР, вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.

РИМАРЕНКО Ю. І. — Радянська людина — патріот та інтернаціоналіст, вид-во «Знання», К., 1977, 46 с.

СЕКРЕТАРЮК В. Н. — Храбрые смерти не знают. Записки парторга полка, изд-во «Каменярь», Львов, 1977, 174 с.

Советская Украина. Иллюстрированный очерк, Политиздат Украины, К., 1977, 96 с.

СУХАРЕВ В. — XXV з'їзд КПРС про зовнішньополітичну діяльність партії, Політвидав України, К., 1977, 78 с.

ХОРОШАЙЛОВ Н. — Суровые годы войны. Героические страницы истории партийных организаций Донбасса периода Великой Отечественной войны, Политиздат Украины, К., 1977, 179 с.

ШМОРГУН П. М. — Ленінським шляхом. В. І. Ленін — натхненник боротьби трудящих України за перемогу Великого Жовтня, вид-во «Знання», К., 1977, 48 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 7 (196)

ЛИПЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Вірник Д. Ф. Великий Жовтень — торжество ленінської теорії соціалістичної революції 5

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Панчук М. І. Актуальні проблеми розвитку історико-партійної науки на сучасному етапі 15

Устименко В. Є. Обмін партійних документів та його роль у підвищенні активності комуністів 27

Методологія і методика історичних досліджень

Бабко Ю. В., Безпалко М. Г., Кожукало І. П. До питання про періоди та етапи розвитку системи партійної освіти 37

«Українському історичному журналу» — 20 років

Привітання 53

Орган українських радянських істориків 56

ПОВІДОМЛЕННЯ

Вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби

Смішко П. Г. Великий Жовтень і придунайські землі Української РСР 64

Демиденко Л. А. Піднесення революційного руху робітничого класу в країнах Західної Європи під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції (листопад 1917—липень 1920 р.) 72

ЗАМІТКИ

Крутова Л. О. (Донецьк). Діяльність місцевих Рад Донбасу по залученню трудящих до державного управління (1951—1958 рр.) 81

Красковська М. П. Об'єктивні передумови формування революційної свідомості пролетаріату в індустріально розвинутих капіталістичних країнах 87

Петров М. (НРБ), Сохань П. С. Видатний болгарський історик Веселин Хаджиніколов 93

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Олійник М. М. (Харків). Наступність у вивченні історії СРСР і суспільствознавства в середній школі та історії КНР у вузі 98

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Липень 1917 р. 102

НАШ КАЛЕНДАР

Росейкін І. М. 80-річчя з дня народження В. Д. Соколовського 114
 Бойко О. Д. Видатний військовий діяч (80-річчя з дня народження І. Ф. Федька) 116
 Замелан В. А. (Ворошилоград), Мірошніченко І. М. (Львів). Боєць ленінської гвардії (До 90-річчя з дня народження Я. Е. Рудзутака) 118
 Павленко В. В. Славний син болгарського народу (100-річчя з дня народження В. Коларова) 120
 Лось Л. Ф. 120-річчя з дня виходу в світ першого номера «Колокола» 123
 Волощенко А. К. Мужня революціонерка (125-річчя з дня народження В. М. Фігнер) 125

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Самохвалов В. П. Діяльність партійних організацій по розвитку соціалістичного змагання у промисловості в 1971—1975 рр. 128
 Горбик В. О. Джерела та історіографія з сучасної політичної історії Великобританії 134

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Горлач М. І. (Харків), Мельник С. М. (Чернігів). Актуальні проблеми історії советского рабочего класса 143
 Суярко Л. О. В. С. Клобуцкий. Роль печати МАССР в формировании молдавской социалистической нации (1924—1940 гг.) 146
 Гутянський С. К., Чекурда О. Д. В. Д. Мойсеенко. Керівництво КНР розвитком народної освіти. На матеріалах УРСР. 1945—1958 рр. 147
 Калениченко П. М., Кулинич І. М. В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні. 1918—1920 149
 Ісаєнко В. Ф. (Мінськ), Чернявський М. М. (Мінськ), Хазанов А. М. (Москва), Поболь Л. Д. (Мінськ), Лисенко П. Ф. (Мінськ). Археологія Української РСР, тт. I—III 151
 Сухарев В. В. Нарис історії КПЧ 155

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

І. К. Зустріч радянських і польських істориків 157
 Понеділко В. І. (Запоріжжя). Науково-теоретична конференція у Запоріжжі 158
 П. О. Наукова конференція молодих учених Інституту історії АН УРСР 158
 Котляр М. Ф. Зустріч з академіком Б. О. Рибаківим 159
 Волинець В. В. Зустріч з читачами «Українського історичного журналу» 160
 Винокур І. С. (Кам'янець-Подільський), Копилов А. О. (Кам'янець-Подільський), Лаптін П. Ф. (Кам'янець-Подільський). Вшанування професора Л. А. Коваленка з нагоди його ювілею 160

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції
 252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
 Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

К 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции

- Вирный Д. Ф. Великий Октябрь — торжество ленинской теории социалистической революции 5

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

- Панчук М. И. Актуальные проблемы развития историко-партийной науки на современном этапе 15
Устименко В. Е. Обмен партийных документов и его роль в повышении активности коммунистов 27

Методология и методика исторических исследований

- Бабко Ю. В., Безпалко М. Г., Кожукало И. П. К вопросу о периодах и этапах развития системы партийного просвещения 37

«Українському історичному журналу» — 20 лет

- Приветствия 53
Орган украинских советских историков 56

СООБЩЕНИЯ

Влияние Великого Октября на развитие революционной борьбы

- Смешко П. Г. Великий Октябрь и придунайские земли Украинской ССР 64
Демиденко Л. А. Подъем революционного движения рабочего класса в странах Западной Европы под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции (ноябрь 1917 — июль 1920 г.) 72

ЗАМЕТКИ

- Крутова Л. А. (Донецк). Деятельность местных Советов Донбасса по вовлечению трудящихся в государственное управление (1951—1958 гг.) 81
Красковская М. П. Объективные предпосылки формирования революционной сознательности пролетариата в индустриально развитых капиталистических странах 87
Петров М. (НРБ), Сохань П. С. Выдающийся болгарский историк Веселин Хаджишиколов 93

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Олейник М. М. (Харьков). Преимущество в изучении истории СССР и обществоведения в средней школе и истории КПСС в вузе 98

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

- Большевики Украины в Октябрьской революции (Хроника событий). Июль 1917 г. 102

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Россейкин И. М. 80-летие со дня рождения В. Д. Соколовского 114
Бойко Е. Д. Выдающийся военный деятель (80-летие со дня рождения И. Ф. Федько) 116
Замелан В. А. (Воршиловград), Мирошниченко И. М. (Львов). Боец ленинской гвардии (К 90-летию со дня рождения Я. Э. Рудзутака) 118
Павленко В. В. Славный сын болгарского народа (100-летие со дня рождения В. Коларова) 120
Лось Л. Ф. 120-летие со дня выхода в свет первого номера «Колокола» 123
Волощенко А. К. Мужественная революционерка (125-летие со дня рождения В. М. Фигнер) 125

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

- Самохвалов В. П. Деятельность партийных организаций по развитию социалистического соревнования в промышленности в 1971—1975 гг. 128
Горбик В. А. Источники и историография по современной политической истории Великобритании 134

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Горлач Н. И. (<i>Харьков</i>), Мельник С. М. (<i>Чернигов</i>). Актуальные проблемы истории советского рабочего класса	143
Суярко Л. А. В. С. Клобуцкий. Роль печати МАССР в формировании молдавской социалистической нации (1924—1940 гг.)	146
Гутянский С. К., Чекурда О. Д. В. Д. Мойсеенко. Керівництво КПРС розвитком народної освіти. На матеріалах УРСР. 1945—1958 рр.	147
Калениченко П. М., Куленич И. М. В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні. 1918—1920	149
Исаенко В. Ф. (<i>Минск</i>), Чернявский М. М. (<i>Минск</i>), Хазанов А. М. (<i>Москва</i>), Поболь Л. Д. (<i>Минск</i>), Лысенко П. Ф. (<i>Минск</i>). Археология Украинской РСР, тт. I—III	151
Сухарев В. В. Очерк истории Кііі	155

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

И. К. Встреча советских и польских историков	157
Понедилко В. И. (<i>Запорожье</i>). Научно-теоретическая конференция в Запорожье	158
П. О. Научная конференция молодых ученых Института истории АН УССР	158
Котляр Н. Ф. Встреча с академиком Б. А. Рыбаковым	159
Волынец В. В. Встреча с читателями «Українського історичного журналу»	160
Винокур И. С. (<i>Каменец-Подольский</i>), Копылов А. А. (<i>Каменец-Подольский</i>), Лаптин П. Ф. (<i>Каменец-Подольский</i>). Чествование профессора Л. А. Коваленко по случаю его юбилея	160

Статті

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Д. Ф. ВІРНИК (Київ)

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ — ТОРЖЕСТВО ЛЕНІНСЬКОЇ ТЕОРІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Невдовзі мине 60 років з того знаменного дня, коли робітничий клас Росії в союзі з найбільшим селянством під керівництвом партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним здійснив Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка відкрила нову еру в історії людства — еру краху капіталізму і торжества нового, соціалістичного суспільства. В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» розкривається всесвітньо-історичне значення революції, її визначальний і всезростаючий вплив на світовий соціальний прогрес. «Перемога Жовтня, — зазначається, зокрема, у ній — **головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства**. Велика Жовтнева соціалістична революція була закономірним наслідком суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталізму. В результаті її перемоги виникла перша в світі соціалістична держава... Великий Жовтень відкрив нову епоху — епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму, епоху боротьби «за визволення народів від імперіалізму, за припинення воєн між народами, за повалення панування капіталу, за соціалізм»¹.

Чим більший період відділяє нас від історичного дня 25 жовтня 1917 р., тим значимішими стають вплив і міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу, — писав В. І. Ленін, — становить зміст нової епохи всесвітньої історії, що тепер почалася»². У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що «..героїчна боротьба робітників і селян Росії, яка дістала гарячу і дійову підтримку трудящих в усьому світі, показала, за словами Леніна, «*всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього*»³. Вона дала змогу всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу»⁴.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції переконливо свідчила про торжество ленінської теорії соціалістичної революції і цілковитий крах соціал-демократизму та опортунізму в Росії. Однак

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3, 4.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 404.

³ Там же, стор. 4.

⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 4.

ще й досі історія Великого Жовтня продовжує залишатися об'єктом гострої ідеологічної боротьби. Апологети капіталізму, ідеологи монополістичної буржуазії марно силкуються фальсифікувати історію Жовтневої революції, заперечити її об'єктивну закономірність, «довести» її «неправомірність», «випадковість», всіляко намагаються протиставити ленінську теорію соціалістичної революції марксистській теорії, оголошують останню «застарілою», тобто такою, що не відповідає сучасним умовам «народного капіталізму». Але, як відомо, марксистська і ленінська теорії соціалістичної революції — це не дві протилежні теорії, як твердять буржуазні фальсифікатори. Розробляючи вчення про імперіалізм, відкривши закон нерівномірного економічного і політичного розвитку капіталізму в епоху імперіалізму, В. І. Ленін розвинув далі саме марксистську теорію соціалістичної революції, збагативши її аналізом досвіду нової історичної епохи.

Таким чином, ленінська теорія соціалістичної революції — це органічне продовження і новий етап у розвитку марксистського вчення про пролетарську революцію.

Відкривши об'єктивні закони суспільного розвитку, К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтували історичну неминучість революційної заміни капіталізму вищим, більш прогресивним суспільним ладом — комунізмом, а на основі узагальнення досвіду буржуазних і буржуазно-демократичних революцій ХІХ ст., Паризької комуні вони показали об'єктивну неминучість і необхідність диктатури пролетаріату. Зокрема, в «Маніфесті Комуністичної партії» вони зробили висновок про те, що робітничий клас не зможе покінчити з експлуатацією людини людиною, не завоювавши державної влади, не утвердивши свого політичного панування. «Пролетаріат використає своє політичне панування для того, — писали К. Маркс і Ф. Енгельс, — щоб вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил»⁵.

Таким чином, К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтували всесвітньо-історичну роль робітничого класу у поваленні капіталізму і побудові безкласового комуністичного суспільства. Однак у домонополістичну епоху, коли жили і творили К. Маркс і Ф. Енгельс, пролетаріат ще був надто слабким і матеріальні умови для соціалістичної революції не виступили. Але розвиток капіталізму неминуче надавав виробництву суцільного характеру, створюючи тим самим матеріальні і соціально-класові передумови соціалістичної революції. Назрівав конфлікт між продуктивними силами і виробничими відносинами, що було економічною основою соціалістичної революції як єдино можливого шляху розв'язання основної суперечності капіталізму — між суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів. У процесі розвитку капіталізм створює в особі пролетаріату ту суспільну силу, яка, усвідомивши свою історичну місію, розв'язувала назрілий конфлікт шляхом знищення капіталістичних виробничих відносин і заміни їх новими, соціалістичними.

Коли ж наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. промисловий капіталізм переріс у свою вищу стадію — імперіалізм, відбувся новий стрибок в усупільненні виробництва, загостренні основної суперечності капіталізму, наближенні його краху.

Відомо, що об'єктивні економічні закони проявляються в діяльності мас, класів, партій, визначаючи її головний зміст і напрям. Але існує

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 429.

діалектичний взаємозв'язок між об'єктивними і суб'єктивними факторами в історичному процесі, причому перші відіграють визначальну роль, хоч для переходу від капіталізму до соціалізму величезне значення мають не тільки матеріальні передумови, але й наявність революційного пролетаріату, який усвідомлює свої класові інтереси і піднімається на штурм старого ладу.

Історичний досвід підтвердив, що революції відбуваються тільки тоді, коли в даній країні визріли відповідні передумови, створилася революційна ситуація, яка, за визначенням В. І. Леніна, характеризується неможливістю для панівних класів зберегти у незміненому вигляді своє панування; різким загостренням, вище звичайного, злиднів і бідувань трудящих у результаті кризи; значним зростанням невдоволення поведінкою пануючих класів, виявленим в активних революційних виступах і діях широких народних мас. При цьому В. І. Ленін роз'яснював, що революція виникає «...лише з такої ситуації, коли до перелічених вище об'єктивних перемін приєднується суб'єктивна, а саме: приєднується здатність революційного класу на революційні масові дії, досить сильні, щоб зломити (або надломити) старий уряд, який ніколи, навіть і в епоху криз, не «впаде», якщо його не «скинуть»⁶. Всі ці об'єктивні і суб'єктивні фактори були в Росії напередодні Лютневої буржуазно-демократичної і Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Розробляючи в нових історичних умовах теорію соціалістичної революції, В. І. Ленін довів, що в період визрівання умов для соціальної революції пролетаріату існує органічний взаємозв'язок між об'єктивним і суб'єктивним, стихійністю і свідомістю, керівництвом партії і діяльністю народних мас. У Росії повне відокремлення революційних елементів від дрібнобуржуазно-опортуністичних було підготовлено всім розвитком робітничого руху. Об'єктивна революційна ситуація, яка створилася в країні, неминуче породжувала революційні настрої, загартовувала, освічувала найбільш свідомих пролетарів.¹

Історична заслуга В. І. Леніна полягає не тільки в розвитку марксистської теорії у нових умовах епохи імперіалізму, обґрунтуванні можливості перемоги соціалістичної революції спочатку в одній, окремо взятій, країні, але й у тому, що він всебічно розробив стратегію і тактику революційної боротьби пролетаріату, створив партію комуністів, яка повела робітничий клас, широкі маси трудящих на штурм старого світу, забезпечила перемогу соціалістичної революції, відстояла її завоювання. Однак буржуазні фальсифікатори марксистсько-ленінського вчення, виступаючи проти ленінської теорії соціалістичної революції, механічно розривають об'єктивні і суб'єктивні фактори революції, облудно твердять, ніби ця теорія — «волютаристська» інтерпретація марксизму, боцімто в Росії не було реальних передумов для перемоги соціалістичної революції, оскільки, мовляв, у країні переважало відстале сільське господарство, а більшість її населення — селянство. Заперечуючи об'єктивну закономірність Великої Жовтневої соціалістичної революції, вони зображують її як «специфічно російське явище», а перемогу Жовтня вважають випадковою. Але всі їх зусилля лишаються марними.

Викриваючи антинаукові твердження російських і зарубіжних ревізіоністів та реформістів, В. І. Ленін довів, що в Росії були всі необхідні об'єктивні і суб'єктивні передумови для перемоги соціалістичної революції, показав її об'єктивну закономірність. Адже ще на початку

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 206.

XX ст. імперіалізм, незважаючи на нерівномірність економічного і політичного розвитку країн, втягнутих у його орбіту, в тому числі й Росії, являв собою цілісну систему з властивими їй внутрішніми антагоністичними суперечностями, які можна було розв'язати лише шляхом соціалістичної революції. «Ніяка сила не зруйнувала б капіталізм, — писав В. І. Ленін, — якби його не підмила і не підрила історія»⁷. Грунтовно проаналізувавши закони розвитку імперіалізму як світової системи, В. І. Ленін у книзі «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» дійшов висновку про можливість революційного прориву її найслабшої ланки. Разом з тим він вважав, що першою країною, де переможе соціалістична революція, напевне, буде не найбільш розвинута країна, хоч і не найвідсталіша. Заперечуючи твердження М. Бухаріна про те, ніби крах капіталістичної системи почнеться з найслабших в економічному відношенні країн, В. І. Ленін зазначає: «Неправильно: з «середньослабких». Без певної висоти капіталізму у нас би нічого не вийшло»⁸.

У праці «Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату» В. І. Ленін, показуючи спільні риси монополістичного капіталізму, властиві в той час і для Росії, писав: «...основні сили — і основні форми суспільного господарства — в Росії ті самі, як і в будь-якій капіталістичній країні, так що особливості ці можуть стосуватися тільки не найголовнішого»⁹.

Не заперечуючи техніко-економічної відсталості Росії порівняно з передовими капіталістичними країнами, Володимир Ілліч вказував, що це, однак, не означає, ніби її пролетаріатові не слід брати владу в свої руки, що ніби «Росія не досягла такої висоти розвитку продуктивних сил, при якій можливий соціалізм», як твердили «теоретики» II Інтернаціоналу. «З цим положенням, — писав В. І. Ленін у статті «Про нашу революцію», — всі герої II Інтернаціоналу, і серед них, звичайно, Суханов, посягають воістину, як з писаною торбою. Це безспірне положення вони переживають на тисячу ладів, і їм здається, що воно є вирішальним для оцінки нашої революції»¹⁰.

Рішуче відкинувши меншовицьку тезу про невідповідність Росії до соціалістичної революції, В. І. Ленін відзначав, що, незважаючи на наявність пережитків феодально-кріпосницьких відносин, у Російській імперії — країні з середнім рівнем розвитку капіталізму, — як і в інших капіталістичних країнах, у той період уже були створені необхідні матеріальні передумови для переходу до соціалізму. Враховуючи наявність феодально-кріпосницьких залишків в економіці країни, В. І. Ленін зробив висновок про необхідність здійснення спочатку буржуазно-демократичної революції, а згодом її переростання в соціалістичну.

На початку XX ст. рівень розвитку капіталізму в Росії, хоч і помітно відставав від найбільш розвинутих країн, був цілком достатнім для докорінних соціально-економічних перетворень. Незважаючи на те, що Росія вступила на капіталістичний шлях пізніше від західноєвропейських країн, в силу нерівномірності економічного розвитку вона перейшла до імперіалізму одночасно з ними.

Як відомо, ще в останній чверті XIX ст. промислове виробництво в Росії розвивалося досить високими темпами. Так, тільки за 10 років (1886—1896) виплавка чавуну зросла в 3 рази, а видобуток кам'яного

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 96.

⁸ Ленінський збірник XI, стор. 397.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 256.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 361.

вугілля за 38 пореформених років — у 36 разів¹¹. В. І. Ленін писав: «Якщо порівнювати докапіталістичну епоху в Росії з капіталістичною (а саме таке порівняння і необхідне для правильного розв'язання питання), то розвиток суспільного господарства при капіталізмі доведеться визнати надзвичайно швидким»¹².

До того ж, характерною ознакою дореволюційної російської промисловості був високий ступінь концентрації виробництва. «В Росії, — писав В. І. Ленін у 1912 р., — як і в усіх капіталістичних країнах, відбувається концентрація виробництва, тобто зосередження його дедалі більше в незначній кількості великих і найбільших підприємств... Великі фабрики душать дрібні і дедалі більше зосереджують виробництво. Все більші маси робітників збираються в невеликій кількості підприємств, але весь прибуток від праці об'єднаних мільйонів робітників дістається жменьці мільйонерів»¹³.

Одним з основних промислових і робітничих центрів і головною вугільно-металургійною базою Російської імперії у той час був Донбас. Наприкінці XIX ст. 25 шахт басейну (7% усіх шахт) давали 77,5% видобутку вугілля, п'ять найбільших металургійних заводів Півдня виплавляли 62,7% чавуну, вироблюваного в цьому районі, 5,6% великих підприємств випускали 56,6% усієї продукції. Такі синдикати, трести, картелі, як «Продвугілля», «Продамет», цукровий синдикат тощо, об'єднували переважну більшість підприємств усіх найважливіших галузей промисловості Росії, зокрема й України.

Високий рівень концентрації промисловості був передумовою виникнення монополій. Вже до 1914 р. їх налічувалося в Росії близько 150, які контролювали 65—70% промислового виробництва. За рівнем монополізації російська промисловість не поступалася перед американською і німецькою й перевищувала англійську та французьку. Водночас відбувалася монополізація банківської справи. Наприклад, напередодні першої світової війни в семи великих банках було зосереджено понад 50% усіх банківських капіталів Росії. Інтенсивно проходив процес зрощування банків з монополіями. В зв'язку з цим банки стали важливою ланкою у підготовці економічних передумов соціалістичної революції. «Без великих банків, — писав В. І. Ленін, — соціалізм був би нездійснимий»¹⁴.

Однією з особливостей економічного розвитку Росії епохи імперіалізму було широке проникнення іноземного капіталу в усі галузі виробництва, причому 80% його вкладено у важку промисловість, зокрема металургійну та кам'яновугільну галузі промисловості Донбасу і Криворіжжя.

Таким чином, за ступенем концентрації промисловості, за рівнем капіталістичного усупільнення виробництва і праці дореволюційна Росія випереджала найпередовіші капіталістичні країни, хоча в ній були сильні залишки кріпосництва і міцні позиції іноземних імперіалістів.

У першому десятиріччі XX ст. монополістичний капіталізм у Росії почав переростати у державно-монополістичний, з виникненням якого країна безпосередньо наблизилася до соціалізму. Цей процес розвивався особливо прискореними темпами у період першої світової війни, коли надзвичайно загострилася основна суперечність капіталізму, значно знизився рівень промислового і сільськогосподарського виробництва, посилювалася експлуатація, різко погіршилося матеріальне становище

¹¹ А. Ф. Яковлев. Экономические кризисы в России, М., 1955, стор. 212.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 568.

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 39—40.

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 292.

трудящих. Народні маси голодували, а вітчизняна буржуазія, особливо після Лютневої революції, при підтримці іноземних капіталістів робила все можливе для збільшення господарської розрухи і недопущення соціалістичної революції, яка назрівала. «Діалектика історії саме така, — писав В. І. Ленін у праці «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», — що війна, надзвичайно прискоривши перетворення монополістичного капіталізму в державно-монополістичний капіталізм, *тільки самими* надзвичайно наблизила людство до соціалізму. Імперіалістська війна є переддень соціалістичної революції. І це не тільки тому, що війна своїми страхіттями породжує пролетарське повстання, — ніяке повстання не створить соціалізму, коли він не дозрів економічно, — а тому, що державно-монополістичний капіталізм є цілковита *матеріальна* підготовка соціалізму, є *переддвер'я* його, є той щабель історичної драбини, між яким (щаблем) і щаблем, що називається соціалізмом, *ніяких проміжних щаблів нема*»¹⁵.

У резолюції VI з'їзду РСДРП(б) «Про економічне становище» підкреслювалося, що в тих умовах єдиним виходом з існуючого становища була ліквідація війни і організація виробництва не для війни, а для відновлення всього зруйнованого нею, не в інтересах купки фінансових олігархів, а в інтересах робітників і найбідніших селян¹⁶.

Отже, врятувати країну від повного економічного краху могла тільки соціалістична революція. «Війна, — писав В. І. Ленін, — створила таку неосяжну кризу, так напружила матеріальні і моральні сили народу, завдала таких ударів усій сучасній суспільній організації, що людство опинилося перед вибором: або загинути або віддати свою долю в руки найреволюційнішого класу для найшвидшого і найрадикальнішого переходу до вищого способу виробництва»¹⁷. Таким класом став пролетаріат Росії, очолюваний створеною В. І. Леніним партією більшовиків.

Буржуазно-реформістські історіографи зображували першу світову війну як головну причину Жовтневої революції. Щодо цього В. І. Ленін неодноразово вказував, що яким би важливим не був вплив першої світової війни, її справжня роль полягала лише в тому, що вона, по-перше, прискорила початок революції в Росії, а, по-друге, полегшила її перемогу, бо ще більше розхитала відсталу економіку країни, а поразки царської армії на фронтах викликали загальне обурення.

У багатьох працях В. І. Ленін переконливо довів, що ще на початку ХХ ст. Росія стала вузловим пунктом суперечностей усієї системи імперіалізму. На основі всебічного вивчення природи імперіалізму Володимир Ілліч зробив дуже важливий висновок про нерівномірність розвитку капіталізму в епоху імперіалізму. «Нерівномірність економічного і політичного розвитку, — писав він, — є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні»¹⁸.

Геніальний аналіз соціально-економічної природи монополістичної стадії капіталізму, зроблений В. І. Леніном, дав йому змогу дійти висновку про те, що імперіалістичний фронт може бути прорваний у найслабшій його ланці найпідготовленішим для цього загоном світового пролетаріату. Такою ланкою у ланцюзі світового імперіалізму вже в першому десятиріччі ХХ ст. стала Росія, куди перемістився центр світового революційного руху. «Росія, — зазначається в Програмі

¹⁵ Там же, стор. 182.

¹⁶ Див.: КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 1, М., 1970, стор. 489.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 187.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 334.

КПРС, — була найслабшою ланкою в системі імперіалізму і вузловим пунктом усіх його суперечностей. Разом з тим, у ній склались і необхідні умови для перемоги соціалізму»¹⁹.

Таким чином, формування і розвиток державно-монополістичного капіталізму в Росії, наростання внутрішніх антагоністичних суперечностей, зумовлених дією закону невідповідності виробничих відносин характеру продуктивних сил, вказували на те, що в країні вже були створені матеріальні і соціально-класові передумови для соціалістичної революції. «Ми — писав В. І. Ленін, — досягли тепер цього ступеня розвитку світової економіки, і він є безпосередній переддень соціалізму»²⁰. Матеріальні передумови соціалістичної революції в Росії об'єктивно знаходили свій конкретний вияв у прискоренні процесів капіталістичного усунування виробництва, посиленні його державно-монополістичних форм, поглибленні головної антагоністичної суперечності капіталізму.

Оцінюючи об'єктивні умови, які склалися в Росії після повалення царизму в ході Лютневої революції, і враховуючи досвід боротьби народних мас проти самодержавства як у 1905—1907 рр., так і в лютому—березні 1917 р., В. І. Ленін розробив конкретний план переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Для здійснення цього плану особливо велике значення мали тези Володимира Ілліча, опубліковані 7 квітня 1917 р. в «Правді» під назвою «Про завдання пролетаріату в даній революції». У них Володимир Ілліч писав: «Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в переході від першого етапу революції, який дав владу буржуазії внаслідок недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, — до другого її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і бідніших верств селянства»²¹. Таким чином, В. І. Ленін показав нерозривну єдність і взаємозв'язок буржуазно-демократичної і соціалістичної революції у Росії в епоху імперіалізму.

Відзначаючи велике мобілізуюче значення «Квітневих тез» В. І. Леніна, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев говорив: «Лютнева революція 1917 року поставила перед партією більшовиків, перед російським пролетаріатом багато зовсім нових проблем. Сьогодні всім нам ясно, що ця буржуазно-демократична революція повинна була перерости в соціалістичну. Але треба враховувати, якою заплутаною, суперечливою була обстановка того часу, наскільки різними були погляди, які існували тоді, відносно дальших шляхів революції, щоб знову і знову оцінити розум, проникливість і волю Леніна, відчуті справжній масштаб його подвигу. «Квітневі тези», що ясно намітили перспективу переходу до соціалістичної революції, — це не тільки подія переломного значення для політичної історії нашої країни, це і новий крок у розвитку марксистської теорії революції в цілому»²².

У ряді праць, зокрема «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», «Чи вдержать більшовики державну владу?» та ін., на основі глибокого аналізу розвитку монополістичного капіталізму В. І. Ленін переконливо довів, що в той час у Росії вже були об'єктивні і суб'єктивні умови для соціалістичної революції, що «...соціалізм тепер дивиться на нас через усі вікна сучасного капіталізму...»²³, що «...коли виріс, завдяки капіталістичній, матеріальній апарат великих банків, синдикатів, залізниць і т. ін.; коли багатющий досвід передових країн нагрома-

¹⁹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 9.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 163.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 111.

²² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 532.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 183.

див запаси чудес техніки, застосування яких *гальмує* капіталізм; коли свідомі робітники згуртували партію в чверть мільйона, щоб планомірно взяти в руки цей апарат і пустити його в хід, при підтримці всіх трудящих і експлуатованих, — коли є в наявності ці умови, тоді не знайдеться тієї сили на землі, яка перешкодила б більшовикам, *якщо вони не дадуть себе залюкати* і зуміють взяти владу, вдержати її до перемоги *всесвітньої соціалістичної революції*»²⁴.

Створивши матеріальні передумови соціалістичної революції, монополістичний капіталізм у Росії водночас породив і свого могильника в особі робітничого класу. Високий ступінь концентрації і централізації виробництва та капіталу зумовив зростання чисельності і концентрації промислового пролетаріату, сприяв формуванню його політичної свідомості, активізації його революційної боротьби. При цьому необхідно підкреслити, що характерне для капіталістичного способу виробництва відносно й абсолютне зубожіння пролетаріату в царській Росії було більш високим, ніж в інших капіталістичних країнах. Імперіалістична Росія належала до числа держав з найдовшим робочим днем, надзвичайно низькою оплатою праці, з найжорстокішими формами експлуатації трудящих.

Хоч у Росії робітничий клас не становив більшості населення (в 1914 р. у промисловості країни було зайнято лише понад 3 млн. чол. при загальній кількості осіб найманої праці 18,5 млн. чол.), він йшов в авангарді революційної боротьби трудящих, був передовим загоном міжнародного робітничого руху. Цю боротьбу очолила й спрямувала створена В. І. Леніним партія більшовиків, під керівництвом якої пролетаріат розгорнув усю могутність свого революційного натиску, всю свою силу. Тому в період підготовки соціалістичної революції В. І. Ленін велику увагу приділяв загартуванню і зміцненню партії. «Виховуючи робітничу партію, — писав він, — марксизм виховує авангард пролетаріату, здатний взяти владу і *вести весь народ* до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути учителем, керівником, вождем усіх трудящих і експлуатованих у справі владштування свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії»²⁵⁻²⁶.

Однією з основних причин перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції було те, що боротьбою народних мас керувала саме більшовицька партія. В. І. Ленін орієнтував партію на зміцнення гегемонії пролетаріату в революції, на встановлення його диктатури. Разом з тим Володимир Ілліч підкреслював, що робітничий клас зможе виконати свою роль гегемона тільки при підтримці широких народних мас. «Пролетарська революція, — писав він, — неможлива без співчуття і підтримки величезної більшості трудящих щодо свого авангарду — пролетаріату»²⁷.

В. І. Ленін наголошував, що для перемоги революції необхідно створити союз робітничого класу і найбіднішого селянства, оскільки інтереси останнього можна задовольнити тільки після здійснення пролетарської революції. «...Корінного розходження інтересів найманих робітників з інтересами трудящих і експлуатованих селян *нема*, — писав Володимир Ілліч. — Соціалізм *цілком* може задовольнити інтереси тих і других. *Тільки* соціалізм може задовольнити їх інтереси. Звідси можливість і необхідність «чесної коаліції» між пролетарями і трудящими та експлуатованими селянами»²⁸.

²⁴ Там же, стор. 315.

²⁵⁻²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 33, стор. 25.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 206.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 98.

Отже, при розкритті об'єктивних і суб'єктивних передумов Великої Жовтневої соціалістичної революції слід враховувати також характер революційної боротьби на селі, загострення суперечностей між містом і селом в епоху монополістичного капіталізму, адже «...відсталість Росії, — за словами В. І. Леніна, — своєрідно злила пролетарську революцію проти буржуазії з селянською революцією проти поміщиків»²⁹. У численних працях з аграрного питання в Росії Володимир Ілліч переконливо показав, що, незважаючи на прискорений розвиток капіталізму, в російському селі збереглося чимало залишків феодально-кріпосницьких відносин, насамперед поміщицька власність на землю, широке розповсюдження відробіткової системи, кабальної аренди землі, напівфеодалний характер податків і повинностей тощо. У ході розвитку капіталізму в сільському господарстві відбувався процес розорення основних мас трудового селянства, яке за своїм матеріальним становищем дедалі більше зближувалося з пролетаріатом.

У праці «Суть аграрного питання в Росії» В. І. Ленін зазначав: «У Росії, безсумнівно, вже зміцнів і неухильно розвивається... капіталістичний устрій землеробства. І поміщицьке, і селянське господарство еволюціонують саме в цьому напрямі. Але суто капіталістичні відносини придавлені ще в нас у *величезних* розмірах відносинами *кріпосницькими*. Боротьба маси населення, насамперед маси селянства взагалі, саме з цими відносинами — ось у чому своєрідність російського аграрного питання»³⁰.

При визначенні передумов соціалістичної революції В. І. Ленін враховував процес розшарування селянства і розвиток боротьби селянської бідноти проти куркульства. Основні маси трудячого селянства в союзі з робітничим класом на першому етапі революції боролися за повалення царизму і знищення залишків кріпосництва, а на другому — за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. «Завершивши буржуазно-демократичну революцію разом з селянством взагалі, — писав він, — пролетаріат Росії перейшов остаточно до революції соціалістичної, коли йому вдалося розколоти село, приєднати до себе його пролетарів і напівпролетарів, об'єднати їх проти куркулів і буржуазії, в тому числі селянської буржуазії»³¹.

Озброєний ленінською теорією соціалістичної революції робітничий клас Росії в союзі з біднішим селянством під керівництвом більшовицької партії прорвав фронт світового імперіалізму, здійснив соціалістичну революцію і встановив диктатуру пролетаріату.

Отже, Велика Жовтнева соціалістична революція була підготовлена всім попереднім розвитком світового і, зокрема, російського капіталізму. До соціалістичної революції, вказував В. І. Ленін, «нас підвів імперіалізм, нас підвів капіталізм у його первісних товарно-господарських формах»³². «Ми перемогли в Росії, і притому з такою легкістю тому, — говорив він на III конгресі Комінтерну, — що підготували нашу революцію під час імперіалістичної війни. Це — перша умова. Десять мільйонів робітників і селян були у нас озброєні, і нашим лозунгом був: негайний мир, що б то не стало. Ми перемогли тому, що найширші селянські маси були настроєні революційно проти великих поміщиків... Ми перемогли в Росії тому, що на нашому боці була не тільки безспірна більшість робітничого класу (під час виборів у 1917 році з нами була переважна більшість робітників проти меншовиків), але й тому, що половина армії, безпосередньо після захоплення нами влади,

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 296.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 292.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 301.

³² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 152.

і $\frac{9}{10}$ селянської маси протягом кількох тижнів перейшли на наш бік...»³³.

«Декларація прав трудящого і експлуатованого народу», прийнята III Всеросійським з'їздом Рад, підтвердила політичне панування робітничого класу, всіх трудящих, висунула завдання ліквідації всіх форм експлуатації людини людиною і поділу суспільства на класи, проголосила союз вільних націй.

Радянський народ під керівництвом створеної Леніним Комуністичної партії за короткий строк побудував розвинуте соціалістичне суспільство, перед усім світом продемонстрував переваги соціалізму над капіталізмом. «Досягнення батьківщини Жовтня за шість десятиріч,— зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— є переконливим свідченням того, що соціалізм забезпечив небачені в історії темпи прогресу всіх сторін життя суспільства»³⁴. У цих досягненнях знайшли своє яскраве відображення сила і величність ленінських ідей. «Сьогоднішні звершення радянського народу є пряме продовження справи Жовтня, — зазначалося в матеріалах XXV з'їзду КПРС. — Це є практичне втілення ідей великого Леніна. Цій справі, цим ідеям наша партія вірна і буде вірна завжди»³⁵.

Говорячи про славний шлях, пройдений нашою країною за роки Радянської влади, Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС зазначав: «Шість десятиріч — це менше, ніж середня тривалість життя людини. Але за цей час наша країна пройшла шлях, який дорівнює століттям. Ми створили нове суспільство, суспільство, подібного якому людство ще не знало. Це — суспільство безкризової, постійно зростаючої економіки, зрілих соціалістичних відносин, справжньої свободи. Це — суспільство, де панує науковий матеріалістичний світогляд. Це — суспільство твердої впевненості в майбутньому, світлих комуністичних перспектив. Перед ним відкриті безмежні простори дальшого всебічного прогресу»³⁶.

Важливою віхою у політичній історії нашої соціалістичної Вітчизни буде прийняття нової Конституції Союзу РСР. «Воно, — підкреслив у доповіді на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — стане ще одним історичним вкладом нашої ленінської партії, всього радянського народу у велику справу будівництва комунізму»³⁷.

Д. Ф. Вірник

ВЕЛИКИЙ ОКТЯБРЬ — ТОРЖЕСТВО ЛЕНИНСКОЙ ТЕОРИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

В статье на основе ленинской теории социалистической революции освещаются объективные и субъективные предпосылки Великой Октябрьской социалистической революции как закономерного следствия общественного развития России, классовой борьбы ее трудящихся масс под руководством большевистской партии. Автор уделяет большое внимание критике фальсификаторских утверждений оппортунистов и ревизионистов о «неподготовленности» России к социализму, подчеркивает решающее значение руководящей роли партии большевиков в подготовке пролетариата к социалистической революции.

³³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 26, 28.

³⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 6.

³⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1977, стор. 5.

³⁶ Там же, стор. 97.

³⁷ «Радянська Україна», 5 червня 1977 р.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

М. І. ПАНЧУК (Київ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО- ПАРТІЙНОЇ НАУКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Першочергове значення в підвищенні ефективності досліджень в галузі суспільних наук має глибоке, творче оволодіння всіма суспільствознавцями марксистсько-ленінською методологією. Саме цій проблемі і була присвячена республіканська наукова конференція «Питання методології історико-партійної науки», що відбулася 7—8 квітня 1977 р. у Києві. Її організаторами виступили Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Секція суспільних наук АН УРСР.

У роботі конференції взяли участь відомі учені Москви і Ленінграда, завідуючі опорними кафедрами історії КПРС, завідуючі кафедрами і викладачі історії партії вузів республіки, слухачі Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті.

Вступним словом конференцію відкрив та виступив з доповіддю «Історико-партійна наука — могутня ідейна зброя в боротьбі за комунізм» директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук. Він підкреслив, що важливе значення історико-партійної науки вирішальною мірою зумовлюється тією загальноновизнаною історичною місією, яку з часу свого виникнення здійснює основний об'єкт її дослідження — Комуністична партія Радянського Союзу. Історія КПРС займає особливе місце серед суспільних наук, оскільки вона є марксизмом-ленінізмом в дії, у творчому розвитку. Узагальнення і висновки історико-партійної науки, яка ґрунтується на непорушному теоретичному і методологічному фундаменті наукового комунізму, збагачують марксистсько-ленінське вчення, всі його складові частини. В той же час історія КПРС є найбільш конкретним і переконливим свідченням зростання ролі самої партії на всіх етапах боротьби робітничого класу за здійснення його всесвітньо-історичної місії.

Дослідження закономірностей розвитку КПРС, досвіду її діяльності, спрямованої на здійснення програми будівництва комунізму, є не тільки надзвичайно актуальним, а й важливим науковим питанням. Підкреслюючи значення суспільних наук, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев говорив: «Так само як у промисловості і сільському господарстві ми не можемо тепер робити буквально жодного кроку вперед без допомоги новітніх досягнень науки, так і в на-

шому суспільному житті розвиток науки — необхідна база для прийняття рішень, для повсякденної практики»¹. Важливим є положення про те, що «розвиток суспільних наук і впровадження їх рекомендацій у практику відіграють не менш важливу роль, ніж використання досягнень природничих наук у сфері матеріального виробництва...»². Блискучий приклад справді ленінського підходу до аналізу й узагальнення історичного минулого, до використання величезного досвіду КПРС для творчого розв'язання проблем сучасності міститься в рішеннях XXIII, XXIV, XXV з'їздів КПРС, постановах Центрального Комітету, зокрема у прийнятій у зв'язку з такою визначною подією, як 60-річчя Великого Жовтня.

В сучасних умовах, підкреслив В. І. Юрчук, коли радянський народ під керівництвом партії розв'язує грандіозні завдання поступового переростання розвинутого соціалістичного суспільства в комуністичне, неухильно підвищується роль історико-партійної науки, розширюються й активізуються її функції — теоретична, соціально-політична та ідейно-виховна. Історико-партійна наука покликана насамперед розкривати велич і життєстверджуючу силу марксизму-ленізму, показувати його творчий розвиток і втілення Комуністичною партією в життя на всіх історичних етапах. Її завданням є подавати дійову допомогу партії у виробленні і здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики, стратегії і тактики комуністичного будівництва, вивченні й узагальненні та передачі на службу комунізму величезного досвіду політичної діяльності партії. Історико-партійна наука покликана також подавати ефективну допомогу партії у формуванні комуністичної свідомості радянського народу, зміцненні ідейно-теоретичних позицій міжнародного комуністичного руху та викритті наших ідейних та політичних противників.

Проректор Ленінградської Вищої партійної школи, д-р істор. наук, проф. М. М. Маслов виступив з доповіддю про наукові основи періодизації історії КПРС. Періодизація, відзначив він, інколи розглядається як технічний прийом історичного дослідження, а на ділі є одним з його важливих методів. Зокрема, діахронний метод періодизації дає можливість виявити зміну якісних особливостей історичних процесів у часі, розкрити форму їх виникнення і класовий зміст в кожному окремому періоді. У працях В. І. Леніна «Що робити?», «Соціалізм і війна», «З минулого робітничої преси в Росії», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», «Замітки з історії РКП» та інших, сказав М. М. Маслов, розроблено наукові основи періодизації історії КПРС, дано ряд схем періодизації історії РСДРП і більшовизму, кожна з яких має самостійне значення. Розглядаючи з різних сторін історію партії як єдиний процес, вони відтворюють всебічну картину її виникнення і діяльності.

Важливою особливістю ленінського методу періодизації історії партії є застосування різних критеріїв, у кожному окремому випадку підпорядкованих конкретному дослідницькому завданню і нерозривно пов'язаних з його головною темою. Такими критеріями періодизації в ленінських працях є: масовість соціал-демократичного руху і ступінь його зв'язку з класовою боротьбою пролетаріату, своєрідність стратегії і тактики партії, зміна змісту і форм внутріпартійної боротьби та ін. У всіх випадках застосування В. І. Леніном методу періодизації історико-партійного процесу критеріїв, якими користувався Володимир Ілліч,

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 92.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 345.

обов'язково складаються з двох взаємопов'язаних елементів. Перший з них характеризує зовнішні, об'єктивні умови розвитку досліджуваного процесу, а другий — розкриває хід самого процесу. Критерій періодизації визначає точку зору на історичний процес, що вивчається, виділяє в ньому певну сторону чи явище, а хронологічні рамки періодів вказують на моменти якісних змін досліджуваних сторін цього процесу чи явища.

В кожному конкретному випадку періодизації історико-партійного процесу, підкреслив доповідач, повинен застосовуватися тільки певний критерій, чітко визначений дослідником. Відхід від цієї вимоги, підміна одного критерію періодизації іншим негативно позначиться на змісті досліджуваного процесу і призведе до помилок у пізнанні об'єктивної істини історії. І навпаки, при вивченні різних сторін історичного процесу слід застосовувати різні критерії, які відповідають цілям і завданням дослідження конкретних історико-партійних явищ. З цього випливає неминучість того, що хронологічні рамки окремих періодів у різних схемах періодизації не збігаються. Така несинхронність відбиває об'єктивну різночасність якісних змін окремих сторін історичного процесу. Отже, підкреслив М. М. Маслов, лише суворе дотримання основних вимог методу періодизації і застосування всієї сукупності ленінської спадщини в цьому плані може забезпечити створення єдиної періодизації історії КПРС.

Доповідачі та учасники дискусії на конференції глибоко проаналізували стан розробки історії КПРС, окреслили ряд проблем, які потребують дальшого вивчення. Історико-партійні наукові дослідження є актуальними, наголосив у своїй доповіді «Суть поняття «актуальність» історико-партійного дослідження» д-р істор. наук, проф. Л. Ю. Беренштейн, якщо вони відповідають корінним вимогам епохи, революційному оновленню світу, розв'язанню величних завдань комуністичного будівництва. Важливість такого дослідження насамперед визначається тим, наскільки воно сприяє виробленню стратегії, політики й тактики КПРС на сучасному етапі і на майбутнє, а також вдосконаленню форм та методів її багатогранної діяльності.

Актуальними, відзначив у виступі Л. Ю. Беренштейн, є історико-партійні дослідження з усіх періодів діяльності КПРС. Але при цьому важливо й необхідно враховувати ступінь наукової розробки тієї чи іншої проблеми. Саме з цього випливає логічний зв'язок поняття «актуальності» з новизною наукового дослідження. Ступінь же новизни, а отже й актуальності історико-партійного дослідження, вирішальною мірою визначається, поряд з більш глибоким, всебічним, у логічному зв'язку з досліджуваною проблемою використанням теоретичної спадщини класиків марксизму-ленінізму і документів партії, введеним до наукового обігу нових, маловідомих і зовсім невідомих архівних документів. Адже можна навести чимало випадків, коли на основі використання нових джерел не тільки ширше розкривається проблема, не просто уточнюються, а й переглядаються, змінюються узагальнення та висновки.

Актуальність наукового дослідження слід розглядати і в плані ефективності, дієвості рекомендацій. Зокрема, ефективність історико-партійного дослідження визначається тим, наскільки його узагальнення, висновки сприяють творчому розвитку марксизму-ленінізму в цілому і історії КПРС як науки, зокрема; наскільки зміст даного дослідження допомагає вихованню трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях, в душі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, відданості соціалістичній Батьківщині, на принципах комуністичної моралі. Ефективність історико-партійного дослідження визначається і тим, наскільки його узагальнення, висновки, рекомендації

приносять користь братнім марксистсько-ленінським партіям, допомагають їм розв'язувати практичні завдання в боротьбі за соціальне і національне визволення трудящих, у боротьбі за демократію, соціальний прогрес і мир між народами. І, нарешті, дієвість дослідження залежить від того, наскільки воно сприяє критиці буржуазних і ревізіоністських фальсифікацій, викриттю ідеології, політики і практики різних заголів антикомунізму.

Актуальні проблеми історико-партійної науки в сучасних умовах визначено у партійних документах, в рішеннях XXV з'їзду КПРС, в яких далі поглиблення дістали положення про розвинуте соціалістичне суспільство, зроблено важливі теоретичні узагальнення та висновки з питань внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, удосконалення політичної системи радянського суспільства, партійного будівництва, ідейно-виховної роботи партії, а також з корінних проблем світового революційного процесу. Дослідження зазначених проблем — важливе наукове завдання.

Спинившись на деяких проблемах джерелознавства історії КПРС, д-р істор. наук А. В. Санцевич всебічно розглянув першорядну роль джерел нормативного характеру — праць основоположників наукового комунізму К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, в яких сформульовано найголовніші питання, що визначають діяльність партії. За методологічним значенням такими ж важливими є документи Комуністичної партії і Радянського уряду. У Звітній доповіді Центрального Комітету XXIV з'їздові КПРС говорилося: «Ці документи — підсумок розвитку теоретичної думки партії, результат колективної роботи Центрального Комітету, наших партійних і наукових кадрів»³. В документах партії відбиваються багатогранний досвід революційної боротьби нашої партії і народу, будівництва соціалізму і комунізму, проблеми світового революційного процесу, особливості сучасного етапу розвитку міжнародних відносин.

З позицій джерелознавчого аналізу цих документів А. В. Санцевич класифікує їх на чотири групи: програми і статuti партії; матеріали партійних з'їздів і конференцій; документи керівних органів партії; документи місцевих партійних органів і організацій. Партійні документи тісно пов'язані між собою. Тому вивчати їх слід у певній послідовності: від документів вищих органів до рішень нижчих, від більш узагальнюючих до конкретних, тобто від матеріалів з'їздів до рішень конференцій і пленумів ЦК, а потім до постанов та інших документів ЦК і місцевих органів партії.

Надзвичайно цінним джерелом історії партії є виступи керівних діячів Комуністичної партії і Радянської держави. Видатне значення мають праці, доповіді, промови і виступи Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва, в яких викладено теоретичні основи політики партії і Радянської держави в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Детально спинившись на головних історичних джерелах історико-партійного дослідження, А. В. Санцевич розглядає деякі питання методології використання дослідником архівних документів, періодичної преси, спогадів учасників подій, конкретних соціологічних досліджень, кінофотодокументів.

Методологічні аспекти взаємозв'язку історії і сучасної практики партійного будівництва — тема доповіді зав. сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України, канд. істор. наук, доц. В. Ф. Шевченка. Дослідження процесу формування явищ сучасності допомагає,

³ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 116.

підкреслив доповідач, з найбільшою точністю визначити суть цих явищ, показати їх як закономірний результат розвитку історичного процесу. У цьому зв'язку важливе методологічне значення має класово-партійний, конкретно-історичний підхід до вивчення процесу вдосконалення форм і методів роботи КПРС, який дає можливість уникнути випадкових, суб'єктивних моментів, односторонності, крайності, комплексно аналізувати явища. Особливу увагу слід приділяти аналізу конкретних процесів діяльності партії як вияву певних закономірностей її розвитку. Спроби дослідити той чи інший період або якусь проблему партійного будівництва без знання і врахування дії всіх принципів функціонування її як єдиного цілого досить часто призводять до поверхових, а то й неправильних висновків та оцінок, бо, як наголошував В. І. Ленін, «...хто береться за часткові питання без попереднього розв'язання загальних, той неминуче буде на кожному кроці несвідомо для себе «натикатися» на ці загальні питання»⁴.

Ленінський аналіз діяльності КПРС, окремих її організацій на різних етапах історії, наголосив В. Ф. Шевченко, забезпечує теоретичне осмислення і правильну оцінку засобів партійно-політичної роботи, дає можливість показати конкретний зміст процесу зростання керівної ролі партії. Такий підхід до вивчення історичного досвіду і сучасної практики партійного будівництва сприяє і розкриттю тих нових моментів, які свідчать про дальший розвиток ленінських принципів, попередніх настанов партії відповідно до нинішнього етапу її діяльності. Все це зумовлює дальший розвиток науки партійного будівництва, яка за своєю суттю і генезисом є важливою складовою частиною ленінського вчення про партію.

На даному етапі, відмітив далі доповідач, є потреба поліпшити вивчення партійного будівництва, ввести його викладання у вузах як обов'язкового предмета для студентів і аспірантів. Важливе значення мало б також створення регіональних проблемних рад з найважливіших аспектів партійного будівництва, виходячи зі стану їх розробки.

Питання методології історії партійного будівництва були розглянуті і в доповіді зав. кафедрою Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д-ра істор. наук В. М. Орлова.

Зав. сектором Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р істор. наук, проф. Л. М. Спірін у своїй доповіді висвітлив деякі методологічні питання історіографії історії КПРС. В умовах нагромадження великого фактичного матеріалу з цієї теми, що відбулося в опублікованих історико-партійних працях (лише за останніх 10 років видано близько 8 тис. книг), відзначив доповідач, дана проблема набуває особливого значення. Виробити строго науковий підхід до вивчення цієї літератури, осмислити її, оцінити, простежити за розвитком історико-партійної думки, збагаченням джерельної бази, застосуванням нових методів і прийомів дослідження, визначити основні тенденції розвитку науки, орієнтувати вчених на розробку її актуальних проблем — ось ті питання, на думку Л. М. Спіріна, на які повинна відповісти історіографія історії КПРС.

Докладно проаналізувавши наявні визначення предмета історіографії історії КПРС, доповідач виніс на обговорення своє визначення: «Предметом історіографії історії КПРС є історія нагромадження і вдосконалення наукових знань про виникнення, розвиток і революційно-перетворюючу діяльність КПРС, історія формування, утвердження і дальшого розвитку ленінської концепції історії партії, історії організа-

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 15, стор. 350.

ції історико-партійної науки». Значну увагу Л. М. Спірін приділив розглядові критеріїв періодизації історико-партійної науки і самій періодизації. Він виділив такі основні етапи й періоди розвитку історико-партійної науки. Перший етап — зародження і формування наукових знань з історії більшовизму в роки боротьби за диктатуру пролетаріату. (з середини 90-х років XIX ст. до жовтня 1917 р.). Другий етап — формування історії партії в історичну науку та її розвиток у період боротьби за побудову соціалістичного суспільства (жовтень 1917 — друга половина 30-х років XX ст.). На цьому етапі можна виділити два періоди: період самовизначення історії партії в науку (1917 р. — початок 30-х років) і початковий період розвитку її на своїй власній основі (початок — друга половина 30-х років). Третій етап — розвиток історико-партійної науки в умовах боротьби партії за зміцнення соціалізму (друга половина 30-х — кінець 50-х років). Тут виділяються чотири періоди: 1) розгортання історико-партійних досліджень у зв'язку з завданнями зміцнення соціалістичного суспільства і обороноздатності країни (друга половина 30-х років — червень 1941 р.); 2) історико-партійна наука на службі боротьби радянського народу за свободу і незалежність Батьківщини (червень 1941 — 1945 р.); 3) розвиток історико-партійної науки в умовах відбудови народного господарства, дальшого зміцнення соціалістичного суспільства і утворення світової системи соціалізму (1946 р. — середина 50-х років); 4) інтенсифікація історико-партійних досліджень у зв'язку з прийняттям партією курсу на відновлення ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва (середина—кінець 50-х років). Четвертий етап — розвиток історико-партійної науки в умовах розвинутого соціалістичного суспільства (з кінця 50-х років). У рамках цього етапу — два періоди: період розвитку історико-партійних досліджень в роки становлення розвинутого соціалістичного суспільства (до середини 60-х років) і період піднесення історико-партійної науки в умовах вступу радянського суспільства у смугу зрілого соціалізму (з середини 60-х років). Після цього доповідач дав короткий характеристику наведених ним етапів і періодів розвитку історико-партійної науки.

Звернувши увагу учасників конференції на недостатню розробку проблем логіки історичної науки, д-р істор. наук, проф. Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті М. А. Варшавчик спинився на предметі і завданнях логіки історико-партійного дослідження, його основних етапах, категоріях історико-партійної науки. Доповідач відзначив, що у процесі пізнання об'єкт і суб'єкт науки — історичний процес і сукупний дослідник, який його пізнає, — вступають у певну взаємодію. Закономірності цієї взаємодії, тобто процесу історичного пізнання, становлять предмет методології історичної науки. Логіка ж її розглядається як спеціальна дисципліна, що має свій предмет і свої завдання. Вона вивчає структуру наукового знання, власне дослідницького процесу, закономірності функціонування суб'єкта пізнання. Отже, логіка не дублює методологію, а сама будується на її основі.

В історико-партійній науці, як і в інших науках, процес пізнання проходить три етапи: постановка проблеми, нагромадження фактичних знань і теоретичне обґрунтування. Існують, відзначив доповідач, три шляхи виникнення проблем. По-перше, у зв'язку з нескінченністю суспільного розвитку, спадкоємністю між минулим, сучасним і майбутнім. Майбутнє стає сучасним, сучасне — минулим, тобто об'єктом історичної науки, який, будучи ще недослідженим, висуває нові проблеми для вивчення. По-друге, проблеми в історичній науці виникають і тоді, коли виявляються невивчені раніше явища минулого (мова йде не про нові

явища, а про ті, що з якихось причин були невідомі). І, нарешті, передумовою для виникнення нових проблем є актуалізація історичного досвіду. Та чи інша проблема, вивчена на певному етапі, у зв'язку з конкретно-історичною ситуацією набирає нової актуальності і, по суті, стає новою науковою проблемою. Наступним етапом процесу пізнання є нагромадження фактичних знань. У цьому плані, застерігає доповідач, не слід змішувати поняття «факту» і «прикладу» (факти мають об'єктивну природу, без них не може бути історичного вивчення, прикладу ж притаманний вибірковий характер). Це саме, на думку М. А. Варшавчика, стосується і «фактографії» та «фактології». Фактографія — це опис фактів. І якщо наводяться типові факти й опис здійснено на достатньо високому теоретичному рівні, з належним узагальненням, то фактографія необхідна. Фактологія ж — це описовість, при якій добір фактів не підпорядкований головній ідеї дослідження. Завершальним етапом наукового дослідження є узагальнення, теоретичні висновки. Закінчуючи виступ, М. А. Варшавчик приділив увагу завданням розробки понятійного, категоріального апарату історико-партійної науки.

Зав. сектором наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК Компартії України, д-р філос. наук, проф. В. В. Косолапов у своїй доповіді «Структура дослідницьких методів в історико-партійній науці» окреслив три групи методів: 1) методи історико-партійного дослідження, 2) методи теоретичного пізнання партією об'єктивних закономірностей і тенденцій соціально-історичної дійсності і 3) методи практичної діяльності партії по реалізації соціальної, економічної, науково-технічної та інших видів політики, розроблюваних на основі теоретичних узагальнень соціальних фактів. Методи історико-партійного дослідження є засобом комплексного вивчення історії КПРС, єдності її суб'єктивно-історичних і об'єктивно-історичних аспектів. Друга група методів має головним завданням розробку науково обгрунтованої політики партії по керівництву масами в їх боротьбі за комунізм. Ці методи являють собою сукупність вироблених марксизмом-ленінізмом способів і прийомів теоретичного аналізу об'єктивних процесів та явищ суспільно-економічного життя в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості у процесі діалектичного розвитку. І, нарешті, відзначив доповідач, третя група методів — це колективність і діловитість, виправдана сміливість і рішучість, критика і самокритика, відповідні способи добору, розстановки і висування кадрів, виховні і соціально-психологічні прийоми формування високих соціальних почуттів і комуністичних переконань, громадської думки, заходи по вдосконаленню соціалістичного способу життя і т. д.

Сукупність названих груп методів, їх діалектичний взаємозв'язок втілюються в єдності історії КПРС як теорії і її практичної орієнтації, адже всі історико-партійні знання в цілому підпорядковані соціальним завданням розробки і наукового обгрунтування політики КПРС, комуністичного виховання трудящих, мобілізації їх зусиль на побудову нового суспільства.

В. В. Косолапов підкреслив органічний зв'язок методів історико-партійної науки з принципами, категоріями і поняттями, які узагальнюють факти, надають їм системної якості. На думку доповідача, слід виділити чотири методологічні базисні принципи, що забезпечують науковість самого використання методів і істинність результатів, здобутих в ході дослідження. До цих принципів відносяться об'єктивність, єдність теорії, методології та їх практичної спрямованості, історизм і партійність.

Методологічній проблемі правильного співвідношення загальноісторичного і історико-партійного матеріалу в дослідженнях з історії КПРС

присвятив доповідь зав. кафедрою ІПК при Київському держуніверситеті, д-р істор. наук, проф. П. М. Шморгун. Ця проблема має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Їй належить важлива роль в науково-дослідній роботі з історії КПРС, в розробці її історіографії і джерелознавства, в методиці викладання історії партії у вищій школі. Вона заслуговує особливої уваги і з боку дослідників, що займаються громадянською історією і покликані висвітлювати перетворюючу діяльність партії, яка виступає організатором і керівником комуністичного будівництва в нашій країні. Доповідач відзначив, що порушення методологічного принципу співвідношення загальноісторичного і історико-партійного матеріалу характерні для багатьох досліджень. Вони виявляються, насамперед, у надмірному захопленні загальноісторичними подіями та явищами. Показ партійного керівництва господарським будівництвом, наприклад, нерідко підмінюється показом самого господарського будівництва. Цей недолік притаманний не тільки ряду монографій, в яких висвітлюється розвиток промисловості і сільського господарства, а й дослідженням, присвяченим питанням культурного будівництва. У таких працях наводяться численні дані, але не розкривається головне для історико-партійного дослідження — сам механізм партійного керівництва господарським і культурним життям, його форми і методи. Тим часом чітке визначення предмета історичної науки та її складової — історико-партійної науки не допускає підміни одного об'єкту вивчення іншим.

Дослідник має враховувати взаємозв'язок між історією КПРС і історією СРСР, що зумовлений взаємозалежністю об'єктів їх дослідження — партії і робітничого класу, передовим загоном якого вона є, партії і всього радянського багатонаціонального народу, корінні інтереси якого вона завжди обстоювала і виражала. До того ж не слід забувати основної мети дослідження, не переключатися на висвітлення історії робітничого класу і радянського народу, всі успіхи яких у будівництві комунізму пов'язані з керівною діяльністю партії. Ця важлива методологічна вимога, продовжував П. М. Шморгун, безпосередньо стосується й історіографії та джерелознавства історії КПРС.

Доповідач відзначив і велику роль питання співвідношення історико-партійного і загальнотеоретичного в наукових дослідженнях. Дослідник історії КПРС не зможе правильно оцінити сучасний етап діяльності партії, якщо він не проаналізує вкладу в творчу розробку марксизму-ленізму прийнятої ХХІІ з'їздом Програми КПРС, документів і матеріалів ХХІІІ, ХХІV, ХХV з'їздів партії, а також пленумів ЦК, партійних документів, присвячених знаменним датам в історії партії і радянського народу, виступів товариша Л. І. Брежнєва та інших керівних діячів. Розробка теоретичних питань, підкреслено в доповіді, повинна бути обов'язковим елементом історико-партійного дослідження з будь-якого періоду, будь-якої проблеми історії КПРС.

Визначним методологічним принципом історико-партійного дослідження є співвідношення інтернаціонального і національного, загального і часткового. Цю проблему розглянув у своїй доповіді д-р істор. наук, проф. ІПК при Київському держуніверситеті М. О. Буцько. Виходячи з аналізу нарисів історії місцевих партійних організацій, він підкреслив необхідність враховувати діалектичну єдність і неподільність інтернаціонального і національного, загального і часткового. Вирішальне значення в їх співвідношенні мають етапи розвитку суспільства і сфера, в якій ці фактори виявляються. Дослідник повинен завжди пам'ятати, що не можна не тільки переоцінювати національного в житті народів, але й недооцінювати його. Не слід зводити національне лише до цінностей, звичаїв і традицій, нагромаджених народом в історичному ми-

нулому. Національне в його житті, житті нації тепер дедалі більше являє світові те нове, що вона створює в умовах соціалізму, на його зрілому етапі. Керуючись цим важливим методологічним принципом, автор дослідження буде історично правдиво відображати не тільки сьогоднішні події, а й саму історію. Ігнорування ж цього принципу може призвести до серйозних методологічних та ідейних помилок.

Нерідко, відзначав М. О. Буцько, в історико-партійних працях важливі події, які мають пряме відношення до історії певної партійної організації, висвітлюються скупо, місцевий матеріал відривається від загальнопартійного. У працях з історії місцевих парторганізацій не дотримуються загальнопартійної періодизації. Історія кожної партійної організації має свої особливості, пов'язані з конкретними місцевими умовами. І вони обов'язково повинні бути відбиті у працях. Але це аж ніяк не означає, що, розкриваючи історію тієї чи іншої організації, треба наголошувати на всіх особливостях. Справді важливе і науково значиме лише те особливе, яке являє собою конкретну, своєрідну форму загального. Тільки правильне співвідношення загальнопартійного і місцевого матеріалу дає можливість показати справжнє місце тієї чи іншої організації, її роль у розробці і проведенні політики партії.

Важливі питання дальшої розробки історії КПРС були висвітлені у доповіді «Діалектичний і історичний матеріалізм — методологічна основа історико-партійної науки», з якою виступив редактор журналу «Філософська думка», чл.-кор. АН УРСР В. І. Куценко.

Методологічні принципи критики буржуазно-націоналістичних концепцій історії революційно-визвольного руху на Україні в пореформений період і в епоху імперіалізму розглянув зав. кафедрою Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, д-р істор. наук М. М. Липовченко. Доповідач розкрив, зокрема, методологічне значення ленінського аналізу двох історичних сил і тенденцій у боротьбі за нову Росію для справді наукової оцінки двох потоків у національному русі на Україні (революційно-демократичного і буржуазно-націоналістичного), з'ясування питання, який з них виражав загальнодемократичний зміст цього руху, і спростування претензій української націоналістичної інтелігенції на особливу місію у «відродженні» України. Лише науковий аналіз цих питань зумовлює правильний показ справжнього місця у визвольному русі таких представників суспільної думки, як Зібер, Франко, Павлик, Подолінський, Драгоманов та інші.

У викритті націоналістичних концепцій революційного руху основоположна роль належить ленінському висновку про те, що Росія «вистраждала марксизм»⁵. Він допомагає глибше розкрити всю фальш теорії так званого «українського комунізму» і обґрунтувати положення про те, що в пошуках правильної теорії революції разом з прогресивними силами Росії йшли і кращі представники українського народу.

М. М. Липовченко конкретними фактами підтверджує правильність висновку про провідну роль у революційно-визвольному русі робітничого класу, який, виражаючи справжні почуття і прагнення українського народу, тільки один міг представляти інтереси української нації. Головною рушійною силою в цьому русі був російський робітничий клас.

У доповіді розкрито соціальні та ідейно-політичні джерела буржуазно-націоналістичної концепції революційно-визвольного руху, її антинаціональний, антидемократичний характер. Викриття буржуазно-націоналістичної історіографії, особливо реакційної суті «школи» Грушев-

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 7.

ського та його епігонів з компанії націонал-соціалів, є сьогодні одним з важливих напрямів боротьби проти сучасного антикомунізму.

Ленінські принципи критики буржуазних і ревізіоністських перекручень історії КПРС розглянула у своїй доповіді д-р істор. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України Л. П. Нагорна. Основу методології і конкретної методики наукової критики сучасного антикомунізму, відзначила вона, становлять сформульовані В. І. Леніним принципи боротьби проти буржуазної ідеології і ревізіонізму. Безпосередній досвід боротьби Володимира Ілліча проти антимарксизму, правого і «лівого» опортунізму є міцним методологічним ґрунтом тієї критики ідеології антикомунізму і ревізіонізму, яку сьогодні ведуть радянські суспільствознавці. Одне з найважливіших місць належить принципів партійності, класового підходу до аналізу суспільних явищ, конкретно-історичного аналізу буржуазних і ревізіоністських теорій та доктрин. «Партійний, класовий підхід до суспільних явищ, — відзначає товариш Л. І. Брежнев, — Ленін розглядав як невід'ємний принцип марксистської ідеології. Він учив комуністів за будь-якими політичними течіями, програмами і заявами, за будь-якими соціальними і моральними вченнями бачити інтереси певних класів, визначати своє ставлення до них з позицій пролетаріату»⁶.

З ленінського принципу партійності логічно випливає принцип нерозривності ідеологічної і політичної боротьби проти буржуазної ідеології. Цей висновок цілком підтверджується сьогоденішньою ідеологічною боротьбою. Розкривши значення ленінських принципів наступальності і безперервності, об'єктивності і доказовості, диференційованого підходу до різних теорій і шкіл, Л. П. Нагорна наголосила, що критика ідеологічних доктрин сучасного антикомунізму немислима без глибокого аналізу буржуазних спекуляцій на проблемах, які породжує сучасна науково-технічна революція. Методологія критики буржуазної ідеології і критика методології буржуазної ідеології — дві сторони одного і того ж завдання ідеологічної боротьби. Для буржуазних ідеологів типовими є максимальна видозміна ідей, принципів і лозунгів у зв'язку зі зміною співвідношення сил на світовій арені на користь соціалізму; ідеологічна мімікрія, «критичне» ставлення до сучасного капіталізму; використання націоналізму, релігії і т. д.

Величезний ідеологічний потенціал країн соціалістичної співдружності і міжнародного комуністичного руху дає можливість соціалістичній ідеології постійно нарощувати темпи ідейного наступу по всьому фронту сучасної класової боротьби. Історико-партійній науці в цьому наступі належить важлива і відповідальна роль. Немає нічого більш помилкового, ніж сподіватися на автоматичну перемогу марксизму-ленінізму над буржуазною ідеологією в зв'язку з ненауковістю останньої. Антикомунізм сьогодні — зловісна зброя імперіалістичної реакції. Його носії виступають не тільки проти теорії наукового комунізму, а й, і головним чином, проти її практичного втілення в завоюваннях реально існуючого соціалізму. І сьогодні, як ніколи, актуально звучить ленінська оцінка песамовитих метань буржуазії, безсилої зупинити переможну ходу соціалізму. «Життя візьме своє, — писав В. І. Ленін у 1920 р. — ...Комуністи повинні знати, що майбутнє в усякому разі належить їм, і тому ми можемо (і повинні) поєднувати найбільшу пристрасність у великій революційній боротьбі з найбільш холоднокровним і тверезим врахуванням шалених метань буржуазії»⁷.

⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Статті і промови, т. 2, К., 1971, стор. 530.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 81—82.

Керівник проблемної групи Інституту історії партії при ЦК Компартії України, канд. істор. наук, доц. В. М. Нем'ятий спинився на марксистсько-ленінських основах вивчення історії Великої Вітчизняної війни. Викладаючи деякі питання методології дослідження історії партизанського руху, він звернув увагу на існуючу неузгодженість в понятійному апараті. Наявність у нашій історичній літературі численних термінів-понять: «партизанська війна», «партизанський рух», «масовий партизанський рух», «всенародний партизанський рух», «всенародна боротьба» та ін., які визначають суть боротьби радянських людей в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни, свідчить про недостатню розробку методологічних аспектів даної проблеми. Мова йде не про самі терміни, а про зміст, який вкладають в них. Зокрема, В. М. Нем'ятий висловив думку, що зведення змісту поняття «партизанський рух» лише до збройної боротьби організаційно оформлених бійців-партизанів, як це роблять окремі автори, з наукової і політичної точки зору неправомірне. Таке тлумачення, вільно чи мимоволі, призводить до одностороннього підходу в оцінці сил, форм, засобів і прийомів партизанської війни, не дає можливості повною мірою розкрити її класову природу, веде до приниження ролі масової участі неозброєного населення в боротьбі проти ворога, ролі комуністичного підпілля. Обмежуючи партизанський рух рамками тільки збройної боротьби партизанських загонів і з'єднань, що, як відомо, базувались і діяли головним чином у лісових і лісостепових районах, не можна належно висвітлити епопею боротьби жителів міст та інших населених пунктів, широко показати, як виявлялися в партизанській війні висока революційна свідомість, організованість і самовідданість радянського народу.

Про принцип єдності минулого, сучасного і майбутнього в історико-партійних дослідженнях говорив, виступаючи в дискусії, д-р істор. наук, проф. М. Б. Погребінський. Цей принцип виражає характерну для ленінської партії вищу з відомих донині цілісностей минулого, сучасного і майбутнього, монолітність марксистсько-ленінської бази її діяльності, спадкоємність політики, дій різних поколінь радянських комуністів, неминучість торжества ідеалів комунізму. Глибина розкриття єдності минулого, сучасного і майбутнього визначає якісний рівень дослідження, його цінність для революційної практики. Тільки на цій основі можна правильно показати процес розгортання і реалізації закономірностей і законів розвитку партії, безперервність зростання її політичного, теоретичного і організаційного потенціалу, керівної ролі в будівництві комунізму. Принцип єдності минулого, сучасного і майбутнього якраз і вимагає розкриття історичної родовідної фактів, явищ, політичних концепцій, стратегії і тактики, традицій партії. Дедалі повніше освоєння минулого під впливом потреб сучасного і майбутнього — закономірність розвитку історико-партійної науки. М. Б. Погребінський спинився на значенні історико-партійних біографічних досліджень. Він вважає доцільним створити керівні центри в галузі таких досліджень — сектори біографістики в Інституті марксизму-ленізму при ЦК КПРС та його філіалах і видати повний біографічний довідник про всіх більшовиків, які працювали в підпіллі на час повалення самодержавства.

Канд. істор. наук, доц. М. П. Горб звернув увагу учасників конференції на такий важливий метод історико-партійних досліджень, як вивчення громадської думки. Про нього говорився на XXV з'їзді КПРС при аналізі різних аспектів суспільного розвитку: «Істотно важливим є поглиблене дослідження питань, які стосуються тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил. Сюди належать, наприклад, характер і зміст праці в умовах зрілого соціалізму, зміни соціальної структури. Удосконалення розподілу за працею, поєднання мо-

рального і матеріального стимулювання, соціалістичний побут і розвиток нашої багатогранної культури — розгляд цих проблем вимагає з'єднання зусиль представників різних наук. Необхідне і даліше вивчення проблем розвитку нашої державності, форм і методів виховної, ідеологічної роботи. У цьому зв'язку великої уваги заслуговує вивчення громадської думки»⁸. Вивчення і врахування громадської думки забезпечує взаємозв'язок історико-партійних досліджень з суспільною практикою. На фактах з діяльності парторганізацій М. П. Горб показав, що обізнаність з громадською думкою дає можливість визначити готовність трудящих розв'язувати ті чи інші завдання, виявити недоліки, труднощі, суперечності, які виникають у процесі роботи, з тим, щоб своєчасно і успішно їх подолати.

Загалом конференція, як відмічали її учасники, матиме велике значення. На ній підбито підсумки розробки методологічних питань історико-партійної науки вченими республіки, відзначено успіхи і виявлено недоліки в цій справі, а також окреслено проблеми, які заслуговують на особливу увагу дослідників. Конференція сприятиме дальшому глибокому і всебічному розкриттю всесвітньо-історичного значення Жовтневої революції, керівної, революційно-перетворюючої діяльності Ленінської партії у створенні і зміцненні першої в історії соціалістичної держави, у боротьбі за комунізм.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 81.

ОБМІН ПАРТІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПІДВИЩЕННІ АКТИВНОСТІ КОМУНІСТІВ

Комуністична партія проводить величезну організаторську і політичну роботу по здійсненню історичних накреслень XXV з'їзду КПРС, добивається дальшого зміцнення економічної і оборонної могутності нашої країни, зростання її міжнародного авторитету. Величезний вплив на все життя партійних організацій, колективів трудящих справляють ділова, творча, вимоглива обстановка, що склалася в нашій партії, послідовна цілеспрямована діяльність Центрального Комітету КПРС, його Політбюро, Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва по здійсненню рішень XXV з'їзду, Програми миру.

Сучасний етап комуністичного будівництва характеризується дальшим зростанням керівної ролі партії, посиленням її впливу на всі сторони суспільного життя. Дальшому зміцненню партії, підвищенню її керівної і спрямовуючої ролі в житті радянського суспільства сприяли рішення XXIV з'їзду КПРС про проведення обміну партійних документів. «Буде правильно, — говорив товариш Л. І. Брежнєв у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії, — коли ми підійдемо до обміну партійних документів не формально, а як до важливого організаційно-політичного заходу. Треба організувати справу так, щоб обмін партійних квитків сприяв дальшому зміцненню партії, підвищенню активності і дисципліни комуністів»¹.

Травневий (1972 р.) Пленум ЦК КПРС обговорив питання «Про обмін партійних документів», визначив строки проведення обміну, накреслив заходи по підготовці і проведенню цього важливого організаційно-політичного заходу. Пленум ухвалив провести обмін партійних документів в 1973—1974 роках. Цей строк обумовлений тим, що кількісний склад партії у порівнянні з 1954 р. збільшився удвоє. Збільшився і обсяг роботи, зв'язаний з обміном партдокументів. Попередній обмін провадився протягом одного року.

В Комуністичній партії Радянського Союзу після введення єдиного партійного квитка відбулося п'ять обмінів партдокументів у 1920, 1922, 1927, 1936, 1954 роках. Останньому, шостому, обміну партдокументів партія надала особливого значення: за цілями та завданнями, які були поставлені, за методами підготовки і проведення він далеко виходить за рамки минулих обмінів. Обмін партдокументів за своїм значенням стоїть, як відмітив на травневому (1972 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв, в одному ряду з тими наполегливими зусиллями, яких докладає наша партія для підвищення своєї керівної ролі в суспільстві².

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, стор. 109.

² Обмен партийных документов. — «Партийная жизнь», 1973, № 5, стор. 5—6.

Центральний Комітет Компартії України, обкоми, міськкоми та райкоми партії обговорили постанову травневого Пленуму ЦК КПРС «Про обмін партійних документів», накреслили заходи щодо її виконання. Завдання по підготовці і проведенню обміну партійних документів повсюдно обговорені в первинних організаціях. Партійні комітети, первинні парторганізації розробили і затвердили конкретні заходи по підготовці до проведення обміну. Так, у плані роботи Донецького міськкому партії накресливались заходи, спрямовані на дальший розвиток активності комуністів, піднесення рівня роботи первинних, цехових парторганізацій і партійних груп, підвищення виховної ролі партзборів, посилення контролю за дотриманням комуністами вимог Статуту КПРС, норм партійного життя. Особлива увага приділялась індивідуальній роботі з членами та кандидатами партії. Чільне місце відводилося вдосконаленню практики розподілу партійних доручень; проведенню індивідуальних співбесід з комуністами; узагальненню пропозицій і зауважень комуністів, висловлених на пленумі, зборах і співбесідах; проведенню семінарів з секретарями первинних і цехових парторганізацій, їх інструктаж; складанню графіків обміну, наведенню порядку в обліку комуністів та ін. Агітаційно-пропагандистська робота передбачала проведення лекцій, доповідей і бесід про партію, ленінські норми партійного життя, про партійний квиток, проведення науково-практичних конференцій, висвітлення цих питань у пресі тощо. За виконанням цих заходів здійснювався повсякденний контроль³.

Змістовні заходи були розроблені також Львівським, Харківським міськкоми, Кагарлицьким райкомом Київської, Тростянецьким Вінницької областей та іншими партійними комітетами.

Хід підготовки до обміну партійних документів було всебічно обговорено на нараді, скликаній у вересні 1972 р. Центральним Комітетом Компартії України, в якій брали участь секретарі обкомів партії, що займаються питаннями організаційно-партійної роботи, перші секретарі райкомів партії м. Києва, завідувачі організаційними відділами райкомів, міськкомів і обкомів партії, голови партійних комісій при обкомах партії, секретарі та заступники секретарів парткомів, яким надані права райкому партії, секретарі парткомів ряду міністерств і відомств, начальники відділів організаційно-партійної роботи політуправління військових округів і Чорноморського флоту, завідувачі відділами партійного життя республіканських і обласних газет. На нараді відбувся діловий обмін думками з широкого кола питань, пов'язаних з проведенням обміну партійних документів.

У зв'язку з обміном партдокументів вводився новий партквиток зразка 1973 р. Головною відзнакою нового партійного квитка від усіх попередніх було те, що на внутрішній сторінці обкладинки квитка вміщено портретне зображення засновника і вождя нашої партії і Радянської держави Володимира Ілліча Леніна і його безсмертні слова, що партія — розум, честь і совість нашої епохи⁴. Строк дії партквитка розрахований на 22 роки. Принципове значення має те, що партійний квиток зразка 1973 р. є єдиним для партійних організацій усіх союзних республік. Цим підкреслюється, що росіянин, українець, узбек, білорус, казах, естонець перебуваючи в єдиній Комуністичній партії, складають єдине ціле, єдину сім'ю комуністів-інтернаціоналістів⁵.

³ Всестороннє готується к обмену партийных документов. С совещания партийных работников Украины.— «Партийная жизнь», 1972, № 19, стор. 35.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 88.

⁵ Смотри партийных сил. К итогам обмена партийных документов. — «Партийная жизнь», 1975 р., № 6, стор. 3.

Враховуючи, що партійні комітети і парторганізації в основному завершили підготовчу роботу по обміну партійних документів, ЦК КПРС розглянув питання про початок обміну партдокументів з 1 березня 1973 р.⁶ На відміну від попередніх кампаній, обмін було рекомендовано розпочинати спочатку в найбільш підготовлених міських, районних парторганізаціях, з тим, щоб нагромадити досвід і на ньому навчити працівників усіх партійних комітетів, а потім поступово (в міру готовності) включати в обмін інші міськкоми і райкоми партії.

За установленою традицією партійний квиток зразка 1973 р. за номером 00000001 було виписано на ім'я В. І. Леніна — засновника і вождя Комуністичної партії і Радянської держави. Підписав ленінський партійний квиток Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев⁷. 2 березня в Центральному Комітеті КПРС партійний квиток за номером 00000002 було вручено Генеральному секретареві ЦК КПРС товаришеві Л. І. Брежневу⁸. Виписка партійного квитка на ім'я В. І. Леніна і вручення партквитка Л. І. Брежневу надали обміну партійних документів особливої значимості.

Робота по обміну партійних документів розпочалася в партійних комітетах республіки організовано. Перші партійні квитки зразка 1973 р. одержали члени партії, які своїм життям, працею, вірністю партії, Батьківщині, народові заслужили це почесне право, зокрема, комуністи первинних партійних організацій Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, Дарницького шовкового комбінату м. Києва, колгоспу «Комунар» Кагарлицького району Київської області, Дніпровського металургійного заводу ім. Дзержинського та Південного гірничозбагачувального комбінату Дніпропетровської області, Ворошиловградського тепловозбудівного заводу ім. Жовтневої революції та ін.

Так, серед комуністів заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна в числі перших новий партійний квиток одержав член КПРС, шліфувальник А. Я. Донченко. 4 березня 1973 р. газета «Радянська Україна» писала: «Біографія цієї людини, широко знаної далеко за межами нашої республіки, ніби ілюструє авангардне місце комуніста в загальному строю народу. Майже три десятиріччя він у лавах партії і щоб вона не доручала йому — Донченко вкладає в цю справу частку свого серця. Коли командував у роки війни самохідною артилерійською установкою, то бив ворога так, що заслужив орден Слави, медаль «За відвагу» і багато інших нагород. Став у мирні роки робітником, то працює так, що заслужив Золоту зірку Героя Соціалістичної Праці, звання «Майстер золоті руки» і тримає першість по міністерству як кращий у своїй професії».

Вручення партійних квитків відбувалося в присутності ветеранів партії, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, героїв праці. Перед врученням партквитків комуністам розповідали про історію партквитків, про людей ленінської гвардії, їх внесок в боротьбу за створення і зміцнення Радянської держави, про комуністів перших п'ятирічок, правofлачгових боротьби за успішне здійснення завдань дев'ятої п'ятирічки.

Обкоми Компартії України узагальнили перший досвід проведення обміну партдокументів, проаналізували виявлені недоліки і труднощі. Донецький, Дніпропетровський, Одеський та інші обкоми партії організували вивчення секретарями міськкомів і райкомів партії, пра-

⁶ Начинається обмен партийных документов. — «Правда», 19 лютого 1973 р.

⁷ В Центральном Комитете КПСС. — «Правда», 2 березня 1973 р.

⁸ Вручение партийного билета товарищу Л. И. Брежневу. — «Правда», 3 березня 1973 р.

цівниками організаційних відділів, секторів партобліку досвіду партійних комітетів, які розпочали обмін з 1 березня. Згодом ці заходи провели всі обкоми партії.

Обмін партійних документів проводився в індивідуальному порядку безпосередньо в 770 райкомах, міськкомках партії, там, де комуністи перебували на постійному партійному обліку. Всього в республіці пройшло обмін партійних документів 2 363 059 членів КПРС⁹.

Успішному проведенню обміну партійних документів у визначній мірі сприяло керівництво і повсякденна увага Центрального Комітету КПРС, велика організаторська і політична робота партійних комітетів на місцях, всіх партійних організацій. Протягом усього періоду обміну Центральний Комітет, обкоми, міськкоми Компартії України тримали хід цієї важливої загальнопартійної кампанії під постійним контролем. Ці питання обговорювалися в Політбюро і Секретаріаті ЦК. Про хід обміну Політбюро ЦК інформувало членів Центрального Комітету на вересневому (1973 р.) Пленумі ЦК Компартії України¹⁰.

Проведений обмін партійних документів відіграв винятково велике значення для зміцнення партійних рядів, підвищення активності і дисципліни комуністів, розгортання критики і самокритики, активізації всього внутріпартійного життя. Він сприяв зростанню боєздатності первинних партійних організацій, посиленню їх ролі в житті трудових колективів, розвитку творчої ініціативи комуністів, піднесенню їх авангардної ролі на виробництві і в громадсько-політичному житті. Обмін партійних документів, підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про підсумки обміну партійних документів», став вимогливою перевіркою того, як кожна партійна організація, кожен комуніст здійснюють на практиці рішення XXIV з'їзду КПРС¹¹.

Партійні комітети намагалися використовувати обмін партійних документів для дальшого розвитку позитивних процесів у внутріпартійному житті, які відбувалися під впливом рішень XXIV з'їзду КПРС. Більш повніше став здійснюватись принцип демократичного централізму, розширилась внутріпартійна демократія, зросла активність комуністів, їх відповідальність за справи своїх парторганізацій і партії в цілому. Парторганізації стали більш активно проводити індивідуальну роботу з комуністами, в першу чергу з так званими пасивними.

Партійні комітети республіки значно поліпшили керівництво первинними партійними організаціями відстаючих підприємств, будов, колгоспів, радгоспів, особливо малочисельними, які в ряді випадків не справляли належного впливу на діяльність виробничих колективів. Партійні комітети, первинні організації постійно працювали над удосконаленням стилю своєї роботи, глибше і самокритичніше аналізували досягнуті результати, посилювали контроль за виконанням рішень партії і уряду, власних постанов. В більшості партійних органів була розроблена і впроваджена чітка система реагування на критичні зауваження і пропозиції комуністів. Поряд з ознайомленням партійного активу з рішеннями партії і уряду введено в практику регулярне інформування на пленумах партійних комітетів, зборах активу про хід реалізації зауважень і пропозицій комуністів.

Прагнучи дійти до кожного комуніста, партійні організації використовували різноманітні форми роботи щодо дальшого вдосконалення

⁹ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, К., 1976 р., стор. 49.

¹⁰ Інформаційне повідомлення про Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії України. — «Радянська Україна», 15 вересня 1973 р.

¹¹ Об итогах обмена партийных документов. — «Партийная жизнь», 1975, № 4, стор. 7.

практики підготовки і проведення партійних зборів, розподілу партійних доручень, звітності комуністів, проведення співбесід та ін. В період обміну партійних документів партійні організації республіки провели значну роботу по поліпшенню підготовки і проведення партійних зборів у світлі вимог постанови ЦК КПРС по Ярославській міській партійній організації¹². В більшості партійних організацій проведені збори з порядком денним: «В. І. Ленін про високе звання члена партії», «Жити і працювати, як вчив В. І. Ленін», «Статут КПРС — основний закон партійного життя», «Партійний квиток зобов'язує» та ін. Збори, як правило, проходили в обстановці високої активності членів і кандидатів у члени КПРС, непримиренності до недоліків, принципової критики і самокритики.

Обмін партійних документів сприяв поліпшенню керівництва та контролю з боку обкомів, міськкомів та райкомів партії за підготовкою і проведенням зборів. Партійні комітети подавали допомогу секретарям первинних парторганізацій, частіше стали бувати на партійних зборах члени партійних комітетів, працівники партійного апарату. На звітно-виборних зборах первинних парторганізацій Харківської області, наприклад, у 1974 р. побували всі члени бюро, секретарі, відповідальні працівники обкому, міськкомів і райкомів партії. У Вінницькій області члени, кандидати у члени обкому, члени ревізійної комісії відвідали звітно-виборні збори у 200 партгрупах, а члени міськкомів і райкомів партії — майже у 2 тис. партійних груп із 3555, у тому числі секретарі і члени бюро — в 460. Все це значною мірою сприяло піднесенню організаційного і ідейного рівня зборів, зростанню активності комуністів. Про зрослу активність комуністів свідчать дані звітно-виборних зборів у первинних парторганізаціях, що відбулися наприкінці 1976 р. На зборах було присутніх 97,5% членів і кандидатів партії, в обговоренні доповідей взяло участь 34,7% комуністів¹³.

Поліпшився якісний склад секретарів первинних парторганізацій, значно підвищився їх загальноосвітній рівень. Якщо напередодні XXIV з'їзду партії секретарів з вищою та незакінченою вищою освітою було 48,4%, то перед XXV з'їздом — 57,9%. Секретарів парторганізацій з неповною середньою освітою, відповідно, 3,6 і 0,2%¹⁴.

Значно поліпшилось навчання секретарів первинних парторганізацій, виборного партійного активу. Поряд з чіткою системою постійно діючих курсів і семінарів, що склалася, виправдали себе і такі форми навчання, як проведення науково-практичних конференцій з актуальних проблем партійного будівництва, семінарів на базі партійних організацій, які нагромадили позитивний досвід керівництва господарською діяльністю, по окремим напрямам організаційної та ідеологічної роботи. Позитивну роль в цьому відіграють також створені на громадських засадах методичні ради і кабінети організаційно-партійної роботи при райкомах, міськкоммах партії, кількість яких особливо збільшилась під час обміну партійних документів. В багатьох первинних парторганізаціях Єланецького, Снігірівського, Березанського та інших районів Миколаївської області на допомогу комуністам, що вивчають марксистсько-ленінську теорію, теорію і практику партійного будівництва створені і функціонують кабінети партійно-політичної роботи.

Поряд з підвищенням вимогливості до комуністів партійні організації приділяли увагу зростанню своїх рядів. В числі прийнятих до лав

¹² Вопросы организационно-партийной работы. Сборник документов. М., 1973, стор. 46.

¹³ Авангард трудового коллективу, К., 1976, стор. 36.

¹⁴ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 91.

КПРС в 1971—1974 рр., наприклад, робітники склали 56,4%. Поповнення партії відбувалося перш за все за рахунок робітників, зайнятих в провідних галузях народного господарства, в сільському господарстві — кращих механізаторів, тваринників, з інтелігенції — за рахунок науковців, творчих та інженерно-технічних працівників, агрономів, зоотехніків та інших спеціалістів народного господарства. Більше третини складають жінки. Всього за 1971—1975 рр. кандидатами в члени КПРС в республіці прийнято 350 647 чоловік. Лише за два роки обміну нове партійне поповнення становило 138 тис. чоловік. З врахуванням виключених та вибулих з різних причин республіканська партійна організація збільшилась за період між XXIV і XXV з'їздами КПРС на 247 019 чол. і мала у своєму складі 2 625 808 комуністів¹⁵.

Регулювання росту партійних рядів парторганізації здійснюють диференційовано, з врахуванням соціально-економічних особливостей області, міста, району, специфіки кожного трудового колективу. Зміцнення партійних рядів, підвищення звання члена партії забезпечується не тільки вимогливим відбором нового поповнення, але і копійкою роботою по вихованню комуністів, їх ідейним загартуванням, розвитком активності, підвищенням дисциплінованості і відповідальності, суворим контролем за дотриманням Статуту КПРС.

Партійні комітети посилили увагу до роботи первинних парторганізацій, їх дальшого організаційного і політичного зміцнення. З 1971 по 1975 рр. в республіці кількість первинних організацій збільшилась на 2330 і становила 63 892 проти 61 562. На підприємствах промисловості, транспорту, зв'язку і будівництва кількість первинних парторганізацій зросла на 953, в радгоспах — на 205, учбових закладах, наукових, культурно-освітніх та лікувальних установах — на 1520. Кількість парторганізацій, що мають партійні комітети, збільшилась на 1296. На 29 стало більше парткомів, яким надані права райкому партії. Якщо кількість первинних парторганізацій, що налічують у своєму складі до 50 комуністів зменшилась на 576, то кількість парторганізацій, де на обліку 50 і більше членів і кандидатів партії зросла на 1754, або на 2,2%. Кількість цехових партійних організацій зросла на 9147 і становила напередодні XXV з'їзду КПРС 57 703. На 18,2 тис. зросла кількість партійних груп. Станом на 1 січня 1976 р. їх налічувалось 108 038¹⁶. Це дозволило посилити партійний вплив на різних ділянках господарського і культурного будівництва. Важливою стороною керівництва партійних комітетів первинними парторганізаціями в ті роки було надання їм права контролю діяльності адміністрації.

Використовуючи нагромаджений в ході обміну партійних документів досвід, партійні організації стали уважніше і вимогливіше підходити до розподілу партійних доручень, контролю, обліку й перевірки їх виконання. Число комуністів в цілому по КПРС, які мають постійні партійні доручення під час обміну збільшилося більше, як на 2 млн. чол.¹⁷, а в партійних організаціях республіки — 335 тис. комуністів¹⁸. Партійні доручення збагатилися новим змістом (наставництво, шефство та ін.).

¹⁵ Там же, стор. 17, 39, 43, 45, 49.

¹⁶ Там же, стор. 63—68, 69.

¹⁷ Г. Калугин. О партийном поручении. — «Партийная жизнь», 1976, № 3, стор. 70.

¹⁸ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС. стор. 51.

В більшості партійних організацій тепер практично всі комуністи беруть участь в громадсько-політичній роботі. При цьому враховуються інтереси організації, рівень підготовки і можливості людей, їх особисті нахили, здібності, бажання з тим, щоб розподіл роботи, за висловом В. І. Леніна, надавав всім «... можливість розгорнутися і показати себе на *широкій* роботі»¹⁹.

Найважливішим партійним дорученням члена КПРС є участь в роботі виборного партійного органу. «Найбільш активні, авторитетні члени партії — понад 700 тисяч чоловік, — відмічав у доповіді на XXV з'їзді Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — обрані секретарями парторганізацій і партгрупоргами, членами партійних комітетів і бюро. Це наш найчисленніший актив. Його повсякденна, цілеспрямована, творча робота багато в чому визначає рівень бойовитості парторганізацій і, можна сказати, тонує усього внутріпартійного життя»²⁰. В первинних партійних організаціях республіки понад 150 тис. комуністів²¹ обрано до складу комісій по контролю діяльності адміністрації, які всемірно допомагають успішному виконанню рішень партії та уряду в трудових колективах, слідкують за суворим дотриманням всіма працівниками підприємств і установ державної дисципліни і радянських законів, ведуть боротьбу з фактами порушення трудової дисципліни проти бюрократизму, безгосподарності, попереджують негативні явища. Значна частина комуністів активно виконує партійні доручення в профспілкових, комсомольських та інших громадських організаціях, в комітетах, групах і постах народного контролю тощо. Багато членів КПРС є наставниками молодих робітників, беруть активну участь у виробленні і практичному здійсненні рішень парторганізацій, узагальненні і впровадженні передового досвіду і т. д.

Так, у партійній організації колгоспу ім. Суворова Тростянецького району Вінницької області ще кілька років тому партійні доручення розподілялися нерівномірно. На партійних зборах виступали в основному одні і ті ж самі комуністи, окремі члени партії виконували по кілька партдоручень, а частина товаришів — жодного. Такий стан було обговорено на партійних зборах, накреслено заходи щодо усунення цих недоліків. Було поліпшено розстановку комуністів. За кожним членом було закріплено конкретну ділянку роботи, а рядовим комуністам дали доручення, враховуючи й їх бажання. Тепер у парторганізації кожні дев'ять з десяти комуністів мають постійні доручення. Це сприяло значному піднесенню її боездатності²².

Значний досвід роботи по вихованню активності, розвитку ініціативи і відповідальності комуністів нагромаджено в Єланецькому районі Миколаївської області. Тут партійні організації широко практикують розподіл серед комуністів доручень, пов'язаних з узагальненням і впровадженням у виробництво досягнень науки і досвіду передовиків виробництва, кращих колективів, удосконаленням організації соціалістичного змагання, підвищенням ефективності виробництва та якості продукції. На партійних зборах, засіданнях бюро і парткомів регулярно розглядаються питання про виконання комуністами вимог Статуту КПРС, партійних доручень. У травні 1976 р. завдання партійних організацій по підвищенню активності і відповідальності комуністів за

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 220.

²⁰ Матеріали XXV з'їзду Компартії України, К., 1976, стор. 51.

²¹ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 71.

²² М. Снітчук. Програма і Статут КПРС — найважливіші документи партії, К., 1977, стор. 59.

виконання статутних вимог і партійних доручень в світлі рішень XXV з'їзду КПРС розглянуті на пленумі райкому партії²³. Миколаївський, Вознесенський міськкоми, Владіївський, Казанковський та інші райкоми партії цієї області систематично аналізують практику розподілу і виконання партійних доручень, широко використовують інші форми індивідуальної роботи з комуністами.

Позитивно зарекомендувала себе така випробувана форма роботи, як індивідуальні співбесіди з комуністами. Лише під час проведення обміну партійних документів співбесіди були проведені майже з 490 тис. комуністів безпосередньо в первинних парторганізаціях і понад 123 тис. — в райкомах, міськкомах Компартії України²⁴. Головна мета співбесід — проаналізувати, як кожний комуніст виконує обов'язки свідомого, активного політичного бійця в трудовому колективі і в партійній організації, як підвищує свій ідейно-політичний і професійний рівень, виявити причини, що породжують недоліки в роботі та накреслити шляхи їх усунення.

Кількість комуністів, з якими проводилися індивідуальні співбесіди, по окремим обласним парторганізаціям становить 20—25%²⁵. Підготовлені, проведені у товариській обстановці співбесіди сприяли поліпшенню виробничої і громадської діяльності комуністів, зміцненню партійної дисципліни. В Донецькій обласній партійній організації, наприклад, з 30 тис. комуністів, з якими проведено співбесіди, 8 тис. чол. одержало громадські доручення, багатьом з них надано допомогу у виборі форм підвищення загальноосвітнього і політичного рівня. У Кримській — майже 5 тис. комуністів включилися в громадську роботу, понад 800 — поступили в учбові заклади без відриву від виробництва²⁶.

У ході співбесід комуністи висловили багато слухних критичних зауважень, внесли чимало цінних пропозицій щодо поліпшення організаторської і політичної роботи партійних організацій у виробничих колективах, забезпечення виконання державних планів і соціалістичних зобов'язань та ін. Наприклад, комуністи м. Макіївки Донецької області внесли понад 800 пропозицій, більшість яких реалізовано²⁷. Індивідуальні співбесіди з комуністами міцно ввійшли в життя партійних організацій, широко практикуються і нині.

Підвищенню активності комуністів сприяють їх повідомлення, звіти на партійних зборах, засіданнях бюро, парткому про виконання ними статутних обов'язків, партійних доручень, які повсюдно ввійшли в практику життя первинних організацій. В період обміну ця практика суттєво покращилась, збагатилась новими рисами. Таких повідомлень, звітів за час підготовки і проведення обміну заслухано в партійних організаціях республіки більше 623 тисяч²⁸. На зборах у партійних групах, цехових, первинних парторганізаціях, засіданнях парткомів і бюро Київської обласної парторганізації було заслухано 44 тис. повідомлень комуністів про свою роботу, виконання партійних доручень, додержання ними вимог Статуту КПРС²⁹.

Набутий досвід роботи використовується і після проведення обміну. Ця форма роботи дозволяє всім комуністам критично оцінити влас-

²³ В. Устименко. Активність позиції комуніста. — «Радянська Україна», 14 травня 1977 р.

²⁴ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 51.

²⁵ Там же.

²⁶ Авангард трудового колективу, стор. 34—35.

²⁷ Там же, стор. 34.

²⁸ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, стор. 35.

²⁹ Авангард трудового колективу, стор. 35.

ні позитивні і негативні сторони, зробити для себе відповідні висновки, приносить, як правило, добрі наслідки, збуджує творчу думку у комуністів, дає новий заряд енергії.

Комуністи Львівського виробничого об'єднання «Кінескоп», наприклад, на своїх зборах ухвалили розгорнути змагання за присвоєння кольоровому кінескопові державного Знака якості. Через місяць після зборів партком обговорив звіт головного інженера об'єднання Героя Соціалістичної Праці І. С. Марченка про хід виконання заходів щодо підвищення технологічного рівня виробництва кольорових кінескопів. Звіт комуніста став предметом великої і конкретної розмови, спрямованої на усунення недоліків, забезпечення високої якості продукції, виконання виробничих завдань і зобов'язань в установлені строки. Партком інформував про своє рішення керівний склад об'єднання, всіх комуністів. Головна увага зосереджувалась на впровадженні передового досвіду, поліпшенні організаційно-партійної і масово-політичної роботи, спрямуванні зусиль колективу на забезпечення випуску відмінної продукції. Успішному виконанню прийнятого рішення сприяли регулярні повідомлення в партійній організації про хід реалізації виробничих завдань директора об'єднання, начальників відділів виробництва, технічного контролю. В результаті вжитих заходів, введення в дію невикористаних резервів, особистого прикладу комуністів рішення партійних зборів було успішно виконано. Вперше в нашій країні кольоровому кінескопові 59 ЛКЗЦ у червні 1976 р. присвоєно державний Знак якості³⁰.

Звіти комуністів про їх виробничу та громадсько-політичну діяльність ввійшли в практику партійних організацій виробничого об'єднання «Запоріжтрансформатор» і автозаводу «Комунар» м. Запоріжжя, Ворошиловградського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції, Ждановського металургійного заводу «Азовсталь» Донецької області, Новокаховського «Електромашзаводу» Херсонської області, в багатьох парторганізаціях м. Краснодона³¹ та ін.

Партійні організації республіки використали обмін партійних документів для підвищення ідейно-теоретичного рівня членів КПРС, показу організуючої і спрямовуючої ролі партії в усіх сферах економічного і громадсько-політичного життя радянського суспільства.

Підсумки обміну партійних документів в республіці обговорено на пленумах партійних комітетів, зборах комуністів у первинних партійних організаціях. У травні 1975 р. Пленум ЦК Компартії України обговорив питання «Про підсумки обміну партійних документів у партійних організаціях республіки і завдання по дальшому поліпшенню партійної роботи». В постанові ЦК КПРС «Про підсумки обміну партійних документів» підкреслюється, що він став справжнім оглядом партійних сил³². «З повною підставою можна сказати,— відзначив у Звітній доповіді на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев,— що цілей, яких ставив обмін, досягнуто. Він сприяв активізації комуністів, партійних організацій у боротьбі за розв'язання завдань, які стоять перед ними»³³.

Важливим результатом обміну є підвищення взаємної вимогливості комуністів, створення в партійних організаціях обстановки нетерпимості до порушників Статуту. Обмін партдокументів показав високу

³⁰ В. Святоцький. Партійний квиток. К., 1977, стор. 34.

³¹ Р. П. Зверев. Повідомлення і звіти комуністів — важливий засіб розвитку їх активності. — «Комуніст України», 1976, № 10, стор. 30.

³² Об итогах обмена партийных документов. — «Партийная жизнь», 1975, № 4, стор. 7.

³³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 72.

ідейну зрілість комуністів, глибоке розуміння і одностайне схвалення ними внутрішньої і зовнішньої політики партії, плідотворної діяльності її Центрального Комітету, Політбюро ЦК на чолі з товаришем Л. І. Брежнєвим.

Мобілізуюча сила партійних організацій, авангардна роль комуністів, яка ще більше зросла в період обміну партійних документів, переконливо проявилася в боротьбі за виконання завдань дев'ятої п'ятирічки по дальшому розвитку промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку, збільшенню виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів, підвищенню рівня народного добробуту. Центральний Комітет Компартії України, обкоми партії лише за два роки — період обміну партдокументів — підтримали більш як 200 цінних починань новаторів виробництва і передових колективів. Багато з цих починів схвалені Центральним Комітетом КПРС і дістали широке поширення. Серед них — ініціатива передових шахтарів видобувати по тисячі і більше тонн вугілля за добу з механізованих вибоїв; вінницьких буряководів, запорізьких комбайнерів — досягти найвищої продуктивності праці і максимального використання технічних можливостей сільськогосподарських машин та ін. Комуністи виступають у перших рядах учасників руху за комуністичне ставлення до праці, яким у республіці охоплено понад 9,5 млн. чоловік³⁴.

На всіх етапах розвитку нашої Радянської держави комуністи завжди були на передових рубежах боротьби і праці. Для кожного з них, бійців великої ленінської партії, моральним і політичним принципом був і залишається заповіт В. І. Леніна про те, що ніщо не допоможе так підвищити авторитет нашої партії, як приклад комуністів, які показують нерозривний зв'язок між словом і ділом, дійсно комуністичне ставлення до праці³⁵. Нині особливо зросла роль особистого прикладу комуніста — активного бійця за науково-технічний прогрес, високу ефективність виробництва і якість роботи.

Успіх виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС вирішальною мірою залежить від активності й організованості комуністів, від боєздатності партійних організацій, їх наполегливої роботи по мобілізації трудящих на героїчні звершення в ім'я комунізму. Бути завжди попереду, бути прикладом для безпартійних і вести їх за собою — в цьому покликання члена Ленінської партії.

В. Є. Устименко

ОБМЕН ПАРТИЙНЫХ ДОКУМЕНТОВ И ЕГО РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ АКТИВНОСТИ КОММУНИСТОВ

Резюме

В статье освещается работа партийных комитетов первичных парторганизаций республики в связи с обменом партийных документов и опыт организационно-политической работы, накопленный во время этого важного политического мероприятия.

³⁴ Про підсумки обміну партійних документів у партійних організаціях республіки і завдання по дальшому поліпшенню партійної роботи. — «Радянська Україна», 22 травня 1975 р.

³⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 356—357.

Методологія і методика історичних досліджень

Ю. В. БАБКО (Київ), М. Г. БЕЗПАЛКО (Київ),
І. П. КОЖУКАЛО (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРІОДИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПАРТІЙНОЇ ОСВІТИ

В сучасних умовах неухильно зростає значення ідеологічної діяльності Комуністичної партії, дедалі відповідальнішими стають її завдання в справі виховання трудящих в дусі марксизму-ленізму, комуністичної переконаності, соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму. Підвищення ефективності ідеологічної роботи є настійною об'єктивною потребою соціалістичного суспільства, однією із закономірностей його розвитку, оскільки корінні соціально-економічні перетворення нерозривно пов'язані із зміною свідомості, світогляду членів суспільства. «Розвинення свідомості мас,— відзначав В. І. Ленін,— лишається, як і завжди, базою і головним змістом всієї нашої роботи»¹.

Важлива роль в ідейно-виховній роботі відводиться партійній пропаганді, зокрема її провідній ланці — політичній освіті. Це — систематична і послідовна робота партійних організацій по озброєнню комуністів, усіх трудящих ідейною спадщиною класиків марксизму-ленізму, історичним досвідом КПРС, вироблення ясного розуміння її політики, вміння відстоювати принципи комуністичної ідеології, радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, оцінювати з наукових позицій нові явища суспільного життя і робити правильні висновки в практичній роботі.

Історичний досвід показує, що найбільші соціальні зрушення в нашій країні — від створення ленінської партії і до побудови розвинутого соціалістичного суспільства — стали можливими також і тому, що комуністи завжди наполегливо оволодівають марксистсько-ленінським революційним вченням, послідовно керуються ним у своїй практичній діяльності, твердо вірять самі і вміють переконати мільйони трудящих у перемозі комуністичної справи.

Процес політичної освіти комуністів і безпартійних здійснюється різноманітними методами, формами, засобами тощо. Вони становлять систему партійної освіти, під якою звичайно розуміється її суб'єкт (пропагандист), об'єкт (аудиторія), зміст навчання, організаційні форми, засоби пропаганди, методи навчання. Проте ми вважаємо, і це доведено досвідом, що система партійної освіти не може нормально функціонувати без апарату партійної пропаганди. Тому останній необхідно включити до її компонентів. Усі компоненти системи перебувають у діалектичній взаємодії, постійно розвиваються і удосконалюються. Їх взаємодія і викликає функціонування системи.

Протягом усієї своєї історії Комуністична партія приділяла постійну увагу розвитку системи партійної освіти і нагромадила величезний

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 352—353.

досвід політичного навчання комуністів і всіх трудящих. Він набувався в процесі боротьби за встановлення диктатури пролетаріату, побудови і зміцнення соціалізму, в умовах розвинутого соціалізму і є складовою частиною досвіду партії у керівництві всім життям радянського суспільства.

Сучасна система політичної освіти, її форми і методи склалися історично, увібравши в себе все цінне, що народилося в минулому. У зв'язку з цим вивчення порушеного авторами статті питання має особливе значення, бо, як підкреслював В. І. Ленін, навчитися успішно розв'язувати свої завдання новими прийомами сьогодні можна лише добре і критично засвоївши досвід учорашній². Актуальність вивчення досвіду КПРС в справі постановки політичної освіти трудящих зростає і в зв'язку з тим, що він творчо використовується комуністичними і робітничими партіями, а також національно-демократичними партіями країн, що розвиваються. Цілком очевидно, що необхідність і можливість організації системи партійної освіти виникає лише тоді, коли класова боротьба висуває на порядок денний завдання створення партії, яка озброєна науковою теорією. Поза партією не може бути системи політичної освіти в широкому розумінні цієї категорії партійного будівництва, і доки існує партія, буде функціонувати партійна освіта як одна з складових частин її різноманітної діяльності.

Система політичної освіти є закономірністю життєдіяльності тільки тих партій, які спираються на теорію марксизму-ленінізму, будують свою політику на її основі. Щоб досягти найближчої і кінцевої мети, визначеної революційною теорією, партії необхідно озброїти своїх членів марксистсько-ленінським вченням. Для розв'язання цього завдання знайдено перевірений засіб — організація системи партійної освіти. Ось чому, коли постало питання про створення марксистської партії в Росії, одночасно виникла необхідність організації системи партійної освіти.

Дослідження історії системи партійної освіти неможливе без конкретно-історичного підходу до її аналізу, тобто розуміння процесу її розвитку як зміни ряду послідовних етапів, обумовлених особливостями кожного конкретного періоду діяльності партії. Такий підхід дає можливість виявити наступність у вихованні слухачів, в результаті чого періоди і етапи сприймаються як цілісний процес зміни завдань та напрямів однієї і тієї ж системи, як послідовність їх розгортання і удосконалення в часі. Конкретно-історичний підхід дає можливість порівнювати минулий і сучасний досвід системи партійної освіти, встановлювати зв'язки між ними, розкривати їх суть, використовувати все позитивне, набуте системою партійної освіти протягом її існування.

Важливе значення для правильного розуміння і оцінки розвитку системи партійної освіти має її періодизація. Не можна не відзначити, що останнім часом у науковій і популярній літературі досить часто висвітлюються питання теорії та історії партійної освіти. Але навряд чи виправдано, що питання періодизації в ній, на жаль, залишається поза увагою авторів. Адже глибокий науковий аналіз змісту, характеру, форм і методів партійної пропаганди тісно пов'язаний із з'ясуванням історичної зумовленості їх виникнення. Будучи найважливішою складовою частиною загальнопартійної справи, партійна пропаганда підпорядкована загальним закономірностям виникнення і розвитку Комуністичної партії. Тому періодизація історії системи партійної освіти не може бути принципово відмінною від періодизації історії КПРС.

Політична освіта, як цілісна система, постійно розвивається і вдос-

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 196.

коналюється. Аналіз якісних змін дозволяє, на наш погляд, виділити в історії партійної освіти 4 періоди, а в їх межах 13 етапів. Перехід системи партійної освіти від одного періоду до другого зумовлюють суттєві зміни в економічному і соціально-політичному житті суспільства. В межах періодів партійна освіта пов'язана із розв'язанням стратегічних і тактичних завдань партії, як ідеологічних завдань більш тривалої перспективи, так і найближчих. Періодам властиві загальні і специфічні закономірності, породжені соціально-економічними і політичними умовами, конкретними завданнями, які стояли перед партією в той чи інший час. Вирішальними факторами, що дозволяють виділити етапи в періодах розвитку системи партійної освіти, є відносно поточні завдання партії в галузі ідеології, розвиток загальноосвітнього рівня трудящих та самої політичної освіти. В межах етапів зміст партійної освіти більше підпорядкований нинішнім завданням, проте, звичайно, одночасно розв'язуються і завдання перспективного виховання кадрів. Періоди розвитку системи партійної освіти в цілому співпадають (інколи з деяким відставанням) з основними періодами історії партії, етапи ж її — не завжди адекватні періодизації історії КПРС.

Перехід системи партійної освіти від періоду до періоду і від етапу до етапу приводить до якісних змін, які, в свою чергу, відбиваються в її періодизації. При цьому вони, природно, не змінюють корінних принципів, теоретичних та методичних основ, не ведуть до ліквідації головних компонентів, а відображають лише різний рівень розвитку партійної освіти в цілому і її компонентів зокрема.

Перший період в історії системи партійної освіти охоплює 1895—жовтень 1917 рр. Він пов'язаний із створенням і діяльністю петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», який почав здійснювати поєднання наукового соціалізму з робітничим рухом. Це був період виникнення і розвитку ленінізму, створення і зміцнення партії нового типу, переміщення центру світового революційного руху в Росію, загострення класової боротьби в країні в умовах імперіалізму, перемоги буржуазно-демократичної і соціалістичної революції, встановлення диктатури пролетаріату. Для системи політичної освіти цього періоду характерна нерівномірність розвитку окремих компонентів, які були надзвичайно рухливими і досить строкатими. Політичне навчання не мало ще систематичного і послідовного характеру, що зумовлювалося, насамперед, важкими умовами підпілля, репресіями царизму. Цей період можна назвати передісторією системи партійної освіти. Його, на наш погляд, можна поділити на три етапи: 1895—1903 рр., 1903—лютий 1917 рр., лютий—жовтень 1917 р.

На першому етапі розвитку партійної освіти почалося політичне виховання широких мас робітників, поєднання теорії наукового соціалізму з робітничим рухом. Створений у 1895 р. В. І. Леніним і його соратниками петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу» став зародком партії нового типу. В його діяльності яскраво проявилось практичне поєднання пропаганди революційної теорії з робітничим рухом. Політична освіта робітників у ці роки здійснювалася через марксистські гуртки на заводах і фабриках, недільні вечірні школи, пропагандистські гуртки та школи в робітничих районах. Проте коли робітничий рух став масовим, вже не можна було обмежитися пропагандою. Для цього етапу, як і для всього першого періоду розвитку системи партійної освіти, характерне широке поєднання пропаганди з масовою політичною та економічною агітацією. Це, однак, не означало, що пропагандистська робота недооцінювалася. В. І. Ленін вважав, що перехід до масової агітації повинен сприяти розширенню

пропаганди ідей наукового соціалізму серед робітників. Головне завдання пропагандистської роботи полягало у формуванні наукового світогляду авангарду пролетаріату, в підготовці досвідчених пропагандистів і агітаторів. Зміст соціал-демократичної пропаганди і агітації розширився і поглибився із створенням ленінської газети «Искра». В іскрівський період спостерігалось ще тісніше поєднання пропаганди і агітації в процесі боротьби за створення партії нового типу.

Із створенням партії більшовиків почався другий етап у розвитку політичної освіти трудящих. Керівництво партійною освітою в масштабі країни ставало централізованим, підвищувалася її ефективність, урізноманітнювалися форми і методи. В спеціальній резолюції II з'їзду РСДРП «Про постановку пропаганди» визнавалося за необхідне, щоб місцеві комітети звернули найсерйознішу увагу на правильну постановку пропаганди³. В першій Програмі партії визначався зміст пропаганди: викриття непримиренної протилежності інтересів експлуататорів та експлуатованих, з'ясування історичного значення і необхідних умов наступної соціальної революції⁴. На другому етапі розвитку системи політичної освіти, який був найбільш тривалим у першому періоді, роботу доводилося проводити в складних умовах: роки миру змінювалися війною, піднесення революції — її спадом, більш-менш легальні умови роботи — жорстокими переслідуваннями. У цей час виникають нові форми і методи пропагандистської роботи. Набуває дальшого поширення метод політичної самоосвіти мас, який для більшовиків в умовах підпілля, перебування в царських казематах і на засланні став найбільш випробуваним, основним методом підвищення ідейно-теоретичного рівня. В системі партійної освіти вперше почала запроваджуватися ступінчатість у навчанні. В містечку Лонжюмо під Парижем В. І. Леніним була створена, по суті, вища партійна школа, яка давала своїм слухачам глибокі знання з теорії марксизму-ленінізму і стала прообразом майбутніх комуністичних університетів. На заводах, фабриках, у казармах створювалися гуртки і школи політичної освіти, в яких більшовики знайомили трудящих з основами марксистської теорії. Пропагандистська робота доповнювалась агітаційною, видавалися листівки, періодична преса, розповсюджувалися ленінські праці.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції партія більшовиків вийшла з глибокого підпілля. Створилися нові умови для пропагандистської роботи. Почався третій етап у розвитку системи політичної освіти. Перед партією постали завдання, пов'язані з переходом до соціалістичної революції. В резолюції VI з'їзду РСДРП(б) «Про пропаганду» наголошувалося на необхідності правильної постановки пропаганди. Для поглиблення свідомості членів більшовицької партії і примикаючих до неї безпартійних, а також для закріплення впливу, «створеного політичним моментом і історичною роллю нашої організації», з'їзд визнав за необхідне не тільки широко використовувати такі форми пропагандистської роботи, як бесіди, курси, лекції, а й створювати партійні школи, «в яких робітники могли б навчитися виступати самостійно», розгорнути видання науково-популярних органів, «з яких робітники могли б черпати матеріал для виступів по поточному моменту і по пунктах нашої програми»⁵. При партійних комітетах і більшовицьких фракціях у Радах робітничих і солдатських депутатів створювалися короткотермінові курси підготовки пропагандис-

³ Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Видання сьоме, ч. 1, К., 1954, стор. 52.

⁴ Там же, стор. 39.

⁵ Там же, стор. 360—361.

тів, агітаторів, організаторів. Випускників курсів направляли на заводи, фабрики, у військові частини, села. Виховання комуністів, переконливе слово й активні революційні дії більшовиків політично загартували маси, активізували їх революційну енергію, мобілізували на боротьбу проти контрреволюції. Це забезпечило перемогу в країні соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції — головна подія ХХ століття. Вона докорінно змінила хід розвитку всього людства, відкрила нову епоху у всесвітній історії — епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Великий Жовтень ознаменував історичний поворот у долі народів нашої країни. В результаті його перемоги виникла перша в світі соціалістична держава. «Пролетаріатові багатонаціональної Росії випала важка, але й почесна роль першопрохідця у створенні нового суспільства», — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»⁶.

Будівництво соціалізму партія розглядала як комплексне завдання, в якому вироблення соціалістичної свідомості і виховання людини нової епохи органічно поєднується із розв'язанням економічних і соціально-політичних проблем. Тому широке розповсюдження ідей марксизму-ленінізму, панування соціалістичної ідеології в свідомості людей, подолання впливу буржуазної ідеології, підвищення соціальної і політичної активності всіх трудящих стали найважливішими завданнями партії. Це визначило напрям розвитку і зміст політичної освіти в нових умовах.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли партія стала правлячою, створилися принципово нові, сприятливі умови для розвитку цілісної і сталої системи партійної освіти, яка стала безперервною, систематичною і плановою. Партія дістала можливість при проведенні пропагандистської роботи спиратися на систему державних органів і громадських організацій, широко використовувати матеріальні і технічні засоби, яких вона раніше не мала в своєму розпорядженні. Почався другий період у розвитку системи партійної освіти, який тривав до кінця 1938 р. Він пов'язаний з переходом країни від капіталізму до соціалізму, побудовою в основному соціалізму, зміцненням і розвитком Комуністичної партії, з ліквідацією антиленінських угруповань. Творчо використовуючи нагромаджені досвід, партія постійно вдосконалювала систему партійної освіти відповідно до завдань, що стояли перед нею в період будівництва соціалізму.

До характеристики системи партійної освіти, яка функціонувала в перехідний від капіталізму до соціалізму період, автори вже зверталися раніше⁷. Тому в даній статті зосереджується увага лише на основних напрямках її розвитку і уточнюється внутрішня періодизація.

Аналіз системи партійної освіти цього періоду дозволяє виділити чотири основних етапи, що відрізняються один від одного ступенем розвитку її компонентів, і насамперед початкової ланки, як домінуючої, найбільш масової в роки будівництва соціалізму. На першому з цих етапів (1917—1920 рр.) були закладені основи системи партійної освіти, яка тільки починала формуватися. На другому етапі (1921—1923 рр.) склалася цілісна система партійної освіти з єдиними організаційними формами і змістом навчання. На третьому (1924—1927 рр.)

⁶ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 4—5.

⁷ Див.: Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко. Партійна освіта: етапи розвитку і характерні риси (1917—1938 рр.). — «УІЖ», 1976, № 6, стор. 44—57.

вона стала масовою, закріпилися і вдосконалилися її форми, значно підвищився ідейний рівень змісту навчання. На четвертому етапі (1928—1938 рр.) ідейні, організаційні та методичні основи системи партосвіти продовжували поглиблюватися, набули завершеного вигляду.

Вже в перші роки громадянської війни створювалися гуртки, школи, різноманітні курси, слухачі яких набували знань, необхідних для розв'язання завдань, що стояли перед партією і країною. Поширеною формою навчання була участь у роботі з'їздів, конференцій, різних нарад. За ініціативою партійних організацій в центрі і на місцях при партійних комітетах організовувалися дво- і тритижневі курси інструкторів, а також дво- і тримісячні школи підготовки партійних і радянських працівників. Водночас зверталася увага і на політичну самоосвіту.

Планомірна робота по розвитку партійної освіти почалася після VIII з'їзду РКП(б), який доручив Центральному Комітетові організувати вищу партійну школу при ЦК, виробити загальну програму і план занять у місцевих партійних школах, а також подати допомогу місцевим партійним школам присилкою відповідних лекторів⁸. Вищі партійні і радянсько-партійні школи були розраховані на комуністів, які вже мали певну політичну і загальноосвітню підготовку. Для комуністів, які такої підготовки не мали, за рішенням VIII конференції РКП(б) (грудень 1919 р.) створювалися школи політичної грамоти⁹.

Таким чином, на першому етапі була організована триступенева мережа шкіл партійної освіти — вища (комвузи), середня (радянсько-партійні школи) і нижча (школи політграмоти), які були розраховані на комуністів з різним рівнем підготовки. Тим самим створювалися умови для широкого впровадження такого важливого принципу партійної освіти як диференційованість пропагандистського впливу. Були створені органи керівництва партійними школами (Головполітосвіта та її органи на місцях), які діяли під безпосереднім керівництвом партії, визначені їх функції, принципи роботи, форми навчання, тобто в основному завершився організаційний момент, наслідки якого виявилися вже на наступному етапі.

Перед системою партосвіти ставилося завдання не тільки теоретично озброїти комуністів, а й навчити їх застосовувати набуті знання на практиці. Це є основним критерієм ефективності партійної освіти. Зміст навчання визначався навчальними планами і програмами, які ще були недосконалими, схематичними, мали теоретичні і методичні недоробки і тому не стали загальноновизнаними. Однак проведена робота допомогла в майбутньому виробити основні принципи складання навчальних планів і програм і підготувала ґрунт для їх дальшого удосконалення.

Незважаючи на складні умови громадянської війни, розруху, партія доклала максимум зусиль, щоб забезпечити слухачів мережі партійної освіти політичною літературою, підручниками, посібниками. Твори В. І. Леніна, що випускалися окремими виданнями, публікувалися в газетах і журналах, а також матеріали з'їздів, конференцій, пленумів ЦК були основними джерелами, на яких виховувалися комуністи.

Немало було зроблено і в справі добору пропагандистських та лекторських кадрів. До викладацької і пропагандистської роботи залучалися партійні і радянські працівники, які виконували її, як правило,

⁸ Див.: КПРС в резолюціях..., ч. 1, стор. 415.

⁹ Див.: Протоколи восьмої Всеросійської конференції РКП(б), М., 1934, стор. 196—197.

за сумісництвом, а також представники старої інтелігенції, що перейшли на бік Радянської влади. Кадри спеціально для партійної освіти ще не були створені, їх підготовка тільки почалася в радпартшколах і комвузах. Таким чином, на першому етапі нового періоду розвитку системи партійної освіти партія заклала основи її розвитку в умовах будівництва соціалізму.

Після перемоги над об'єднаними силами внутрішньої контрреволюції та іноземної військової інтервенції трудящі Радянської Росії приступили до мирної творчої праці. Партія вперше дістала можливість безпосередньо і ґрунтовно зайнятися політичною освітою комуністів.

Новий етап характеризувався, насамперед, посиленням партійного керівництва політичною освітою. На з'їздах партії, конференціях і пленумах ЦК обговорювалися питання розвитку політичної освіти, визначалися зміст навчання, його мета і завдання, організаційні форми партосвіти. Остаточо сформувалися і розгорнули свою діяльність органи управління партосвітою — агітаційно-пропагандистські відділи повітових, обласних, губернських партійних комітетів, ЦК компартій союзних республік, ЦК РКП(б).

Бойовим завданням партійної освіти поряд з пропагандою марксистсько-ленінської теорії стає роз'яснення завдань нової економічної політики. Звідси випливала необхідність підпорядкування пропаганди інтересам господарського будівництва. Відзначаючи цю особливість пропаганди, В. І. Ленін підкреслював: «Нам треба спрямувати зараз увагу на те, щоб від інтересів політичних і воєнних всю агітацію і всю пропаганду перевести на рейки господарського будівництва»¹⁰.

Завдання, що стояли перед партією, враховувалися і при розробці навчальних планів та програм, які постійно вдосконалювалися й поглиблювалися. Їх академічність і абстрактність, відірваність від насутишних практичних завдань поступово долалися, і до кінця другого етапу вони набули в цілому універсального, стабільного характеру.

Успішно розв'язувалася проблема пропагандистських і викладацьких кадрів. Підготовкою кадрів для всіх ланок партосвіти займалися Інститут червоної професури, комуністичні університети, радпартшколи та інші навчальні заклади. Партія виробила чіткий порядок комплектування мережі. Навчання в школах політграмоти було обов'язковим для всіх комуністів, які не мали елементарної політичної підготовки. В комвузи і радпартшколи слухачі відряджалися парткомами, радянськими і громадськими організаціями за спеціальним розподілом. Такий порядок комплектування шкіл сприяв піднесенню політичного рівня комуністів і був для того часу єдино прийнятним.

Особливість розвитку мережі партійної освіти полягала в науковому підході до визначення потрібної кількості шкіл. Цьому значною мірою сприяв облік рівня політичної підготовки комуністів. Як уже зазначалося вище, в системі партійної освіти існувало три ланки. Найбільш масовою формою навчання були школи політграмоти (початкова ланка), середню ланку представляли радянсько-партійні школи, вищу — комуністичні університети. Між ланками і ступенями партійної освіти існувала узгодженість у роботі і органічний зв'язок, які забезпечували наступність у навчанні і поглиблене вивчення теорії і практики марксизму-ленізму.

Другий етап в історії партійної освіти, таким чином, характеризується дальшим зростанням рівня партійного керівництва, регламентацією та уніфікацією форм навчання, поглибленням змісту роботи. Система партосвіти, що склалася, міцно утвердилася в партії, дістала

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 136.

широке визнання і розповсюдження. Нагромаджений досвід став здобутком і вихідною точкою для наступного етапу розвитку партійної освіти, до якого вона підійшла вже з організаційним і методичним досвідом і достатньо кваліфікованими кадрами пропагандистів.

Перехід до третього етапу був зумовлений необхідністю посилення ідейно-політичного виховання комуністів в обстановці, коли успішно завершувалася відбудова народного господарства і ставилося завдання його соціалістичної реконструкції. Партія взяла курс на втілення в життя ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Успішно відбиваючи напади троцькістів, вона посилила увагу до марксистсько-ленінського виховання комуністів, особливо молодих. Було вжито заходів для дальшого розвитку мережі шкіл усіх ланок і зосереджено особливу увагу на підвищенні ідейного рівня навчання і зміцненні його зв'язку з практикою соціалістичного будівництва. Переглядалися навчальні плани і програми. В школах політграмоти більше уваги приділялося історії партії, партійному будівництву, діяльності Комінтерну. В РПШ і комвузах ці предмети, як і ленінізм, були виділені із загального курсу класової боротьби в окремі дисципліни. Ленінська теоретична спадщина вивчалася у всіх курсах суспільних дисциплін, теорії та історії партії приділялася в програмах головна увага. Все це сприяло посиленню теоретичної підготовки комуністів, вихованню слухачів у дусі непримиренності до ворогів ленінізму, зокрема до троцькізму, зміцненню рядів РКП(б). Велику роль в ідейному вихованні комуністів відігравали твори В. І. Леніна, випуск яких безперервно зростає. Збільшився також випуск навчальної літератури.

Швидко зростала мережа партійної освіти, насамперед її початкова ланка. Оформилися специфічні форми навчання для міста і села. В 1924 р. в містах були поширені скорочені школи політграмоти (І ступінь), обов'язковий цикл яких завершувався в нормальних школах політграмоти (II ступінь). На селах перевага віддавалася школам-пересувкам і стаціонарним школам. Почало впроваджуватися вечірнє і заочне навчання, продовжувала розвиватися політична самоосвіта.

Особливістю третього етапу було створення інституту робітничих і селянських пропагандистів із числа комуністів, які закінчили школи політграмоти, вечірні радпартшколи, курси пропагандистів або інститут практикантів у школах політграмоти. Поповнення складу пропагандистів робітниками і селянами сприяло активізації ідейно-політичної роботи. Характерними рисами цього етапу розвитку системи партійної освіти були також її масовість, неухильне підвищення теоретичного і наукового рівня викладання в усіх ланках партнавчання, посилення зв'язку навчання з життям, практикою соціалістичного будівництва.

Четвертий етап розвитку партійної освіти почався, коли в країні проводилася реконструкція народного господарства. Наслідком багаторічної діяльності партії по зміцненню своїх рядів, зокрема, по політичному загартуванню комуністів, було якісне зростання складу ВКП(б).

Головна увага в системі партійної освіти приділялася роз'ясненню генеральної лінії партії, викриттю ворожих ленінізмові течій, особливо троцькістсько-зінов'євського блоку і правих реставраторів, мобілізації зусиль комуністів на боротьбу за здійснення індустріалізації країни, колективізації сільського господарства і культурної революції.

Якісне зміцнення складу партійних рядів сприяло диференціації теоретичних і політичних інтересів комуністів. У зв'язку з цим постало завдання зробити партійну освіту більш гнучкою, надати комуністам право обирати форму і предмет навчання. Окремі партійні організації країни урізноманітнили форми навчання і перейшли до добровільного

принципу комплектування мережі. Їх позитивний досвід був узагальнений і закріплений у постановах ЦК ВКП(б) від 16 травня 1927 р. «Про поліпшення постановки політосвіти в партії і комсомолі» і від 8 серпня 1928 р. «Про постановку партосвіти в партії і комсомолі»¹¹.

Водночас збереглась обов'язковість навчання для комуністів, які не мали елементарної політичної підготовки. ЦК ВКП(б) рекомендував розвивати різноманітні гуртки з поточних питань міжнародної і внутрішньої політики, політсамоосвіти як із систематичним курсом елементарних політичних знань, так і з вільним вибором тем, а також гуртки по вивченню окремих проблем теорії марксизму-ленізму. Обов'язкові форми навчання значно скоротилися. Переважаючою формою навчання стали гуртки. Дуже поширеними, особливо з другої половини 30-х років, були гуртки з історії ВКП(б).

Перехід до добровільного принципу комплектування мережі партосвіти і урізноманітнення форм навчання є найважливішою особливістю четвертого етапу. Першоосною партнавчання, як і раніше, залишалася школа політграмоти. На цьому етапі розвитку політосвіти почали створюватись єдині школи політграмоти для міста і села. Всі ланки збагатилися новими формами навчання, переважно у вигляді різноманітних гуртків, із створенням яких відпала необхідність ступеневої побудови початкової і середньої ланок партосвіти.

Навчальна робота в мережі партійної освіти характеризувалася дальшим поліпшенням її якості. Головним у змісті навчання стало вивчення актуальних питань соціалістичного будівництва. Підвищився теоретичний і політичний рівень викладання, були уточнені функції і цільові установки організаційних форм, зріс науковий рівень навчальних планів і програм. Посилилися вимоги до пропагандистських кадрів, підвищилася якість їх підготовки. Зросла кількість пропагандистів, які закінчили комвузи і радпартшколи. Проблема пропагандистських кадрів як щодо кількості, так і якості їх підготовки в основному була розв'язана.

На четвертому етапі розвитку системи партійної освіти підручники і навчальні посібники мали вже стабільний характер, їх зміст суворо погоджувався з програмами, тісно пов'язувався з життям. В централізованому порядку і в масовому масштабі було налагоджено випуск наочних приладь.

Підвищився рівень організації навчального процесу. Постійна увага приділялася плануванню роботи мережі партійної освіти. Було завершено перебудову мережі, насамперед, низової і частково середньої та вищої ланок (переважно вечірньої форми) за виробничим принципом. Базою політшколи стала партійна організація на підприємстві або в установі. Організація навчання, його ідейний зміст перебували в центрі уваги кожної первинної партійної організації. Це сприяло поліпшенню якісних показників роботи мережі партійної освіти. Навчальний процес, як правило, пристосовувався до умов праці (безперервне виробництво, змінність роботи) і побуту робітників (організація навчання в селищах, гуртожитках, червоних кутках).

Отже, четвертий етап характеризувався, насамперед, підвищенням теоретичного і методичного рівня навчання та ефективності партійної освіти. Цей етап був найбільш плідним, тривалим за весь другий період, він увібрав увесь позитивний досвід попередніх етапів. В системі партійної освіти відбувся якісний стрибок, перехід до нового періоду.

В короткий історичний строк радянський народ під керівництвом

¹¹ Див.: Справочник партийного работника, вып. шестой, ч. 1, М.—Л., 1928, стор. 670—672; вып. седьмой, ч. 1, М.—Л., 1930, стор. 394.

Комуністичної партії героїчною працею втілив у життя накреслений Леніним величний план побудови соціалізму в СРСР. У нашій країні завершився історичний перехід від капіталізму до соціалізму. Перед Комуністичною партією і радянським народом постало нове завдання — побудова комуністичного суспільства. Проте перехід до будівництва комунізму можливий лише тоді, коли соціалізм буде зміцнено і розвинено, коли будуть створені необхідні матеріальні, соціально-політичні і духовні передумови.

Третій період у розвитку системи партійної освіти, який охоплює 1938—1965 рр., збігся з роками будівництва розвинутого соціалізму і переходу до побудови комуністичного суспільства, коли панівною ідеологією радянського народу став науковий комунізм. У цьому періоді також виділяються чотири етапи розвитку системи партійної освіти: 1938—1941 рр., 1941—1945 рр., 1946—1955 рр., 1956—1965 рр.

На початку першого етапу почалася перебудова системи партійного навчання відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з виходом «Короткого курсу історії ВКП(б)». Ставилася вимога поглибленого вивчення ленінської теоретичної спадщини, героїчного шляху, пройденого нашою партією. В основу пропаганди було покладено диференційоване вивчення історії партії. У низовій ланці, де серед слухачів «є значна частина недостатньо підготовлених товаришів» рекомендувалося вивчати «Короткий курс» у скороченому обсязі; для середньої ланки, що складалася «з порівняно більш підготовлених товаришів і є найбільш численною ланкою наших кадрів», — у повному його обсязі; для вищої ланки, тобто «для найбільш підготовлених товаришів» пропонувалося вивчати посібник і водночас твори класиків марксизму-ленінізму¹².

Перебудова партійної пропаганди сприяла посиленню уваги до вивчення марксизму-ленінізму керівними кадрами, радянською інтелігенцією, всіма комуністами. Метод самоосвіти ставав справді основним методом вивчення теорії та історії ленінської партії. У зв'язку з цим кількість гуртків і число тих, хто в них навчався, значно зменшилися, водночас робота їх поліпшилась. Помітну роль в системі партійної освіти відігравали вечірні університети марксизму-ленінізму, що почали створюватися у цей час. Створені при партійних комітетах лекторські групи були зміцнені кваліфікованими кадрами, які подавали допомогу тим, хто самостійно вивчав марксизм-ленінізм. Значно позбавилася друкована пропаганда. Особлива увага зверталась на видання творів класиків марксизму-ленінізму. Так, у 1941 р. почався випуск четвертого видання творів В. І. Леніна. Вийшов у світ двотомник вибраних творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Масовими тиражами друкувалася соціально-політична література.

Виховна робота партії, пропаганда революційної теорії напередодні війни сприяли тому, що в країні були підготовлені численні партійні і державні кадри, сформувалася нова людина, свідомо і безмежно віддана своїй соціалістичній Батьківщині. Ці якості особливо проявилися в роки Великої Вітчизняної війни.

Другий етап у розвитку системи партійної освіти — період Великої Вітчизняної війни, яка внесла істотні зміни і в партійну пропаганду. Вся пропагандистська діяльність партії у ці важкі, героїчні роки була підпорядкована мобілізації трудящих на захист соціалістичної Вітчизни, здійснення великої визвольної місії, яка випала на долю нашого народу і його армії.

¹² Див.: КПРС в резолюціях..., ч. III, К., 1954, стор. 308.

В республіках і областях, які не були окуповані фашистськими загарбниками, діяла створена до війни система партійної освіти. В цей період велика увага приділялася усній пропаганді, агітаційній роботі, організації мітингів і зборів. Пропаганда і агітація тісно переплелися. З визволенням тимчасово окупованих районів там відновлювалася і система партійної освіти.

В ряді постанов, прийнятих у 1944 р., ЦК партії визначив конкретну програму марксистсько-ленінської підготовки комуністів, керівних кадрів, радянської інтелігенції^{12а}. При первинних парторганізаціях, крім гуртків, створювалися політшколи. У них навчалися комуністи і комсомольці, які не мали достатньої теоретичної підготовки і досвіду самостійної роботи над книгою. Для ідейно-теоретичного загартування працівників середньої ланки створювалися районні вечірні партійні школи. Відновлювалися і створювалися вечірні університети марксистсько-ленінізму. Як і раніше, велика увага приділялася самостійному вивченню марксистсько-ленінської теорії.

У важких умовах воєнного часу партія надавала великого значення виданню творів класиків марксистсько-ленінізму, випуску політичної літератури. Всього протягом 1941—1945 рр. вийшло понад 500 видань творів Маркса, Енгельса і Леніна загальним тиражем близько 7 млн. примірників¹³.

Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні переконливо показала, що в світі немає сил, які б змогли знищити соціалізм, поневолити народ, відданий ідеям марксистсько-ленінізму. Могутнім джерелом героїзму радянських людей на фронті і в тилу, самовідданого виконання ними патріотичного та інтернаціонального обов'язку була соціалістична ідеологія.

Переможно закінчивши Велику Вітчизняну війну, радянський народ приступив до мирного соціалістичного будівництва. Почався новий етап і в розвитку системи партійної освіти, який охопив 1946—1955 рр. Завдання зміцнення соціалістичного ладу, боротьби проти буржуазної ідеології, пережитків капіталізму та проявів націоналізму закономірно висунули ідеологічну діяльність партії на одне з перших місць. Успіх партійної пропаганди залежав вирішальною мірою від ідейно-політичного рівня партійних і радянських кадрів, усіх комуністів. В результаті значного зростання рядів партії її склад істотно змінився. Оновлення складу партії вимагало від партійних організацій посилення виховної роботи, теоретичного загартування молодих комуністів.

У ці роки в основному зберігалася система політичної освіти, що склалася у попередні періоди,— політична самоосвіта і групові форми навчання (гуртки, семінари, школи). Найбільш поширеними були гуртки по вивченню історії ВКП(б), біографії В. І. Леніна та Й. В. Сталіна. У перші післявоєнні роки продовжували працювати гуртки по вивченню книги Й. В. Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу». На початку 50-х років почали створюватися, хоч і не дістали значного поширення, гуртки по вивченню марксистсько-ленінської філософії, політекономії, конкретної економіки і т. д. Гуртки і політшколи становили низову ланку партійної освіти. Продовжували працювати вечірні партійні школи та гуртки по вивченню історії партії з залученням творів класиків марксистсько-ленінізму (середня ланка партійної освіти). Вищою ланкою партійного навчання були вечірні університети марксистсько-ленінізму.

^{12а} Див.: Історія Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, М., 1970, стор. 430—431; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1971, стор. 524.

¹³ Історія Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, стор. 410.

Внаслідок розширення системи партійного навчання, зокрема його групових форм, значно зросла кількість пропагандистів, поліпшився їх якісний склад. Переважна більшість пропагандистів мала вищу і незакінчену вищу освіту.

Партія робила все для глибокого оволодіння комуністами марксистсько-ленінським вченням. Масовими тиражами видавалися збірники, в яких публікувалися резолюції і рішення з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК, твори класиків марксизму-ленінізму. В 1950 р., зокрема, завершилося четверте видання творів В. І. Леніна російською мовою в 35 томах. Протягом 1948—1952 рр. всі 35 томів були перекладені на українську мову. Широко видавалися окремі твори В. І. Леніна, тематичні збірники праць вождя.

Головною рисою системи політичного навчання 1946—1955 рр., як і двох попередніх етапів, було те, що марксистсько-ленінська освіта кадрів в основному зводилася до вивчення історії партії і, насамперед, «Короткого курсу історії ВКП(б)». В цілому ця книга відіграла значну роль у вихованні комуністів, у розгортанні ідеологічної роботи. Проте слід відзначити, що обмежені рамки посібника не давали можливості систематизовано викласти економічну теорію марксизму-ленінізму, висвітлити період Великої Вітчизняної війни і роки післявоєнної діяльності партії. Комуністи в системі партійної освіти недостатньо вивчали марксизм-ленінізм як цілісне вчення. Недоліком в організації політичного навчання було і те, що в гуртках навчалися люди з різним рівнем знань і підготовки. У деяких гуртках, школах і семінарах окремі теоретичні положення марксизму-ленінізму трактувалися без урахування конкретної історичної обстановки, політичних і господарських завдань партії та держави.

В цілому ж ідейно-теоретичне загартування комуністів і безпартійних на цьому етапі відіграло позитивну роль, хоч прийнята ще в 1938 р. структура політичного навчання на практиці призводила до деякої «заорганізованості». Окремі дослідники вважають, що це пояснювалося проявами догматизму у партійній практиці, відривом її від конкретних завдань. Така оцінка досвіду ідеологічної діяльності партії на цьому етапі є односторонньою. Незважаючи на недоліки, в цілому партійна пропаганда була пов'язана з життям, з практикою соціалістичного будівництва, мобілізувала трудящих на здійснення політики партії, роз'яснювала рішення партійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК.

З середини 50-х років почався новий етап у розвитку системи партійної освіти, який охопив 1956—1965 рр. На початку 1956 р. відбувся XX з'їзд КПРС, рішення якого справили значний вплив на життя партії і розвиток радянського соціалістичного суспільства, на міжнародний комуністичний рух. З'їзд приділив велику увагу ідеологічній роботі партії, пропаганді марксизму-ленінізму, підкреслив, що потрібно не тільки роз'яснювати теорію марксизму-ленінізму, а й сприяти практичному втіленню її в життя¹⁴.

Конкретні завдання по перебудові системи партійної освіти, посиленню ідейно-теоретичного загартування кадрів, усіх комуністів були визначені в постановах ЦК КПРС «Про підсумки навчального року в системі партійної освіти і завдання партійних організацій в новому навчальному році» (21 серпня 1956 р.) та «Про завдання партійної

¹⁴ Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 7, М., 1971, стор. 114.

пропаганди в сучасних умовах» (9 січня 1960 р.)¹⁵. В них, зокрема, підкреслювалося, що марксизм-ленінізм треба вивчати як цілісне вчення. Особлива увага зверталася на зв'язок пропаганди з життям, вивчення історії і практики будівництва соціалізму і комунізму, на глибоке вивчення ленінської теоретичної спадщини, резолюцій з'їздів і конференцій партії, постанов Пленумів ЦК та інших документів, в яких виражена колективна думка партії, її політика. Партійним організаціям рекомендувалося створювати гуртки і теоретичні семінари по вивченню основ марксизму-ленінізму, окремих проблем марксистсько-ленінської теорії. Центральний Комітет звернув увагу на те, що самостійне вивчення марксизму-ленінізму повинно стати основним методом ідейно-теоретичної підготовки кадрів.

Відповідно до настанов Центрального Комітету створювалась така система партійної освіти, яка б давала можливість більш повно задовольняти ідейні запити комуністів і безпартійного активу, наблизити вивчення марксистсько-ленінської теорії до практичних завдань господарського і культурного будівництва. Зокрема, значно розширилася пропаганда економічних знань. Крім гуртків і семінарів, економічна теорія вивчалася у створених замість вечірніх партшкіл районних економічних школах. Водночас партійні організації добивалися, щоб слухачі шкіл знайомилися з усіма складовими частинами марксизму-ленінізму. Крім економічної теорії, історії партії та марксистсько-ленінської філософії, також вивчалися окремі проблеми марксистської теорії, питання комуністичного виховання, наукового атеїзму, етики та естетики, зовнішньої політики СРСР, міжнародних відносин тощо.

Розширення форм партійної пропаганди привело до значного зростання кількості пропагандистських кадрів. Вони керували теоретичними семінарами та гуртками, працювали консультантами, допомагаючи тим, хто самостійно вивчав марксизм-ленінізм, пропагандистами шкіл комуністичної праці, позаштатними лекторами і доповідачами партійних комітетів, викладачами в університетах, інститутах, школах та на семінарах партійно-радянського і господарського активу, у вечірніх університетах марксизму-ленінізму.

На цьому етапі розвитку політичної освіти значно посилилась її матеріальна і теоретична база. Масовими тиражами видавалися праці класиків марксизму-ленінізму. Значною подією в житті країни стало друге російське видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса, розпочате в 1955 р. і завершене в 1966 р. Велика увага, як і раніше, приділялася виданню творів В. І. Леніна. В 1958 р. почалося видання Повного зібрання творів В. І. Леніна у 53 томах, яке було завершене в 1965 р.

Виходили в необхідній кількості підручники і навчальні посібники з різних проблем марксизму-ленінізму, зокрема, «Історія КПРС», «Політична економія», «Основи марксизму-ленінізму», «Основи марксистської філософії», «Основи політичних знань», популярні посібники з політекономії, марксистсько-ленінської філософії, атеїзму, економіки соціалістичної промисловості, комуністичного виховання тощо.

Таким чином, до середини 60-х років рамки партійної пропаганди значно розширилися, підвищилась її ефективність. Водночас життя вимагало дальшого удосконалення системи політичного навчання. Зміст і форми його не завжди відповідали новим вимогам, інтересам комуністів і безпартійних. Політосвітою охоплювалися майже всі тру-

¹⁵ «Коммунист», 1956, № 14, стор. 3; Вопросы идеологической работы. Сборник важнейших решений КПСС (1954—1961 годы), М., 1961, стор. 144—164.

дядці. Існувало понад 60 форм навчання, в тому числі 20 форм масової пропаганди. Але в оволодінні марксистсько-ленінським вченням не було певної послідовності. Парти́йне навчання інколи підмінялося професійно-технічним.

В умовах розвинутого соціалізму, коли політичний, загальноосвітній і культурний рівень комуністів та безпартійних постійно зростає, коли науково-технічна революція висунула ряд нових завдань у галузі суспільно-політичного і економічного розвитку країни, виникла потреба дальшого удосконалення і партійного навчання. Узагальнивши позитивний досвід політичної освіти у попередні періоди і врахувавши недоліки, а також пропозиції партійних комітетів щодо її удосконалення, ЦК КПРС почав з 1965 р. впроваджувати нову систему політичної освіти комуністів^{15а}. Настав новий, четвертий період у розвитку системи партійного навчання.

У цьому періоді можна виділити два етапи: перший — 1965—1976 рр. і другий, що почався з 1976/77 навчального року. Головна особливість нової системи полягала в посиленні теоретичної сторони навчання, забезпеченні наступності і послідовності при вивченні історії, теорії та політики партії. Особлива увага зверталася на перспективне планування партійного навчання, подолання підміни його професійно-технічним навчанням, забезпечення диференційованого підходу до організації політичної освіти трудящих з різним рівнем теоретичної підготовки.

У новій системі також чітко визначалися три ланки: початкова, середня і вища, які відрізнялися одна від другої ступенем важливості вивчення матеріалу і методикою занять. Для кожної з ланок були встановлені відповідні види і стабільні форми навчання. Кожна наступна ланка була продовженням попередньої. Це забезпечувало послідовність і наступність в ідейно-теоретичній підготовці слухачів, у вивченні ними марксистсько-ленінської теорії.

До початкової ланки належать політшколи. Вони розраховані на комуністів, що не мають середньої освіти і необхідних навичок самостійної роботи над політичною літературою. У початковій політичній школі вони набувають необхідного мінімуму знань з питань марксизму-ленінізму, практики побудови соціалізму і комунізму, внутрішньої і зовнішньої політики КПРС, основ конкретної економіки. Середню ланку становлять школи основ марксизму-ленінізму, в яких комуністи підвищують свій ідейно-теоретичний рівень, вивчають основи філософії, політичної економії, наукового комунізму, історії КПРС, знайомляться з питаннями партійного будівництва, вчаться працювати самостійно. До вищої ланки належать такі форми навчання, як університети марксизму-ленінізму, обласні, міські та районні школи партійного активу, теоретичні, проблемні та методологічні семінари, конференції, які присвячуються вивченню окремих творів В. І. Леніна, важливих проблем філософії, політичної економії, наукового комунізму, історії КПРС, партійного будівництва. Комуністи здобувають глибокі знання з марксистсько-ленінської теорії, інших теоретичних проблем, пов'язаних з виробничою і громадською діяльністю. Важлива роль відводиться самоосвіті, самостійній роботі з літературою для тих комуністів, які вже мають міцний фундамент знань з основ марксизму-ленінізму і набули необхідних навичок самостійної роботи.

Із запровадженням нової системи були усунуті недоліки, що існували в організації справи політичного навчання. Кількість слухачів

^{15а} «Правда», 4 серпня 1965 р.

системи скоротилася. Проте в наступні роки кількість слухачів знову зросла, насамперед в середній та вищій ланках. Характерною рисою нової системи політичної освіти було чітке розмежування партійного навчання і масових форм пропаганди. Практично всі слухачі вивчали марксизм-ленінізм.

XXV з'їзд КПРС підбив підсумки організації політичної освіти комуністів і безпартійного активу. На з'їзді відзначалося, що важливою особливістю розвитку суспільної свідомості на сучасному етапі є масове вивчення марксизму-ленінізму. Водночас з'їзд визначив конкретні напрями дальшого удосконалення і розвитку системи політичного навчання. «Тепер, на тому новому етапі, в який вступає партія,— говорив у Звітній доповіді ЦК КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев,— важливо, не знижуючи уваги до залучення до партійного навчання дедалі ширших мас комуністів і безпартійних, виявляти особливу турботу про зміст цієї роботи, про підвищення її теоретичного рівня»¹⁶.

Конкретизуючи рішення з'їзду, Центральний Комітет КПРС у червні 1976 р. прийняв постанову «Про завдання партійної освіти у світлі рішень XXV з'їзду КПРС», яка поклала початок новому етапу в розвитку системи політичної освіти¹⁷. В ній дано чіткий аналіз нагромадженого досвіду і накреслено нові завдання. ЦК КПРС вважає, що система партійної освіти потребує дальшого удосконалення відповідно до висунутих з'їздом завдань внутрішньої і зовнішньої політики, ідеологічної діяльності партії. Глибина і розмах революційно-перетворюючої діяльності партії і народу, розвиток науки і техніки, економіки і соціальних відносин, зростання свідомості і підвищення добробуту радянських людей, величезні зрушення в міжнародній обстановці на користь соціалізму, необхідність дальшої активізації боротьби з буржуазною і ревізіоністською ідеологією на світовій арені— все це посилює вимоги до ідейно-політичного виховання комуністів, усіх радянських людей.

Центральний Комітет дав чіткі настанови щодо принципових питань партійної пропаганди, організації марксистсько-ленінського навчання в світлі рішень XXV з'їзду КПРС. Ще більше значення відводиться політичній самоосвіті, як основному методу оволодіння революційною теорією, одному з важливих шляхів формування і розвитку матеріалістичного світогляду комуністів, усіх радянських людей. В суспільстві зрілого соціалізму є всі необхідні передумови для розвитку і широкого використання самоосвіти взагалі та політичної самоосвіти зокрема.

ЦК КПРС вважає головним завданням партійного навчання і масової пропаганди на 1976—1978 рр. вивчення доповіді товариша Л. І. Брежнева «Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики», «Основних напрямів розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» та інших матеріалів XXV з'їзду партії.

У світлі нових завдань і з метою поглибленого вивчення рішень і матеріалів XXV з'їзду КПРС в системі партійної освіти введено навчальні курси: для початкової ланки— «Актуальні питання політики КПРС», для середньої— «Політика КПРС— марксизм-ленінізм у дії». У цих курсах вивчаються теоретичні і політичні питання, роз'яснюються практичні завдання, висунуті XXV з'їздом КПРС.

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 83.

¹⁷ «Під прапором ленінізму», 1976, № 13, стор. 2—4.

Неухильно дотримуючись ленінських принципів партійної пропаганди, враховуючи об'єктивні і суб'єктивні фактори, партія постійно вдосконалювала і вдосконалює систему партійної освіти, комплексно підходить до розв'язання проблеми марксистсько-ленінського виховання кадрів. Це сприяло підвищенню від періоду до періоду ефективності партійного навчання, зростанню теоретичного рівня слухачів, піднесенню їх політичної та трудової активності.

Аналізуючи систему партійної освіти з часу, коли партія стала правлячою, можна виявити ряд загальних закономірностей її розвитку: посилення керівної ролі КПРС в ідейно-теоретичному загартуванні комуністів та вихованні трудящих; зростання значення партійної освіти в житті партії і радянського суспільства; підвищення рівня підготовки і виховання пропагандистських кадрів; всезростаюче, систематичне і організоване поширення ідей марксизму-ленінізму; об'єктивна зацікавленість трудящих в оволодінні революційною теорією; нерозривний зв'язок політичного навчання з соціально-економічними перетвореннями в країні, зростанням і зміцненням рядів партії, з практикою соціалістичного і комуністичного будівництва; підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня навчання; єдність форм і змісту політичної освіти; диференційований підхід до навчання слухачів, наступність у вивченні марксистсько-ленінської теорії; добровільний принцип вибору форм і предмету навчання; зростання соціальної активності слухачів, поєднання партійної освіти з громадсько-політичною діяльністю; розширення соціального складу слухачів системи політичного навчання; неухильне зміцнення ідейно-теоретичної і матеріально-технічної бази партійної освіти.

Всі звершення радянського народу нерозривно пов'язані з втіленням у життя безсмертних ленінських ідей. Марксистсько-ленінська революційна теорія стала для будівництва суспільства активною, всеперемагаючою силою, дійовим знаряддям пізнання і перетворення світу. **«Марксизм-ленінізм, — зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — був і залишається єдиною вірною наукою комунізму, неперевершеним мистецтвом політичного керівництва революційною творчістю мас»¹⁸.** Своєю багатогранною теоретичною і практичною діяльністю КПРС постійно збагачує революційне вчення новими висновками і положеннями, які мають неоціненне значення для розв'язання складних і різноманітних завдань комуністичного будівництва, світового суспільного розвитку.

Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, І. П. Кожукало

К ВОПРОСУ О ПЕРИОДАХ И ЭТАПАХ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ПАРТИЙНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ

Резюме

В статье определяются основные периоды и этапы развития системы партийного просвещения, рассматриваются их характерные черты и закономерности. Освещается развитие системы политического просвещения в зависимости от социально-экономической и политической жизни нашей страны, осуществление партийной задачи социалистического и коммунистического строительства.

¹⁸ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 26.

«Українському історичному журналу» — 20 років

Привітання

Від колективу редакції журналу «Вопросы истории КПСС»

У зв'язку з 20-річчям вашого журналу колектив журналу «Вопросы истории КПСС» шле вам свої щирі, сердечні поздоровлення!

Ювілей вашого журналу відзначається в рік 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрила шлях до братерства, справжньої демократії і свободи народів нашої планети.

В день вашого 20-річчя ми, ваші соратники і ровесники, можемо чистосердечно сказати, що багато чого з вашого творчого досвіду з радістю сприйняли і включили в свій арсенал. Турботи наші — спільні, ми разом служимо справі Комуністичної партії і радянського народу, здійсненню найблагородніших завдань у боротьбі за перемогу комунізму. А з цього випливає, що досягнуте кожним із нас обов'язково стає нашим спільним надбанням.

Ваш журнал іде в шерензі правофлангових пропагандистів марксистсько-ленінської теорії, великих ідей наукового комунізму, пролетарського інтернаціоналізму. Він крок за кроком наполегливо прокладає вірні шляхи для плідних історичних досліджень, бере активну участь у непримиренній боротьбі проти буржуазної ідеології, антикомунізму, ревізіонізму, буржуазного націоналізму.

Нам особливо хотілося б відмітити внесок «Українського історичного журналу» в розробку проблем історії побудови соціалізму і розгорнутого будівництва комунізму в нашій країні. На його сторінках надруковано ряд цінних історико-партійних матеріалів. Цикл статей, уміщених під рубрикою «XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва», охоплює широке коло діяльності КПРС на сучасному етапі.

З великим інтересом читаються матеріали рубрики «До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». Процес боротьби за перемогу Жовтня ваш журнал висвітлює в широкому плані, при використанні як загальносоюзних, так і республіканських історичних матеріалів.

Ми відаємо належне вашій високій професійній майстерності. Воно, зокрема, виявляється в умілому використанні на сторінках кожного номера багатого різноманіття літературних жанрів.

Дорогі друзі!

Від душі поздоровляючи вас з ювілеєм, щирісердно бажаємо вам нових теоричних успіхів у вашій благородній праці у справі комуністичного виховання трудящих. Хай нові наукові дослідження, яскраві і глибокозмістовні публікації будуть конкретним вашим внеском у виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС!

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР, ДОКТОР ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР
О. П. КОСУЛЬНИКОВ

Від головної редакції і редакційної колегії журналу «Вопросы истории»

Головна редакція і редакційна колегія журналу «Вопросы истории» щиро вітають авторський колектив, редакцію і редколегію «Українського історичного журналу» з його 20-річчям. За минулі роки друкований орган істориків Радянської України здобув популярність не лише на Україні, а й в інших республіках нашої великої Батьківщини. Постійно привертають увагу матеріали з різних проблем історії народів СРСР і всесвітньої історії, з методології і методики історичних досліджень. Особливо вагомий вклад журнал вніс у розробку питань історії УРСР і Компартії України. Важливо, що свої завдання журнал розв'язує, використовуючи різні жанри і форми публікації.

Бажаємо нашим колегам нових великих успіхів у дальшій, ще глибшій розробці марксистсько-ленінської концепції історичного процесу і пропаганді історичних знань.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР, ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ АН СРСР,
В. Г. ТРУХАНОВСЬКИЙ

Від редколегії і колективу редакції журналу «История СССР»

Редколегія і колектив редакції журналу «История СССР» поздоровляють «Український історичний журнал» з 20-річчям з дня заснування.

За час свого існування «Український історичний журнал» вніс вагомий вклад у розвиток історичної науки. На його сторінках розробляються багато важливих проблем розвитку Росії та України дореволюційного періоду, велика увага приділяється історії Комуністичної партії, революційного і національно-визвольного руху, питанням соціалістичного будівництва, становленню і утвердженню розвинутого соціалізму. Журнал завжди активно відгукувався на найважливіші ювілейні дати історії нашого народу, Комуністичної партії і події сучасності. Багато уваги приділялося на його сторінках питанням історіографії, джерелознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Журнал завжди високо тримає прапор марксизму-ленізму, пролетарського інтернаціоналізму.

Бажаємо редколегії й колективу редакції дальших успіхів у розвитку радянської історичної науки, здоров'я і щастя в житті та праці.

За дорученням редколегії і колективу редакції

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР, ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ АН СРСР
І. Д. КОВАЛЬЧЕНКО

Від Відділення історії, філософії та права АН УРСР

20 років минуло від дня заснування «Українського історичного журналу». За цей час журнал став одним з авторитетних і відомих періодичних видань у галузі історичної науки в Радянському Союзі. Журнал

завжди прагне бути застрільником нових творчих пошуків та починань, постійно виступає як ініціатор розробки вагомих і актуальних проблем марксистсько-ленінської науки, невтомно пропагує політику Комуністичної партії Радянського Союзу, ідеї ленінської дружби народів СРСР та пролетарського інтернаціоналізму, сприяє вихованню у трудящих радянського патріотизму.

Відзначаючи 20-річчя «Українського історичного журналу», не можна не згадати і те, що на його сторінках вміщували свої статті відомі радянські вчені, що журнал відкрив шлях у науку багатьом історикам-початківцям, які друкувались у ньому.

Бюро Відділення історії, філософії та права Академії наук УРСР, поздоровляючи членів редколегії та колектив редакції «Українського історичного журналу», його численних авторів і читачів з ювілейною датою, бажає їм творчої наснаги, нових звершень у благородній праці на благо радянської науки.

АКАДЕМІК-СЕКРЕТАР ВІДДІЛЕННЯ ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА АН УРСР
АКАДЕМІК АН УРСР
Б. М. БАБІЙ

Від редакційної колегії бюлетеня «Архіви України»

Редакційна колегія науково-інформаційного бюлетеня Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР палко вітає редколегію і весь колектив «УІЖ» з 20-річчям від дня його заснування.

За 20 років плідної праці «Український історичний журнал» по праву завоював авторитет серед багатотисячної армії істориків у нашій республіці та за її межами, став визнаною трибуною в галузі історичної та історико-партійної науки.

Із задоволенням відзначаємо, що журнал постійно висвітлює роботу архівних установ УРСР, на його сторінках регулярно виступають історики-архівісти.

У переддень 60-річчя Великого Жовтня зичимо шановним колегам міцного здоров'я, великого щастя, творчої наснаги у співробітництві наших видань для дальшого розвитку науки, ідейного виховання трудящих в ім'я побудови комуністичного суспільства.

НАЧАЛЬНИК ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ
УРСР, ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО БЮЛЕТЕНЯ
«АРХІВИ УКРАЇНИ», КАНДИДАТ ІСТОРИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ
О. Г. МІТЮКОВ

ОРГАН УКРАЇНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У липні 1977 р. минуло двадцятиріччя з часу виходу першого номера «Українського історичного журналу». З цієї нагоди є необхідність, хоча б коротко, оглянути пройдений журналом шлях, сказати про завдання, що стоять перед ним на сучасному етапі, а також спробувати заглянути у майбутнє.

Як відомо, найкращий спосіб відзначити важливі історичні дати або ювілеї — це зосередити увагу на перозв'язаних завданнях, що стоять перед радянським суспільством, зокрема історичною наукою. «Життя,— зазначав з приводу цього Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев,— не стоїть на місці. Наше суспільство невинно розвивається, на зміну одним завданням приходять інші; виникають нові проблеми, які вимагають уважного вивчення і правильного розв'язання»¹.

Діяльність журналу проходила в період, коли перед суспільними науками, зокрема історичною, партія в умовах зрілого соціалістичного суспільства поставила нові важливі завдання. Завдяки заходам Комуністичної партії відбувається значне творче піднесення радянської історичної науки. Одним з його проявів було те, що поряд з журналом «Вопросы истории» у 1957 р. почав виходити ряд нових історичних журналів, а саме: «История СССР», «Вопросы истории КПСС», «Новая и новейшая история», «Український історичний журнал» та ін. Створення названих журналів у країні тісно пов'язане із завданнями соціалістичного будівництва, розвитком марксистсько-ленінської історичної науки і стало переконливим свідченням піклування Комуністичної партії та Радянського уряду про науку і вчених.

Як відомо, «Український історичний журнал» — орган Інституту історії Академії наук Української РСР та Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС — має досить широкий профіль. У ньому публікуються дослідження з вітчизняної історії від найдавніших часів до наших днів, зокрема матеріали про героїчну боротьбу трудящих за соціальне й національне визволення, за перемогу Жовтневої революції, створення Української Радянської держави та побудову соціалізму й комунізму в нашій країні, широко висвітлюється багатогранна діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу та її бойового загону — Комуністичної партії України. Журнал багато уваги приділяє питанням пролетарського інтернаціоналізму і радянського патріотизму, дружбі і співробітництву українського народу з усіма народами Радянського Союзу, його історичним зв'язкам із зарубіжними країнами, зокрема країнами соціалістичної співдружності, світовому революційному рухові та міжнародним відносинам. Чільне місце на сторінках видання

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 18.

займають проблеми методології та методики історичних досліджень, а також викладання курсу історії у вузах, історії та суспільствознавства у школі. Важливим завданням журналу є аргументоване викриття імперіалістичної політики, ворожої ідеології й буржуазних фальсифікацій історії.

Отже, проблеми, висвітлювані на сторінках журналу, відповідають завданням, які стоять перед усією радянською історичною наукою. Діяльність журналу свідчить, що історики України працюють у тісному творчому контакті із своїми колегами в інших радянських республіках і вносять вагомий вклад у спільну справу розвитку історичної науки.

Журнал розрахований насамперед на істориків — науковців, викладачів вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, учителів, музейних працівників, студентів історичних факультетів, а також на пропагандистів, лекторів, партійний і радянський актив. Таке широке коло читачів, безумовно, впливає на тематику та характер вміщуваних у журналі матеріалів. Інтерес до нього виявляють всі, хто цікавиться героїчним минулим нашої великої Батьківщини; він є ефективним засобом виховання у трудящих, зокрема у молоді, почуття радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, відданості ідеям комунізму.

В 1957—1964 рр. журнал виходив раз на 2 місяці, а з січня 1965 р., у зв'язку з дальшим розвитком історичної науки — щомісяця. З самого початку свого існування журнал за тематикою й колом авторів вийшов за межі республіки.

«Український історичний журнал» неодноразово діставав позитивну оцінку наукової та читацької громадськості не лише в Радянському Союзі, а й у зарубіжних соціалістичних країнах. Про це, зокрема, свідчать огляди та рецензії, які в різні роки були опубліковані в журналах «Вопросы истории», «История СССР», «Комуніст України», «Преподавание истории в школе», «Квартальник історични» (Польща) та інших, а також газетні публікації, виступи на читацьких конференціях. Серед цих конференцій важливе значення мала спільна конференція читачів журналів «Вопросы истории», «Вопросы истории КПСС» та «Українського історичного журналу», проведена в Києві у травні 1976 р.* Її учасники обговорили основні завдання, які стоять перед радянською історичною наукою і названими виданнями у світлі рішень XXV з'їзду КПРС.

Водночас слід зазначити, що на читацьких конференціях, у рецензіях та в листах до редакції на адресу «Українського історичного журналу» поряд з численними схвальними відгуками висловлювалися й критичні зауваження, спрямовані на дальше піднесення наукового та ідейно-політичного рівня вміщуваних матеріалів. Реагуючи на ці зауваження, редколегія та редакція разом з авторами вживали заходів до збільшення кількості матеріалів теоретичного та узагальнюючого характеру з найважливіших проблем історичної та історико-партійної науки, а також до розширення та урізноманітнення їх тематики, поліпшення літературного стилю тощо. Отже, немало робилося для того, щоб рівень журналу відповідав високим вимогам, що їх ставить партія перед історичною наукою. Безумовно, на цьому шляху вже є певні успіхи, однак багато чого ще потрібно зробити. Важливо, щоб журнал і його автори не зупинялися на досягнутому, постійно вдосконалювали свою діяльність, брали активну участь в дослідженні актуальних проблем історичного минулого та сучасності.

* Див.: «Вопросы истории», 1976, № 8; «Вопросы истории КПСС», 1976, № 8; «Український історичний журнал», 1976, № 9.

Не обходять своєю «увагою» матеріалів, уміщених на сторінках «Українського історичного журналу», й «дослідники» історії різних буржуазних та буржуазно-націоналістичних напрямів. Вони робили неодноразові спроби не тільки по-своєму «оцінити» порушені журналом питання, а й заперечити факти, що їх наводять радянські історики. У буржуазній пресі давалися різні «рекомендації» щодо трактування тих чи інших проблем на сторінках журналу. Немає потреби в цій статті дискутувати з такими «критиками». Зазначимо лише, що журнал вів, веде й буде вести боротьбу з ворожою ідеологією. Ця боротьба ведеться журналом з позицій марксизму-ленізму і має дійовий і конкретний характер. Журнал і далі залишатиметься надійною зброєю Комуністичної партії, радянських істориків в ідеологічному наступі проти буржуазної історіографії.

За 20 років у 196 номерах журналу опубліковано понад 5 тис. матеріалів більш як 6 тис. авторів. Такі цифри говорять самі за себе. Журнал, як й інші історичні видання нашої країни, не тільки відіграє важливу роль у розвитку історичної науки, але й сприяє зміцненню її зв'язків з життям, оперативно повідомляючи громадськість про найновіші наукові досягнення, сприяючи координації досліджень, творчому обмінові думками, допомагаючи науковцям ліквідувати прогалини та недоліки у своїй роботі. В ньому постійно публікуються статті, в тому числі з методології й методики історичної та історико-партійної науки, історіографії, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін, повідомлення, замітки, зокрема календарні, огляди джерел і літератури, критико-бібліографічні матеріали, методичні розробки для викладачів, хроніка та інформація про наукове життя, документальні розповіді, спогади, документи та матеріали, листи до редакції тощо.

Протягом 20 років у журналі виступали автори більш як з 200 населених пунктів УРСР. Це свідчить про те, що історики, які активно займаються дослідженнями найрізноманітніших питань, є не лише в столиці та обласних центрах, а й у багатьох інших містах і селах республіки. Характерно, що майже половину авторів становлять кияни. Це закономірне явище. Адже в Києві зосереджено багато наукових і навчальних закладів, у яких працює великий загін кваліфікованих істориків. Після Києва за кількістю авторів публікацій ідуть Харків, Львів, Одеса, Ужгород, Дніпропетровськ, Донецьк, Чернівці, Вінниця, Чернігів, Луцьк, Кам'янець-Подільський та інші міста республіки, в яких є вищі та середні спеціальні навчальні, а також науково-дослідні заклади.

Географічне розміщення авторського колективу не обмежується Україною. Авторами важливих і цікавих статей, опублікованих у журналі, були історики з Москви і Ленінграда, із столиць союзних республік — Мінська, Ташкента, Алма-Ати, Тбілісі, Баку, Вільнюса, Кишинєва, Риги, Фрунзе, Душанбе, Єревана, Ашхабада і Талліна, а також з багатьох інших міст нашої Батьківщини, зокрема з Владивостока, Волгограда, Воронежа, Дзямбула, Казані, Кірова, Куйбишева, Махачкалі, Новосибірська, Ростова-на-Дону, Самарканда, Саратов, Ставрополя, Уфи, Челябінська та ін. В цьому наочно виявляється та роль, що її відіграє журнал у співробітництві між істориками України та інших братніх республік.

В журналі неодноразово виступали й зарубіжні автори, зокрема з Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Німецької Демократичної Республіки, Болгарії, Канади. Таким чином, «Український історичний журнал» робить певний внесок і в міжнародні зв'язки істориків.

Авторський колектив журналу різноманітний. На його сторінках друкувалися як широко відомі в науковому світі вчені, так і історики,

які лише вступали на наукову ниву. В різний час у журналі були опубліковані статті академіків Є. М. Жукова, Б. М. Кедрова, І. І. Мінца, М. В. Нечкіної, академіків АН УРСР Б. М. Бабія, І. К. Білодіда, І. П. Крип'якевича, А. Д. Скаби, М. І. Супруненко та членів-кореспондентів АН УРСР С. М. Бібікова, І. О. Гуржія, Є. П. Кирилюка, І. М. Мельникової, А. Т. Чеканюка, Є. С. Шаблювського, А. Г. Шевелева, Ф. П. Шевченка, А. М. Шлепакова, В. І. Юрчука, заслужених діячів науки УРСР Д. Ф. Вірника, К. К. Дубини, А. Г. Ковалівського, І. І. Компанійця, Ф. Є. Лося, К. І. Стецюк, лауреата Ленінської премії І. Д. Назаренка, лауреатів Державної премії СРСР О. К. Касименка, І. С. Слабеева, П. Т. Тронька, лауреатів Державної премії УРСР С. А. Вольського, М. Г. Гончаренка, В. І. Клокова, М. В. Коваля, С. М. Королівського, Г. М. Мултиха, М. А. Рубача, І. І. Слинька, О. Й. Щусь та ін. З цінними публікаціями в журналі виступали академіки Г. Ловмянський і Г. Яблонський з Польщі, академік Деже Немеш з Угорщини та інші зарубіжні історики.

Позитивним є те, що в журналі виступають партійні й державні діячі республіки, секретарі обласних і районних комітетів партії, які висвітлюють у своїх статтях актуальні питання комуністичного будівництва на сучасному етапі.

Багато з нині відомих істориків починали свій науковий шлях публікаціями в «Українському історичному журналі». Та справа, зрештою, не лише в наукових ступенях і званнях авторів, а насамперед у змісті та науковому значенні видрукованих ними матеріалів. Саме це дає всі підстави для того, щоб говорити не тільки про даліше творче зростання окремих істориків, а й про піднесення загального рівня історичної науки в республіці.

Двадцятиріччя «Українського історичного журналу» відзначається напередодні 60-річчя Великого Жовтня, коли історична наука перебуває на новому піднесенні. У розробці багатьох проблем на основі творчого застосування марксистсько-ленінського вчення сталися й значні якісні зрушення. Радянські історики активно розробляють питання, що розширюють пізнання світу, сприяють прогресові суспільства. Саме цим пояснюються значне розширення проблематики історичної науки в умовах розвинутого соціалізму. Все це знайшло своє відображення і на сторінках журналу, оскільки фахова періодична преса — це своєрідний барометр стану науки, тих зрушень, які в ній відбуваються.

Тут немає можливості навіть коротко розкрити зміст журналу за двадцять років його існування². Спинимось тільки на деяких питаннях загального характеру, що, на наш погляд, певною мірою визначають характер видання.

Основну увагу «Український історичний журнал» приділяв вітчизняній історії, насамперед актуальним питанням, пов'язаним з проблематикою радянського періоду. Це зумовлювалося відповідними соціальними потребами. Адже соціалістичне суспільство за своєю суттю докорінно відрізняється від усіх попередніх формацій. У ньому діють свої специфічні закони, яких досі не знало людство. Без урахування найновішого історичного досвіду та ґрунтового аналізу подій і явищ успішний рух нашого суспільства уперед неможливий. При цьому слід зазначити, що серед інших суспільних наук історія має своє, притаманне тільки їй коло завдань. Радянські історики — не сторонні спостерігачі, це — активні бійці, які шукають відповіді на найважливіші

² Див.: «Український історичний журнал» (1957—1966). Систематичний показник, К., 1968.

питання, що їх висуває життя. Своїми працями вони допомагають будівникам нового суспільства працювати ще свідоміше та цілеспрямованіше. За двадцять років існування журналу на його сторінках з'явилася значна кількість саме таких зрілих досліджень. Однак траплялися й випадки тематичної та хронологічної одноманітності публікацій. Досить обмежене місце у журналі займала тематика періодів феодалізму і капіталізму, мало уваги приділялося й питанням, пов'язаним з розробкою різних спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.

Журнал провів значну роботу у справі вивчення та пропаганди теоретичної спадщини класиків марксизму-ленінізму. Зокрема, постійне і почесне місце на його сторінках належить історичній Ленініані. В «Українському історичному журналі» дістали широке висвітлення питання, пов'язані з різними ювілейними датами. Лише за останнє десятиріччя він вмістив чимало змістовних і різноманітних матеріалів, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 150-річчю з дня народження К. Маркса і Ф. Енгельса, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, 50-річчю утворення Союзу РСР, 30-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, 70-річчю першої російської революції 1905—1907 рр. Публікується багато матеріалів, присвячених 60-річчю Великого Жовтня.

Чільне місце в журналі належить історико-партійній тематиці. Значна увага приділяється пропаганді рішень з'їздів КПРС, доповідей та промов Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнєва. На сторінках журналу публікувалися статті, в яких висвітлювався процес поширення марксизму та виникнення марксистських організацій у Росії, зокрема на Україні, аналізувалися факти і події, пов'язані із створенням під керівництвом В. І. Леніна більшовицької партії та її революційною діяльністю. Значна увага приділялася всебічному розкриттю керівної ролі Комуністичної партії у справі соціалістичного будівництва та в мобілізації радянського народу на боротьбу проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. Висвітлювалися численні питання, пов'язані з діяльністю партії в умовах розвинутого соціалізму, зокрема про зростання керівної ролі КПРС як закономірності розвитку радянського суспільства; про дальше вдосконалення соціалістичної демократії; про завдання історико-партійної науки в світлі рішень XXV з'їзду КПРС; про ідеологічну та зовнішньо-політичну діяльність партії на сучасному етапі; про вплив науково-технічної революції на розвиток соціалістичного способу життя; актуальні питання партійного будівництва та ін. В матеріалах журналу відображалися послідовність і взаємозв'язаність теоретичної, політичної, організаційної та ідейно-виховної діяльності КПРС і її складової частини — Комуністичної партії України. Безперечно, внесок «Українського історичного журналу» у справу висвітлення історії Компартії України — досить значний. Особливо важливим є те, що ця тематика подається у тісному зв'язку з діяльністю всієї КПРС та її загонів в інших радянських республіках.

Це стосується не лише історико-партійних, а й інших матеріалів, опублікованих у журналі. Історія Української РСР висвітлюється не ізольовано, а як складова частина загальноісторичного процесу. Авторі постійно прагнули розкривати єдність загального і конкретного в історичному процесі. В. І. Ленін зазначав, що загальне в цьому процесі складається з часткового, включає в себе багатства і різноманітність особливого. Водночас загальне, спільне виявляється в частковому, конкретному. Вивчаючи події, явища та факти, що в різний час мали місце на Україні, дослідники збагачують історичну науку в цілому. Таким чином, ряд питань з історії України, порушених на сторінках журналу, ма-

ють не місцеве, а загальноісторичне значення. Чимало праць, опублікованих у журналі, стосуються питань міжнародних відносин, історії зарубіжних країн і також свідчать про широкий діапазон історичної науки в республіці та її великі можливості.

Кожний науковий журнал має сприяти нагромадженню нових цінних фактів, які згодом можуть бути використані для тих чи інших узагальнень і висновків. У цьому відношенні «Український історичний журнал» за час свого існування досяг певних успіхів. Матеріали, опубліковані на його сторінках, широко використовуються в наукових дослідженнях та агітаційно-пропагандистській роботі.

Слід зазначити, що роль періодичного наукового видання — специфічна. Характер вміщеного матеріалу, його обсяг не завжди дають можливість ґрунтовно розв'язати порушені питання. Однак наукова, партійна постановка проблеми може і повинна стати поштовхом для дальшої її поглибленої розробки. Цінність наукової публікації визначається не розмірами, а тими новими ідеями та положеннями, які вона вносить у науку. Часто буває, що з журнальної статті починається глибоке дослідження важливої проблеми. В «Українському історичному журналі» порушувався ряд питань саме в такому плані. Такими, зокрема, були матеріали під рубрикою «Математику на службу історичній науці», про співвідношення соціології та історичних досліджень, а також статті методологічного та методичного характеру. Звичайно, їх вміщення у журналі не завжди давало бажаний і швидкий результат, але постановка того чи іншого питання свідчила про те, що ця справа назріла. На жаль, публікацій такого характеру журнал подавав ще недостатньо.

Одне з важливих завдань будь-якого наукового періодичного видання полягає в необхідності визначати назрілі проблеми, які стоять перед певною галуззю науки. Стан історичної науки в республіці, а частково й за її межами, досить докладно висвітлювався на сторінках «Українського історичного журналу». Це знайшло своє відображення в численних оглядах, статтях історіографічного характеру, рецензіях тощо. Однак їх автори нерідко обмежувалися фіксацією фактів, а узагальнень і висновків, які б націлювали науковців на розробку маловивчених питань, на пошуки нових аспектів у наукових дослідженнях, давали обмаль. Важливо, щоб надалі підсумовування вже зробленого поєднувалося в журналі з одночасним широким визначенням нових, назрілих завдань.

На сучасному етапі величезного значення набула координація наукових досліджень. Це пояснюється і тим, що науковою працею нині займаються не одиниці, а тисячі людей. Певну увагу цій справі приділяв і журнал, що знайшло своє відображення в ряді матеріалів, зокрема, в публікації тем дисертацій з історії КПРС. Щоправда, координація досліджень великою мірою залежить від діяльності відповідних наукових установ, проте публікування в журналі матеріалів постановочного характеру з питань координації сприяло пошквалюванню цієї роботи, від якої значною мірою залежить розвиток історичної науки в республіці. Журнал і далі приділятиме увагу цій важливій справі, особливо зважаючи на те, що ряд проблем розробляється не лише на Україні, а й в інших радянських республіках і що регіональний аспект досліджень набирає дедалі більшого значення.

Відомо, що розвиток історичної науки значною мірою залежить від стану розробки багатьох проблем іншими галузями суспільних наук. Історію народу, країни не можна висвітлити з достатньою глибиною, не спираючись на дані та результати досліджень економістів, соціологів, філософів, етнографів та інших науковців, що вивчають різні аспекти

життя людського суспільства. Координація досліджень має сприяти творчому контактові між істориками та представниками інших суспільних наук, які, однак, поки що рідко виступають на сторінках журналу. Історики не можуть бути байдужими й до того, яке відображення знаходить історична тематика в художній літературі та мистецтві. Тому журнал повинен зробити конкретні кроки і в цьому напрямі.

На сторінках свого фахового видання історики мають обмінюватися думками, вести творчі дискусії, що є цілком закономірним для розвитку науки в умовах радянської дійсності. Відомо, що в ході дискусії зосереджується увага на назрілих питаннях, намічаються шляхи їх розв'язання. Проте на сторінках «Українського історичного журналу» надто мало порушувалося дискусійних питань, недостатньо вміщувалося матеріалів, що друкувалися в порядку обговорення. Ще менше надходило й друкувалося відгуків читачів на такі матеріали. Не часто з'являлася рубрика «Повертаючись до надрукованого», слабо практикувалося широке творче обговорення питань, пов'язаних з написанням восьми-томної «Історії Української РСР».

Дуже мало уваги приділялося в журналі проблемам наукової організації праці істориків. На його сторінках обійдено такі важливі питання, як планування та прогнозування розвитку історичної науки, використання нею нових засобів та можливостей, що їх відкриває науково-технічна революція. У подоланні цих недоліків журнал сподівається на активну допомогу наукової громадськості.

Чільне місце у виданні займали питання, пов'язані із створенням 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», охороною пам'яток історії та культури. Однак журнал ще недостатньо друкував науково-популярних матеріалів, на що в майбутньому ми будемо звертати більшу увагу.

Не можна забувати про одну важливу обставину, а саме: журнал, авторський актив і читачі взаємно пов'язані між собою. Вони становлять своєрідний «трикутник», у якому конче потрібна тісна взаємодія всіх його сторін. У зв'язку з цим насамперед зауважимо, що автори та редакція журналу зробили ще далеко не все для підвищення науково-теоретичного й літературного рівня опублікованих матеріалів. Редколегія журналу не завжди подавала авторам необхідну допомогу у виборі тем та напрямів їх досліджень. Були також випадки, коли редколегія не витримувала «напористості» деяких авторів, внаслідок чого в журналі з'являлися поверхові, сірі матеріали, в яких «актуальним» був лише заголовок. Не перевелися у нас ще й такі автори, які сподіваються, що їх матеріал «дотягнуть» у редакції.

Щоб уникнути згаданих та інших недоліків, піднести на вищий науковий рівень висвітлення багатьох важливих проблем, потрібне значно ширше творче співробітництво між авторами та журналом. А для цього слід шукати нові шляхи та вдосконалювати ті, що вже існують. При цьому в центрі уваги завжди мають бути інтереси партії, науки, якості і ефективності матеріалів, увага до читача, який одночасно є і добрим другом, і суворим суддею журналу. Редколегія та автори повинні знати запити й інтереси читачів і постійно враховувати їх у своїй роботі.

Важко знайти людину, яка б не цікавилася героїчним минулим нашої Батьківщини, історією народів зарубіжних країн. Слід вивчати цей всезростаючий закономірний інтерес до історії, всіляко посилювати і спрямовувати його, підводити читача до глибокого розуміння суті історичного процесу. Потрібно постійно дбати про зміст, форму і стиль викладу вміщуваних у ньому матеріалів. Йти до читача і водночас

вести його за собою — важливе двоєдине завдання усіх причетних до журналу людей.

Журнал готують до друку редколегія та невеликий редакційний апарат. Є всі підстави сказати, що це — віддані своїй справі люди, які працюють з ентузіазмом і наполегливістю. В різний час до складу редколегії журналу входили видатні вчені Української РСР. Відзначаючи 20-річчя журналу, слід, зокрема, згадати добрим словом нині покійних членів редакційної колегії академіка АН УРСР І. П. Крип'якевича, члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія, докторів історичних наук, професорів М. Р. Донія, К. К. Дубини, В. А. Жебокрицького, С. М. Королівського, П. А. Лаврова і В. М. Самофалова.

Ось уже 20 років «Український історичний журнал» стоїть на передньому краї історичної науки в нашій країні. Його здобутки стали можливими завдяки тій великій увазі, яку постійно приділяють його роботі ЦК Компартії України, Президія Академії наук УРСР, вчені ради Інституту історії АН УРСР та Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Комуністична партія ставить перед представниками суспільних наук, зокрема й перед істориками, завдання постійно підвищувати реальний вплив їхніх досліджень на соціальні процеси, практику ідейної роботи. Розвиток радянської історичної науки переконливо довів, що її сила в поєднанні справжньої наукової об'єктивності з партійністю. Партійність історичної науки — це її зв'язок з життям, соціалістичною дійсністю.

Важливі й відповідальні завдання перед історичною наукою поставив своїми рішеннями XXV з'їзд КПРС. Постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» зобов'язує істориків переконливо, глибоко та яскраво показати величні звершення, які відбулися в нашій країні за роки Радянської влади. Проект нової Конституції Союзу РСР, яка збагачує загальну скарбницю досвіду світового соціалізму, відкриває широкі шляхи для дослідження найвагоміших проблем історії. Це, безумовно, покладає велику відповідальність і на «Український історичний журнал». Двадцятирічний досвід його існування свідчить про те, що він і далі виконуватиме покладені на нього завдання.

Щира подяка нашим авторам

У зв'язку з 20-річчям «Українського історичного журналу», яке минає в липні ц. р., редколегія висловлює щирю подяку авторам, які брали і беруть активну участь в його роботі.

РЕДКОЛЕГІЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

Повідомлення

Вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І ПРИДУНАЙСЬКІ ЗЕМЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

П. Г. СМІШКО (Київ)

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, 60-річчя якої відзначається в цьому році радянським народом і всім прогресивним людством, стала головною подією ХХ ст., що відкрила нову епоху революційного оновлення світу — епоху переходу людства від капіталізму до соціалізму¹.

Натхнені цією перемогою, трудящі України, Білорусії, Кавказу, Прибалтики, Бессарабії та інших національних окраїн Росії під керівництвом Комуністичної партії з допомогою свого старшого брата — великого російського народу героїчно боролися за владу Рад на місцях. «Ми за кілька тижнів, — відзначав В. І. Ленін, — поваливши буржуазію, перемогли її відкритий опір у громадянській війні. Ми пройшли переможним тріумфальним походом більшовизму з кінця в кінець величезної країни»².

Не лишилися осторонь цих грандіозних революційних подій і придунайські землі півдня Бессарабії, які в 1940 р. увійшли до складу Української РСР. Місцеві робітники, селяни, а також солдати Румунського фронту з великою радістю зустріли звістку про соціалістичну революцію в Росії, яка могутньою хвилею прокотилася по неосяжних просторах нашої країни, дійшовши до найвіддаленіших її куточків, хоч як цьому не перешкоджали представники Тимчасового уряду, реакційне офіцерство, буржуазні націоналісти, меншовики, есери і бундівці. В Ізмаїлі, наприклад, телеграма про перемогу революції була прийнята радіостанцією Балтійської дивізії. З блискавичною швидкістю її зміст поширився в усьому місті. 28 жовтня 1917 р. виконком Ізмаїльської Ради і Комітет загону оборони гирла Дунаю, які перебували під впливом більшовиків, на об'єднаних зборах одними з перших на Румунському фронті визнали і енергійно підтримали Радянську владу. Слідом за Ізмаїлом на сторону нової влади, яка проголосила Декрети про землю і мир, стали солдати Сулінського гарнізону, моряки Балтійської дивізії, солдати 4-го Сибірського корпусу, 159-го Гурійського, 157-го Імеретинського полків та інших військових частин VI і IX армій. У боротьбу за владу Рад активно включилися трудящі м. Кілії, залізнич-

¹ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 75—76.

ники ст. Бессарабська, селяни Старокозачого, Татарбунар, Жебріен та інших сіл Придунайського краю³.

За передачу всієї влади Радам і негайне розформування контрреволюційних організацій, за звільнення політичних в'язнів та членів земельних комітетів, озброєння революційних робітничо-селянських загонів одночасно висловилися кулеметники запасних частин Румунського фронту. Ці свої вимоги вони висунули 28 жовтня 1917 р. на об'єднаному засіданні Рад робітничих, солдатських і матроських депутатів м. Одеси. Їх підтримали також представники 49-го і 4-го піхотних, 1-го авіаційного полків та 7-ї артилерійської майстерні фронту⁴. Солдати 32-ї і 165-ї дивізій VIII армії з ініціативи більшовиків направили у Петроград телеграму такого змісту: «...Якщо Тимчасовий уряд і на цей раз здумає влаштувати народу криваву розправу, то збройні сили 32-ї і 165-ї дивізій будуть в повному розпорядженні більшовиків. Ми силою багнетів підтримаємо Петроградський військово-революційний комітет»⁵.

Але Радянська влада на придунайських землях, як і в усій Бессарабії, перемогла не зразу. Однією з причин цього було те, що там майже зовсім був відсутній фабрично-заводський пролетаріат. У ряді міст і сіл (за винятком Тирасполя, Ізмаїла, Унген та ін.) більшовики ще залишалися в об'єднаних з меншовиками організаціях. В багатьох Радах цього краю і на Румунському фронті керівну роль захопили в свої руки меншовики, есери і бундівці. Спільно з ними діяли молдавські та українські буржуазні націоналісти⁶.

З огляду на ці обставини сили внутрішньої контрреволюції — місцеві поміщики, фабриканти, реакційне офіцерство, представники скинутого Тимчасового уряду та куркулі, об'єднавшись навколо таких установ, як Румчерод 1-го скликання*, старий Військово-революційний комітет (ВРК), верховодами яких були теж меншовики та есери, «Сфатул церій» (націоналістична Крайова рада Молдавії, створена у жовтні 1917 р.) і українська націоналістична Центральна рада, при підтримці імперіалістів Заходу намагалися будь-що не допустити перемоги Радянської влади в цьому краї.

Вже на своєму першому засіданні, що проходило після перемоги Жовтневої революції, Румчерод під впливом угодовців, які становили абсолютну більшість його складу, заявив, що він Радянської влади не визнає і продовжує підтримувати Керенського та Духоніна. А його голова — Брейман під виглядом боротьби з анархією загрожував трудящим Одеси, Бессарабії та солдатам Румунського фронту, які боролися за владу Рад, за землю і волю, що для придушення подібних заворушень Румчерод не зупиниться ні перед чим, аж до застосування збройної сили⁷.

Такою ж ворожою щодо Радянської влади була і позиція Військово-революційного комітету Румунського фронту, нашвидку створеного в

³ «Воин-гражданин», 29 жовтня 1917 р. (орган Армійського комітету VI армії Румунського фронту); ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 27, арк. 242, 248—249, 252—260; ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 18, арк. 34; Очерки истории Компартии Молдавии, Кишинев, 1964, стор. 67—68; Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область, К., 1969, стор. 304, 499, 801.

⁴ Одеський обласний державний архів (далі — ООДА), ф. 3829, оп. 1, спр. 126, арк. 18, 21.

⁵ ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 27, арк. 224.

⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 3, кн. 1, К., 1968, стор. 391.

* Румчерод — Рада Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської області; в ньому до грудня 1917 р. переважали меншовики й есери.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 6, арк. 4, 152, 153; спр. 240, арк. 78.

кінці жовтня 1917 р. спільними зусиллями есєро-меншовицького блоку та реакційним командуванням фронту. Скликаний цим комітетом 31 жовтня 1917 р. в м. Романі так званий фронтовий з'їзд, на який меншовикам і есєрам вдалося послати більшість своїх прибічників, прийняв резолюцію про невизнання Ради Народних Комісарів. Контрреволюційний ВРК Румунського фронту з першого ж дня свого існування для боротьби проти Радянської влади почав формувати спеціальну дивізію, командний склад якої комплектувався з реакційних офіцерів⁸.

Великі надії реакція поклала також на контрреволюційне офіцєрство Румунського фронту на чолі з монархістом генералом Щєрбачовим — лютим ворогом Радянської влади. Готуючись до боротьби з революційними силами, він сконцентрував у Яссах багато контрреволюційно настроєних офіцєрів, які тікали з інших фронтів, значні сили українських гайдамаків і донських козаків. З тією ж метою за його вказівкою було створено 16 мобільних загонів, укомплектованих в основному солдатами-куркулями (уродженцями Бєссарабії)⁹. Поряд з цим реакційне командування Румфронту навмисно порушувало постачання армії продуктами харчування і фуражем, на фронті процвітали мародєрство, крадіжки і спекуляція. Не вживаючи проти них ніяких заходів, командування фронту намагалося невдоволення солдатів таким становищем спрямувати проти молодї Радянської влади¹⁰.

Серйозною перешкодою на шляху встановлення Радянської влади в цьому краї був контрреволюційний «Сфатул цєрій». Вже перші кроки його діяльності переконливо свідчили про те, що він виражав волю і прагнення не народу, а націоналістичної буржуазії та поміщиків, заражених духом сепаратизму. Цей орган незмінно прагнув до того, щоб відірвати Бєссарабію від революційної Росії і не допустити перемоги Радянської влади у цьому краї. Саме тому «Сфатул цєрій» проголосив Бєссарабію, а в її складі і придунайські землі, буржуазною автономною республікою¹¹.

Не остання роль в антирадянській діяльності на Румунському фронті і в його тилу належала Центральній раді. Йдучи на зближення з «Сфатул цєрієм» і реакційним командуванням Румфронту, вона ставила перед собою подвійну мету: по-перше, знайти собі тут союзників для боротьби з Радянською владою і, по-друге, поповнити свої збройні сили солдатами-українцями Румфронту, а потім разом з Калєдїнієм створити на півдні єдиний фронт проти молодї Країни Рад¹².

Таким було становище у придунайських землях в буремні дні жовтня 1917 р. Всі контрреволюційні сили, підтримувані імперіалістами Заходу, об'єднавшись в єдиний блок, намагалися перешкодити встановленню Радянської влади в цьому краї. Проте їх сподівання були марними. Ідеї Великого Жовтня і перші декрети Радянської влади все глибше і ширше проникали у свідомість трудового народу і солдатських мас, надихаючи їх на боротьбу проти гнобителів.

Процєс революціонізації трудящих придунайських земель і солдатів Румунського фронту особливо посилювався у листонаді та на початку

⁸ Там же, спр. 46, арк. 78, 142—147; спр. 18, арк. 33.

⁹ Там же, ф. 3156, оп. 1, спр. 58, арк. 51.

¹⁰ Там же, спр. 200, арк. 14—15, 49, 50, 61, 70, 189; «Известия Одесского Совета», 29 і 30 жовтня 1917 р.

¹¹ К. Галайда. Украденная страна, М., 1928, стор. 4; «Красная Бєссарабия», 1926, № 1, стор. 56—57; «Красный архив», 1940, № 11, стор. 68.

¹² «Свободная Бєссарабия», 30 грудня 1917 р.

грудня 1917 р., коли з їх очей спала полуда сліпого довір'я есеро-меншовицьким партіям.

В цей час широкого розмаху набирає аграрний рух. Спираючись на ленінський Декрет про землю, на рішення селянських сходів, сільських та волосних земельних комітетів, селяни конфіскували землі поміщиків, орендарів, церков і ділили їх між собою. Такі події мали місце в Миколаївці, Арсі, Бородіно, Троповці, Новокарачанах, Татарбунарах, Акмангіті, Шкандоспі та багатьох інших селах придунайських земель¹³.

Особливо великого розмаху конфіскація поміщицьких земель набула в Ізмаїльському повіті, де лише за листопад—грудень 1917 р. було експропрійовано понад 50 маєтків. Не випадково комісар цього повіту в рапорті директору «Сфатул церію» повідомляв, що заможна частина місцевого населення просить терміново направити міліцейські молдавські загони для захисту їхнього майна.

«Аграрний рух охопив усі повіти Бессарабії»,— підкреслювалося у зведенні Румчероду. — Від землевласників надходять все нові і нові скарги на те, що їх землі, реманент, худобу забирають селяни»¹⁴. У зв'язку з цим «Сфатул церій», есери та меншовики зняли шалений галас про те, що в краї нібито процвітає «анархія». Вони вимагали встановити «залізну дисципліну», аж до застосування зброї. Але спроба Румчероду та командування Румфронту врятувати поміщицьке добро з допомогою армії успіху не мала, оскільки солдати нерідко самі переходили на бік селянства. Так, солдати 623-го та інших полків VIII армії разом з жителями села Сербічан захопили кілька навколишніх маєтків, а солдати 1-го молдавського полку прийняли рішення не виконувати наказу командування про придушення селянських заворушень¹⁵.

Так, долаючи запеклий опір есеро-меншовицьких угодівців, трудящі придунайських земель за прикладом своїх російських і українських братів втілювали в життя ленінський Декрет про землю. Внаслідок цього на початку 1918 р. з церковно-поміщицьким землеволодінням у краї було покінчено. Величезні масиви землі перейшли до рук тих, хто її обробляє.

Водночас з боротьбою за землю робітники, селяни і трудова інтелігенція придунайських земель, підтримувані революційними солдатами VI армії, рішуче боролися за встановлення Радянської влади. В ході цієї боротьби з кожним днем зростав і міцнів вплив більшовиків на маси, позиції ж дрібнобуржуазних партій дедалі слабшали. Особливо відчутно похитнулося в цей час довір'я трудящих і солдатів до Румчероду та Військово-революційного комітету фронту, які під впливом правих есерів і меншовиків відкрито виступили проти Радянського уряду. Робітники, селяни і солдати заявили, що вони більше не ві-

¹³ «Известия Одесского Совета». 16 листопада 1917 р.; Філіал Одеського обласного державного архіву в м. Ізмаїлі (далі — ФООДА в м. Ізмаїлі), ф. 779, оп. 1, спр. 103, арк. 526; Партархів Інституту історії партії при ЦК Компартії Молдавії (далі — ПА ІІП при ЦК Компартії Молдавії). ф. 153, оп. 1, спр. 261, арк. 52; М. Итжис, И. Немиров. Борьба крестьян Бессарабии за землю в 1917 г., Кишинев, 1953, стор. 113.

¹⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5259, оп. 1, спр. 261, арк. 46; ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 162, арк. 112—114; Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область, К. 1969, стор. 185, 196, 205, 304, 386, 453, 461, 814; К. Слущка я. Победа Октябрьской революции и установление Советской власти в Молдавии (1917—1918 гг.), Кишинев, 1962, стор. 210.

¹⁵ «Воин-гражданин», 19 листопада 1917 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 18, арк. 32; ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 27, арк. 277—278.

рять цим установам і вимагають негайного їх переобрання і переходу влади до рук Рад¹⁶.

Виконуючи волю народу і солдатських мас, місцеві Ради під керівництвом більшовиків поступово зосереджували всю повноту влади у своїх руках і переходили на позиції Радянської влади. Ще всередині листопада 1917 р. одною з перших на її сторону стала Ренійська Рада під керівництвом більшовика Ф. Смирнова, учасника II Всеросійського з'їзду Рад. Меншовики-інтернаціоналісти і ліві есери, члени виконкому, побоюючись остаточно втратити свій вплив серед трудящих, змушені були заявити про свою підтримку рішень II з'їзду Рад¹⁷.

Незабаром Радянська влада була проголошена в Ізмаїлі. Зі складу виконкому міської Ради були виведені есери і меншовики, які виступали проти нової влади, а замість них до виконкому були кооптовані її прихильники.

20 листопада 1917 р. в Ізмаїлі був скликаний I-й з'їзд Рад Придунайського краю. В його роботі взяли участь делегати від Рені, Болграда, Акермана, Ізмаїла, Бендер, Кілії та інших міст і сіл. З'їзд одностайно визнав Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, схвалив декрети II Всеросійського з'їзду Рад, обрав Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) Придунайського краю¹⁸.

Рішення крайового з'їзду та створеного в Ізмаїлі нового ревкому, очолюваного більшовиками М. Єгоровим, І. Монаковим, О. Семеновим, значно зміцнили позиції Радянської влади на Дунаї. В багатьох містах і селах (Кілія, Акерман, Татарбунари, Дивізія та ін.) відбувалися перевибори Рад, в результаті яких замість меншовиків та есерів до місцевих органів влади були обрані більшовики або їх прихильники. У цей час багато солдатів VI армії, які раніше слухняно йшли за дрібнобуржуазними партіями, почали переходити на сторону більшовиків. Спираючись на підтримку солдатських мас, I-й з'їзд членів РСДРП(б) VI армії, що працював у м. Болграді 20—21 листопада 1917 р., також визнав Радянську владу, декрети II з'їзду Рад і засудив дрібнобуржуазні партії за їх підступний саботаж. З'їзд закликав усі народи припинити війну й укласти демократичний мир¹⁹. Цю резолюцію більшовики відстояли і на 2-му загальноармійському з'їзді VI армії, який відбувся у м. Галаці 26 листопада 1917 р. Всупереч намаганням есеро-меншовицького блоку з'їзд визнав владу Рад і обрав новий Військово-революційний комітет VI армії, в якому більшість місць належала більшовикам і лівим есерам²⁰.

Аналогічні події мали місце і в інших арміях Румунського фронту. В VIII армії, наприклад, ще 21 листопада 1917 р. армійський з'їзд виніс остаточний вирок старому, угодовському Військово-революційному комітетові, а на початку грудня 1917 р. на наступному армійському з'їзді був обраний новий комітет, в якому переважали більшовики. 28 листопада 1917 р. під натиском революційних солдатів, керованих більшовиками, пішов у відставку ВРК IX армії, визнавши, що він вже

¹⁶ ООДА, ф. 3829, оп. 1, спр. 1266, арк. 19; ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 36, арк. 114; спр. 6, арк. 168; спр. 446, арк. 363; «Известия Одесского Совета», 21 листопада 1917 р.

¹⁷ К. Слуцкая Назв. праця, стор. 164.

¹⁸ ФООДА в м. Ізмаїлі. С. Лившиц. Воспоминания, 1959, стор. 4—5; Н. В. Березняков. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов (1917—1918 гг.), Кишинев, 1957, стор. 71; «Красная Бессарабия», 1926, № 1, стор. 63—64.

¹⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії Молдавії, ф. 153, оп. 1, спр. 261, арк. 53; ООДА, ф. 3829, оп. 1, спр. 183, арк. 5—6; «Воин-гражданин», 25 листопада 1917 р.

²⁰ «Воин-гражданин», 5 грудня 1917 р.

не відбиває поглядів солдатських мас, а тому не може більше очолювати армію.

Велику допомогу більшовикам фронту, трудящим Бессарабії і придунайських земель у боротьбі за Радянську владу подали Центральний Комітет нашої партії і Радянський уряд. У різні періоди тут працювали більшовики В. Володарський, С. Рошаль, М. Брянський, М. Мостовенко, А. Крусер та інші. З їх допомогою революційні сили фронту на початку грудня 1917 р. скинули десеро-меншовицький ВРК фронту й обрали більшовицький ВРК на чолі з С. Рошалем. 3 грудня 1917 р. новий ревком у своєму зверненні до солдатів, робітників і селян Бессарабії писав: «Оголошуємо вам радісну звістку. Ще один фронт став на захист прав трудящих. Влада Ради Народних Комісарів визнана і на Румунському фронті»²¹. Так, в кінці листопада — на початку грудня 1917 р. Радянська влада перемогла у Придунайському краї і на всьому Румунському фронті.

Враховуючи однак волю абсолютної більшості солдатів, матросів Румунського фронту, робітників і селян півдня нашої країни, всієї Бессарабії, в тому числі і придунайських земель, Радянський уряд на початку грудня 1917 р. видав розпорядження про розпуск угодовського Румчероду і обрання нових органів революційної влади. І ось у цей час, коли Радянська влада здобула значну перемогу, коли вогонь пролетарської революції, за висловом В. І. Леніна, перекинувся на Румунію²², англо-франко-американські та німецькі імперіалісти разом з місцевою реакцією, румунськими боярами, молдавськими й українськими буржуазними націоналістами організували контрреволюційну змову проти Країни Рад.

Перелякані переможною ходою Радянської влади в Росії, правлячі кола імперіалістичних держав намагалися будь-що не допустити поширення революції на Балкани і Південно-Східну Європу. Для цього вони створили біля наших південно-західних кордонів своєрідний плацдарм для боротьби проти молодого республіки. Особливу активність у цьому проявляла французька агентура, яку представляв на Румунському фронті посланник Сент-Олер і глава військової місії генерал Бертело. Під виглядом «дипломатичних» представників Франції у Києві ворожою для нової влади діяльністю займалися Бентц, Маршал і Табуї, в Одесі — Арк'є, на Дону — Ушер, у Бельцах — Арманд Дюро, в Кишиневі — Д'Албіа²³.

Паралельно з французькою агентурою на Румунському фронті і в його тилу активно діяла також широко розгалужена мережа англійської та американської розвідок. Посланник США Вопіка, його помічник Глескоу та генерал Скотт старанно збирали і надсилали до Штатів розвідувальні дані про військово-політичне становище в цій частині Радянської республіки²⁴.

3—4 грудня 1917 р., спираючись на підтримку імперіалістів Заходу, румунських бояр, українських та молдавських буржуазних націоналістів, реакційне командування на чолі з білогвардійським генералом Щербачовим здійснило контрреволюційний переворот на Румунському фронті. До 9 грудня значну частину членів фронтового і армійських

²¹ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов, т. II, К., 1957, стор. 423.

²² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 376.

²³ «Исторические записки АН СССР», т. 57, М., 1956, стор. 23.

²⁴ Н. В. Березняков. Назв. праця, стор. 89; «Октябрь», Кишинев, 1952, № 3, стор. 81—86.

ревкомів було арештовано, а представника Радянського уряду, комісара фронту С. Рошаля — розстріляно²⁵.

В цей час особливо активізував свою контрреволюційну діяльність «Сфатул церій» — цей антинародний орган так званої «Автономної Молдавської республіки». Всупереч волі народу і без дозволу Радянського уряду він вступив у прямі переговори з союзними державами. Вже 6 грудня 1917 р. він уклав угоду з ними, за якою визначалися зони Бессарабії, де їм надавалися необмежені права заготівлі хліба. За таку «щедрість» союзники відкрили у Кишиневі емісійний банк з іноземною валютою на суму 100 млн. франків, які «Сфатул церій» мав намір використати для придушення революційного руху в краї²⁶.

Широко розгорнула ворожі дії проти Радянської республіки і українська Центральна рада, яка відразу ж після реакційного перевороту заявила, що вона бере на себе вищу військову владу як на Південно-Західному, так і на Румунському фронтах. Українські буржуазні націоналісти при цьому зухвало підкреслювали, що мирні переговори з союзниками вони вестимуть відносно до своїх інтересів, незалежно від Радянської Росії. Посилаючись на цю заяву, генерал Щербачов і комісар Центральної ради Карасьов, у руках яких тепер фактично зосереджувалась уся влада на Румунському фронті, намагалися переформувати всі військові частини за національною ознакою. Але ця контрреволюційна політика Центральної ради викликала рішучий протест у абсолютної більшості солдатів фронту. На численних мітингах і зборах вони заявляли: «Ми не станемо на шлях братовбивчої війни... Ми будемо захищати єдино правильний шлях побудови пролетарської армії без різниці національностей... Наша нація — мозолісті руки всіх пролетарів»; «дії Центральної ради є провокаторською витівкою буржуазії, здійснюваною в інтересах капіталу і «золотопогонників»²⁷.

В результаті протидії солдатських мас Центральній раді не вдалося, навіть при активній допомозі реакційного командування, поповнити свої збройні сили за рахунок військ Румунського фронту для боротьби проти Радянської влади. До «непокірних» солдатів почали застосовувати жорстокі репресії. Багато військових частин було залишено без провіанту і фуражу, окремі з них за допомогою гайдамаків, козаків та румунських солдатів роззброювалися²⁸.

Щоб позбавити Радянську республіку боєздатних військових частин, а їх озброєння, боеприпаси і продовольство передати боярській Румунії, Щербачов, всупереч розпорядженню Верховного головнокомандуючого М. В. Криленка про відведення російської армії за лінію Прута, віддав наказ про стихійну демобілізацію з місцеперебування. Це ставило в дуже скрутне становище ті частини, які знаходилися на румунській території. Проте далеко не всі вони виконали наказ генерала. Там, де вплив більшовиків був вирішальним, наказ М. В. Криленка виконувався: військові частини організовано, в повному бойовому порядку переходили на радянську землю. Серед них були, зокрема, моряки Бал-

²⁵ «Известия Одесского Совета», 12 грудня 1917 р.; «Воин-гражданин», 15 грудня 1917 р.

²⁶ «Октябрь», Кишинев, 1956, № 1, стор. 86—87; «Известия Одесского Совета», 16 грудня 1917 р.

²⁷ «Воин-гражданин», 7, 12, 16 грудня 1917 р.; ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 446, арк. 360; спр. 18, арк. 42; спр. 27, арк. 21; «Известия Одесского Совета», 15 грудня 1917 р.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 212, арк. 231; спр. 60, арк. 3; спр. 27, арк. 12; С. Бантке. Десять лет борьбы против румынских бояр, М.—Л., 1928, стор. 27—28.

тійської дивізії, солдати 47-го резервного армійського корпусу, з'єднання 4-го Сибірського корпусу та інші частини VI армії²⁹.

Це були серйозні невдачі реакційного командування і Центральної ради після здійсненого ними контрреволюційного перевороту. Щербачов та його штаб розуміли, що головним революційним оплотом на південній дільниці Румунського фронту (в VI армії, яка розміщувалася на придунайських землях) є дивізія революційних моряків-балтійців. Тому саме проти неї і був спрямований головний удар. З цією метою 15 грудня 1917 р. командуючий обороною гирла Дунаю князь Трубецької скликав в Ізмаїлі всіх георгіївських кавалерів. Ізмаїльський ревком, очолюваний більшовиками, з допомогою моряків-балтійців розкрив цю змову. Князя Трубецького було заарештовано, а георгіївських кавалерів, які зрозуміли, що їх ввели в оману, відпущено у свої частини. Після цього Радянська влада в Ізмаїлі ще більше зміцніла. Ревком став повновладним господарем міста³⁰.

20 грудня 1917 р., слідом за Ізмаїлом, контрреволюційна змова була зірвана і в Суліні, де моряки Дунайської флотилії разом з солдатами військового гарнізону міста усунули з посади командуючого Дунайською флотилією адмірала Ненюкова, який посягнув на революційні завоювання трудящих³¹. Зазнали поразки і сили контрреволюції в м. Кілії. 22 грудня 1917 р. матроси 4-го морського полку Балтійської дивізії разом з місцевим населенням виступили проти реакційного офіцера. Влада в місті повністю перейшла до рук ВРК та Кілійської Ради³².

В кінці 1917 — на початку 1918 р. важливі революційні події відбулися і в інших населених пунктах Придунайського краю. Створені в Акермані, Плахтіївці, Старокозачому, Жебрієнах та інших містах і селах цього краю військово-революційні комітети на чолі з більшовиками, зосередивши в своїх руках владу, активно проводили в життя декрети II Всеросійського з'їзду Рад³³.

Так трудящі придунайських земель і солдати VI армії, подолавши деяку розгубленість, пов'язану з контрреволюційним переворотом, впевнено боролися за зміцнення Радянської влади у краї. Важливу роль у цьому відіграв II з'їзд Румчероду, який працював 10—23 грудня 1917 р. в Одесі. З'їзд обрав новий склад Румчероду, а його фронтовий відділ разом з ВРК південного фронту та штабом радянських військ у Бессарабії усунули «Сфатул церій» від політичної діяльності. Радянська влада повністю перемогла на всій території Бессарабії, в тому числі і в Придунайському краї³⁴.

Але Радянська влада продержалась тут недовго. Цьому перешкодила окупація краю королівською Румунією. Проте досвід спільної боротьби місцевого населення разом з революційно настроєними солдатами російської армії за владу Рад у краї не пройшов марно. Протягом наступних 22 років робітники і селяни продовжували тут боротьбу за

²⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 2, спр. 212, арк. 231; ФООДА в м. Ізмаїлі, ф. 759, оп. 2, спр. 103, арк. 46; «Известия Одесского Совета», 12, 13, 17 грудня 1917 р.; «Воин-гражданин», 17, 19, 29 грудня 1917 р.

³⁰ ФООДА в м. Ізмаїлі. С. Лившиц. Воспоминания, стор. 5—6.

³¹ «Вопросы истории», 1956, № 11, стор. 99.

³² Н. Куніца. Килія, Одесса, 1962, стор. 53; «Воин-гражданин», 21 грудня 1917 р.; «Вопросы истории», 1956, № 11, стор. 99; «Исторические записки АН СССР», т. 116, М., 1965 (стаття І. Г. Дикова).

³³ ПА ІІП при ЦК Компартії Молдавії, ф. 153, оп. 1, спр. 261, арк. 53—54; Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область, К., 1969, стор. 775, 304, 498, 499.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 58, арк. 86; спр. 23, арк. 1; спр. 22, арк. 2—5; спр. 24, арк. 271; спр. 27, арк. 12, 18; ПА ІІП при ЦК Компартії Молдавії, ф. 153, оп. 1, спр. 261, арк. 53—54; «Воин-гражданин», 6 січня 1918 р.

своє соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською країною. І цей час настав. У червні 1940 р. Бессарабія і Північна Буковина були возз'єднані з СРСР.

Відтоді в житті місцевого населення відбулися важливі соціально-економічні зміни. Ставши повновладними господарями свого життя, трудящі возз'єднаних земель з допомогою усіх народів Радянського Союзу подолали вікову відсталість, успадковану від капіталістичного ладу. Швидко розвивалася промисловість, зростав робітничий клас. Росли і міцніли колгоспи та радгоспи, в яких знайшли свою світлу долю колись пригноблені селяни. Придунайський край пертворився у край суцільної письменності і високої культури. Все це стало можливим завдяки перемозі соціалізму на цих землях, мудрому керівництву Комуністичної партії, яка послідовно й неухильно втілює в життя ленінські принципи національної політики.

Нині трудящі придунайських земель, як і всі радянські люди, самовіддано працюючи над здійсненням історичних рішень XXV з'їзду КПРС по будівництву комунізму, докладають усіх сил, щоб гідно зустріти славний ювілей Країни Рад — 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

ПІДНЕСЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІД ВПЛИВОМ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (листопад 1917 — липень 1920 р.)

Л. А. ДЕМИДЕНКО (Київ)

Велика Жовтнева соціалістична революція в Росії, яка поклала початок визволенню людства від експлуататорського ладу, втіленню ідей наукового комунізму в життя, справила найглибший вплив на весь дальший хід світової історії. «Вона, — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — дала могутні революційні імпульси всім загонам міжнародного робітничого руху...»¹

Революційний робітничий рух європейських країн досліджуваного періоду займає особливе місце в історії міжнародного робітничого руху. Суть цього періоду полягає в тому, що під безпосереднім впливом Великого Жовтня, на ґрунті суперечностей, що загострилися в результаті розвитку імперіалізму і наслідків війни, у світі почалося небачене революційне піднесення. В його основі лежав цілий комплекс соціально-економічних і політичних передумов.

В радянській історичній науці приділяється значна увага висвітленню впливу ідей В. І. Леніна, Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток міжнародного комуністичного і робітничого руху. Методологічною основою для розкриття цієї тематики є праці В. І. Леніна, в яких аналізується революційне піднесення в Західній Європі після перемоги соціалістичної революції в Росії. З воістину геніальним революційним реалізмом Володимир Ілліч враховував роль Великого Жовтня і самостійних коренів соціалістичного руху на Заході.

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 15.

Важливою темою досліджень у 20—30-х роках стало розкриття значення Великого Жовтня для революційного піднесення в Європі, зокрема Німеччині, Англії та Франції². Найбільше наукових праць з досліджуваної теми, авторами яких були П. Гурович, Я. Драбкін, К. Кобилянський, І. Кремер, В. Кульбакін, Є. Рубінштейн, О. Макаренко, Л. Яковлев та інші, з'явилося у післявоєнний період. Цьому, насамперед, сприяло теоретичне висвітлення процесів суспільного розвитку в період до другої світової війни і на сучасному етапі в матеріалах і рішеннях з'їздів КПРС і документах форумів міжнародного комуністичного і робітничого руху. Важливим було й те, що минулі роки проходили під знаком святкування історичних подій — 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 150-річчя з дня народження К. Маркса і Ф. Енгельса, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і 50-річчя утворення СРСР.

Крім радянських вчених цю тему досліджували й зарубіжні автори — відомі діячі європейського і міжнародного комуністичного та робітничого руху, керівники компартій, історики-марксистичні соціалістичних і капіталістичних країн. Серед них: П. Тольятті (Італія), Ж. Дюкло (Франція), Ф. Фюрнберг (Австрія), Е. Саломаа (Фінляндія), Е. Бернс (Англія), Р. Аврамов (НРБ), Д. Немеш (УНР), Г. Яблонський, А. Кручковський — ПНР, Й. Цельт, К. Рейссіг, В. Хейнке — НДР та інші. Значне місце у висвітленні досліджуваної теми належить монографічним творам з новітньої історії соціалістичних країн радянських авторів — М. Бірмана, П. Калениченко, І. Кулинича, І. Мельникової, М. Миска, Ю. Писарева, Я. Шмерала та ін. В цих працях аналізується вплив Великого Жовтня на піднесення революційного руху, посилення класової боротьби у країнах Центральної і Південно-Східної Європи протягом міжвоєнного періоду, розкривається значення революції в Росії для утвердження незалежності цих країн після першої світової війни.

Під безпосереднім впливом соціалістичної революції в Росії і прийнятого 8 листопада 1917 р. II Всеросійським з'їздом Рад історичного документа — Декрету про мир, а також звернення до воюючих держав про припинення війни, на ґрунті дальшого загострення в ході першої світової війни класових суперечностей імперіалізму і поглиблення в цілому загальної кризи капіталізму у світі почалося небувале революційне піднесення.

Великий Жовтень дав не тільки могутній поштовх революційному піднесенню в усьому світі, а й вказав напрям пролетарської боротьби, її зміст і багато в чому — навіть її форми. Як відмічав видатний діяч італійського і міжнародного робітничого руху Пальміро Тольятті, перед революційними силами робітничого класу «...стояло лише одне завдання: наслідувати приклад того, що було зроблено в Росії, вести безпосередню боротьбу за захоплення влади»³.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії дедалі активнішими ставали виступи трудящих європейських країн проти кривавої імперіалістичної війни. Лозунг «російського миру» перетворився в найактуальніший бойовий лозунг для боротьби широких мас за соціальне і національне визволення. Всюди з кожним днем зростав опір війні. У Німеччині, наприклад, розгорнувся страйковий

² А. М. Панкратова. Фабзавкомы в германской революции (1918—1923 гг.). М., 1924; И. М. Майский. Профессиональное движение на Западе. Основные типы, Л., 1925; та ін.

³ Пальміро Тольятті. Избранные статьи и речи, т. II, М., 1965, стор. 95.

рух, учасники якого вимагали припинення війни, укладення мирного договору, повалення кайзерівського уряду. 28 січня 1918 р. на знак протесту проти грабівницьких умов миру, що їх запропонував німецький уряд радянській делегації у Брест-Литовську, близько 400 тис. робітників воєнних заводів м. Берліна припинили роботу⁴. В ряді міст виникли Ради робітничих депутатів. Революційне хвилювання охопило і німецьку армію, особливо війська, що перебували на Східному фронті. Влітку і восени 1918 р. тут мали місце численні антивоєнні виступи: солдати відмовлялися воювати, відбувалося братання німецьких солдатів з росіянами, створювалися Ради солдатських депутатів⁵. Воєнна поразка Німеччини прискорила назрівання політичної кризи у країні.

В ході першої світової війни і особливо під впливом Великого Жовтня ще більше загострилися національні і класові суперечності в Австро-Угорській Габсбурзькій монархії. Повсюдно відбувалися багатолюдні виступи на підтримку Радянської Росії та її програми миру. Вже в перші тижні після перемоги Жовтневої революції в різних містах Австро-Угорщини пройшли політичні демонстрації під лозунгами: «Жодного пострілу!», «Негайний мир!»⁶. Ці виступи на захист Росії вилилися в широкий народний рух. 11 листопада 1917 р. був проведений «День миру у Відні», в якому взяли участь десятки тисяч жителів столиці. В січні 1918 р. в Австро-Угорщині стихійно почався загальний політичний страйк, який висунув вимогу негайного укладення миру без анексій і контрибуцій. Про безпосередній політичний вплив Жовтня свідчило те, що страйкарі всюди створювали Ради робітничих депутатів. 1 лютого 1918 р. в бухті Котор (Адріатичне узбережжя) повстали матроси військового флоту. Хоч січневий страйк і повстання матросів були придушені, правлячі класи вже неспроможні були затримати розвиток політичної кризи.

У Фінляндії під впливом ідей Великого Жовтня 14 листопада 1917 р. почався загальний політичний страйк⁷. Перед фінським робітничим класом відкрилася перспектива захоплення влади, але робітничі лідери, які керували страйком, упустили цю можливість. Подією історичного значення в житті фінського народу, що відіграла вирішальну роль у визначенні його державної самостійності і мала безпосередній вплив на революційне піднесення у країні, було надання Радянською Росією незалежності Фінляндській республіці у грудні 1917 р. Це була реалізація одного з перших законодавчих актів Радянського уряду — Декларації прав народів Росії, яка проголосила право кожної нації вирішувати питання про форми свого державного існування. Таким чином, Фінляндія, поневолема раніше російським царизмом, здобула незалежність з рук Радянської влади, і соціалістична країна була першою, яка визнала нову фінську національну державу.

В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і поразки Німеччини та Австро-Угорщини у першій світовій війні стала незалежною і Польща. Декрет Радянського уряду від 29 серпня 1918 р. ще раз підтвердив за її народом право на створення самостійної держави. Визнання урядом Радянської Росії незалежності Польщі викликало величезне революційне піднесення у країні. Передові пролетарі і

⁴ Йоганнес Цельт, Карл Рейссинг, Вольфганг Хейнке. О влиянии Великой Октябрьской социалистической революции на немецкое рабочее движение, М., 1967, стор. 11—12.

⁵ Там же, стор. 26.

⁶ Фридль Фюрнберг. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на Австрию, М., 1967, стор. 22—23.

⁷ Эрkki Саломaa. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на рабочее движение Финляндии, М., 1967, стор. 24.

трудяще селянство виступали протягом усього 1918 р. за завоювання політичної влади робітничим класом, створення в Польщі пролетарської держави. Цей рух очолили Соціал-демократична партія Королівства Польщі і Литви (СДКПіЛ) і ліве крило Польської соціалістичної партії (ППС — лівця). На початку листопада 1918 р. майже в усіх промислових центрах почали створюватися Ради робітничих депутатів⁸. У Домбровському вугільному басейні були організовані загони Червоної гвардії. Але внаслідок зрадницької політики, яку проводили праві лідери ППС і буржуазні партії, що співробітничали з нею, при допомозі та підтримці міжнародного імперіалізму реакційним політичним колам Польщі вдалося придушити революційний рух польських трудящих.

Великий Жовтень вказав і болгарському народові вихід з його тяжкого становища, що склалося в роки світової війни. Авангард робітничого класу Болгарії — Болгарська робітничка соціал-демократична партія (тісних соціалістів) — вітала і беззастережно підтримувала соціалістичну революцію в Росії. Тісні соціалісти переклали на болгарську мову, видрукували і поширювали серед солдатів, робітників і селян Декрет Радянської влади про мир⁹. Його із захопленням зустріли в тилу і на фронті. Під керівництвом і впливом тісних соціалістів, які перебували в армії, створювалися нелегальні солдатські комітети, проводилися антивоєнні мітинги. 2 грудня 1917 р. відбувся грандіозний антивоєнний мітинг у Софії. Дезертирство набуло масового характеру. Весна 1918 р. ознаменувалася на фронті рядом великих повстань в болгарських військових частинах. Улітку 1918 р. почався широкий рух за негайний вихід Болгарії з війни. Вищим етапом розвитку цього руху стало Владайське солдатське повстання (вересень 1918 р.), яке було жорстко придушене. Головною причиною його поразки була відсутність революційного керівництва¹⁰.

У південнослов'янських областях Австро-Угорщини — Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговині, а також в окупованих нею Сербії та Чорногорії на заключному етапі першої світової війни швидко зростає революційний і національно-визвольний рух. Ідеї Жовтневої революції — мир без анексій і контрибуцій, право націй на самовизначення аж до відокремлення — справили величезний вплив на трудящі маси. Національно-визвольний рух охопив усі народи, які входили до Австро-Угорщини. Дедалі більшого поширення набувають ідеї боротьби за об'єднання всіх південнослов'янських народів, включаючи сербів і чорногорців, в єдину національну державу. Створення у грудні 1918 р. єдиного Королівства сербів, хорватів і словенців стало можливим завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і розпаду Габсбурзької монархії¹¹.

Залежно від конкретної історичної обстановки, що склалася, революційний натиск мас в європейських країнах вилився в різні за характером революції. 27 січня 1918 р. перемогла пролетарська революція у Фінляндії (в її південній, найбільш промисловій частині). Хоч програмні документи революції не передбачали здійснення корінних соціальних перетворень, однак на практиці народний уряд діяв як революційна диктатура пролетаріату. «Робітничка революція у Фінляндії,—

⁸ Генрик Яблоньський, Адам Кручковський. Великая Октябрьская социалистическая революция и Польша, М., 1967, стор. 35.

⁹ Рубен Аврамов. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на революционное движение в Болгарии, М., 1967, стор. 26.

¹⁰ Там же, стор. 44.

¹¹ Ю. А. Писарев. Образование югославского государства, М., 1975, стор. 8.

відзначалось у зверненні ЦК КПФ з нагоди її 40-річчя,— була соціалістичною, хоч у революційного уряду на початку боротьби і не було ясної соціалістичної програми»¹². На початку травня 1918 р. революція у Фінляндії була жорстко придушена місцевими і міжнародними реакційними силами. У країні кілька місяців лютував білий терор. Поразка пролетарської революції була зумовлена не тільки військовою перевагою контрреволюційних сил, а й недоліками в діяльності революційного уряду, який не виробив чіткої програми дій¹³. Робітничий клас Фінляндії, що став головною рушійною силою революції, не мав ще партії нового типу, не зміг повести за собою селянство.

3 листопада 1918 р. почалася революція в Німеччині, за своїми завданнями і рушійними силами вона була буржуазно-демократичною¹⁴. 9 листопада 1918 р. озброєні робітники і солдати, які виступили на заклик групи «Спартак» і революційних старост, оволоділи Берліном. Монархія Гогенцоллернів рухнула. В багатьох містах Німеччини робітничі і солдатські Ради користувалися великим впливом. Але праві лідери соціал-демократії доклали усіх зусиль, щоб розколоти революційний робітничий рух та перетягти на свою сторону більшість Рад¹⁵. І коли революційні робітники стали вже боротися за переростання революції в соціалістичну, вожді соціал-демократичного уряду Еберт, Шейдеман та Носке ввійшли у зговір з реакційною воячиною і з її допомогою завдали німецькому пролетаріату в січні 1919 р. нищівної поразки. В. І. Ленін, викриваючи криваву, катівську роль німецької буржуазії та її соціал-демократичних лакеїв при придушенні революції, звертав особливу увагу на те, що «у німецьких ... революційних мас нема ще достатнього досвіду, який вони набудуть лише в процесі боротьби»¹⁶. Листопадова революція в Німеччині, хоч вона зазнала поразки, завдала тяжкого удару міжнародному імперіалізму, справила великий вплив на революційний рух усіх європейських країн. Вона подала також істотну підтримку молодій Радянській республіці, полегшила їй ліквідацію грабівницького Брестського миру. Ця революція була наймогутнішим після Великої Жовтневої соціалістичної революції пролетарським рухом в Європі.

Проте, незважаючи на окремі поразки європейського пролетаріату в 1918 р., обстановка революційної кризи в ряді країн продовжувала існувати. Успіх штурму буржуазних режимів багат в чому залежав від того, чи зможе авангард пролетаріату в найкоротший строк згуртуватися в партії, здатні керувати класовими битвами, що розгорталися. За таких умов настійною життєвою потребою було створення в усіх країнах пролетарських партій нового типу¹⁷.

У 1918—1920 рр., тобто в період могутнього революційного піднесення, в більшості країн світу, в тому числі і в європейських країнах, формувалися комуністичні партії та групи. В 1918 р. виникли компартії Фінляндії, Греції, Угорщини, Польщі, Голландії, Німеччини; в

¹² «Новая и новейшая история», 1958, № 2, стор. 122.

¹³ Эркки Саломая. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на рабочее движение Финляндии, М., 1967, стор. 44—45.

¹⁴ В. Ульбрихт. О характере Ноябрьской революции. — «Вопросы истории», 1958, № 8; його ж. О Ноябрьской революции 1918 г. в Германии. — «Новая и новейшая история», 1959, № 1.

¹⁵ Я. С. Драбкин. Ноябрьская революция в Германии, М., 1967, стор. 150.

¹⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 1.

¹⁷ М. А. Суслов. Под знаменем интернационализма. — Коминтерн и его революционные традиции. Материалы научной сессии, посвященной 50-летию образования Коммунистического Интернационала. Москва, 25—26 марта 1969, М., 1969, стор. 8.

1919 р.— Югославії, Болгарії, Данії; в 1920 р.— Іспанії, Англії, Бельгії, Франції. В наступні роки процес створення компартій в європейських країнах продовжувався.

Новосформовані комуністичні партії були закономірним явищем у розвитку міжнародного робітничого руху. Більшість з них виникла безпосередньо на хвилі революційного піднесення в міжнародному робітничому русі, коли відбувалося ідейне й організаційне оформлення революційних груп на марксистсько-ленінських принципах пролетарського інтернаціоналізму. Молоді комуністичні партії прагнули відразу ж очолити революційну боротьбу трудящих, але цьому перешкоджала, насамперед, ідеологія соціал-демократизму, якої вони спочатку ще повністю не позбулися. Ось як В. І. Ленін характеризував компартії того періоду: «Наші партії ще у величезній більшості країн далеко, далеко не такі, якими повинні бути справжні комуністичні партії, справжні авангарди дійсно революційного і єдино революційного класу, з поголовною участю всіх членів партії в боротьбі, в русі, в повсякденному житті мас. Але ми знаємо цю нашу хибу... І ми цю хибу подолаємо»¹⁸. Перед цими компартіями стояло завдання історичного значення — засвоєння революційної стратегії і тактики ленінізму. Виникнення комуністичних партій і груп було початком фактичного формування нової смуги в міжнародному робітничому русі.

Питання про необхідність створення нового, революційного Інтернаціоналу було поставлено В. І. Леніним і більшовиками незабаром після початку світової війни у зв'язку з крахом II Інтернаціоналу. На цей час уже склалися глибокі передумови для створення міжнародної комуністичної організації. Найважливішою передумовою стала наявність ідейних, тактичних і організаційних основ комуністичного руху, вироблених В. І. Леніним, більшовиками. Наприкінці 1918 р. розгорнулася безпосередня підготовка до створення Комінтерну. В березні 1919 р., відзначалося в Тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, «з ініціативи Леніна було засновано III, Комуністичний Інтернаціонал, який з'єднав у всесвітньому масштабі марксизм-ленінізм і міжнародний робітничий рух»¹⁹.

У 1919—1920 рр. революційний рух у світі продовжував розвиватися бурхливими темпами. В ряді країн пролетарі йшли на штурм, прагнучи повалити владу буржуазії. В березні 1919 р. було встановлено Радянську республіку в Угорщині, в якій революційний пролетаріат здобув перемогу мирним шляхом: велика буржуазія і поміщики, позбавлені підтримки в масах, не могли вчинити серйозного збройного опору²⁰. Важливим фактором перемоги угорської революції була міжнародна обстановка, що склалася на початку березня 1919 р. Напруження сил Антанти в боротьбі проти Радянської Росії, а також зростання революційного руху в країнах Центральної Європи не дали імперіалістам можливості збройною рукою перешкодити перемозі Радянської влади в Угорщині. Проіснувавши 133 дні, Угорська Радянська республіка здійснила глибокі соціально-політичні перетворення соціалістичного характеру. Налякані появою ще одного вогнища революції, імперіалістичні кола Антанти вжили всіх заходів, щоб розправитися з молодою Радянською державою. Під натиском переважаючих сил внутрішньої і міжнародної контрреволюції 1 серпня 1919 р. Радянська

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 91.

¹⁹ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 44.

²⁰ Дежє Немеш. Пятдесятилетие Советского государства и Венгрия. М., 1967, стор. 50.

влада в Угорщині впала. Але, незважаючи на поразку, вона стала однією з яскравих сторінок угорського і світового революційного руху²¹⁻²². Пролетарська революція в Угорщині, зокрема, завдала відчутного удару «теоріям», що заперечували міжнародне значення Жовтневої соціалістичної революції в Росії, пояснювали її лише «специфічно російськими умовами». Перемога угорського народу в 1919 р. сприяла розвитку революційного руху в Європі. Слідом за Угорщиною була встановлена Радянська влада в Баварії і Словаччині.

Протягом 1919—1920 рр. відбуваються гострі класові зіткнення і могутні страйкові битви в Німеччині, Франції, Італії, Англії та Іспанії. Важливою ділянкою революційної боротьби в ці роки був рух міжнародного робітничого класу на захист Радянської Росії та інших Радянських республік.

21 липня 1919 р. в ряді країн на заклик Виконкому Комінтерну були проведені страйки на підтримку Радянських республік — Росії і Угорщини. Рух на захист Радянської Росії став дедалі більш масовим і могутнім. Великого розмаху він досяг в Англії, де восени 1919 р. було створено національний комітет руху «Руки геть від Радянської Росії», що спирався на численні місцеві групи²³. Особливої сили набув цей рух весною 1920 р., коли білопанська Польща при підтримці імперіалістів Антанти напала на Радянську Росію. В Англії спалахнули масові демонстрації протесту, докери багатьох портів відмовлялися вантажити зброю, призначену для Польщі.

Скандинавські країни-нейтралі не брали участі в антирадянській інтервенції і після зняття блокади з Радянської Росії першими почали з нею торгувати. Робітничий клас і передова інтелігенція цих країн активно підтримували радянський народ, протестували проти допомоги держав Антанти білогвардійським урядам, збирали кошти на користь жителів Поволжя, що голодували.

В багатьох європейських країнах у 1919—1920 рр. були організовані комітети допомоги Радянській Росії, які відіграли важливу роль у русі солідарності міжнародного робітничого класу з першою країною пролетарської диктатури. Рух солідарності з молодою республікою Рад, величезний за своєю силою і масштабами, свідчив про те, що для світового революційного робітничого руху справа Жовтня була його власною справою. Підбиваючи підсумки бурхливого триріччя — 1917—1920 рр., В. І. Ленін відзначав велику роль пролетарської солідарності в тому, що Радянська Росія вистояла в сутичці з ворогами: «Сила нашого згуртування з робітниками і *т р у д я щ и м и* всіх країн виявилась більшою, міцнішою, могутнішою, ніж згуртування, *еднання* капіталістичних країн між собою»²⁴.

Класові бої 1919—1920 рр. показали, що компартії, які дедалі міцніли, все ще неспроможні були вирвати з-під впливу реформістських організацій більшість пролетаріату капіталістичних країн. Це становило одну з головних слабостей революційних битв того періоду. В той же час у багатьох компартіях виникла загроза «зліва». Одним із центральних питань II конгресу Комінтерну, що відбувся влітку 1920 р., було створення і зміцнення в усіх країнах справді революційних, масових комуністичних партій, здатних очолити широкі маси у боротьбі

²¹⁻²² Ласло Рети. Ленін и венгерское рабочее движение, М., 1972, стор. 295—296.

²³ Эмиль Бэрнс. Влияние Октябрьской революции на рабочий класс и революционное движение в Англии. М., 1957, стор. 12—14.

²⁴ В. І. Л е н і н. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 468.

за диктатуру пролетаріату²⁵. Ідейному й організаційному зміцненню молодих комуністичних партій сприяла геніальна праця В. І. Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», опублікована напередодні II конгресу Комінтерну. Володимир Ілліч розкрив основні помилки «лівих» комуністів і дав вичерпний аналіз причин «лівизни» в молодому комуністичному русі країн Заходу. Глибинно, соціально причиною «лівизни», за висновком В. І. Леніна, був вплив на робітничий і комуністичний рух дрібнобуржуазної революційності. Джерелом «лівизни» часто були також політична недосвідченість комуністів, їх прагнення якнайшвидше і радикальніше вирішити одразу всі питання класової боротьби. «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» стала справжньою енциклопедією стратегії і тактики комуністів як на тому, так і на сучасному етапі розвитку міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Наприкінці 1920 р. склалася така політична обстановка у світі. Радянська Росія відстояла своє існування у боротьбі з імперіалістичною інтервенцією і внутрішньою контрреволюцією, що було великим історичним завойованням, яке засвідчило нездоланність нового суспільного ладу. Революційний же натиск трудящих в інших країнах, хоч і захитав владу буржуазії, але виявився недостатнім, щоб повалити її. Революційні бої, які розгорнулись у другій половині 1920 р. в ряді європейських країн, закінчилися поразкою пролетаріату. В більшості країн капіталу буржуазія перейшла в контрнаступ на робітничий клас. Білий терор лютував у Фінляндії, Угорщині, Польщі, Югославії. В Італії, Німеччині та інших країнах на політичній арені з'явилися фашистські партії та групи, які відбивали прагнення крайньої реакції до встановлення відкритої терористичної диктатури. Вирвані робітниками в гострих класових битвах важливі економічні і соціальні поступки були урізані, а в деяких країнах — майже повністю ліквідовані.

Всі ці факти свідчили про те, що в революційній боротьбі робітничого класу почався спад, темпи розвитку світового революційного процесу уповільнились. Однією з найважливіших причин цього були перевага сил і міцні міжнародні зв'язки буржуазії. До того ж вона не зупинялася ні перед якими, дозволеними чи недозволеними, методами насильства і придушення, поєднуючи їх з політикою лавірування, поступок, демагогічних обіцянок.

Поразка революційних сил у капіталістичних країнах багато в чому пояснювалася також зрадницькою політикою правих і центристських лідерів соціал-демократії та профспілок. Ворожа ідея пролетарської революції їх політика глибоко розколола робітничий клас, ослабила його в боротьбі проти капіталу. Комуністичні ж партії капіталістичних країн у період революційного піднесення 1918—1920 рр. фактично ще перебували у стані формування чи тільки склалися. Вони діяли з величезною революційною енергією, але були, як правило, малодосвідчені і нечисленні, допускали серйозні помилки у своїй політиці, не завжди вміли мобілізувати маси на боротьбу.

Отже, під впливом ідей Великого Жовтня у зазначених вище, а також в інших країнах Європи, почалося революційне піднесення, рівного якому за силою і розмахом не знала історія людства. Як свідчить хід подій того часу, в ряді країн — у Франції, Австрії, Італії, Болгарії — виникла реальна можливість ліквідувати капіталістичний лад, а в Фінляндії, Угорщині, Баварії, Словаччині ця ідея вже почала реалізовуватися. В. І. Ленін указував: «...Наша революція поповзла із Сходу

²⁵ Коммунистический Интернационал в документах. 1919—1932, М., 1933, стор. 51.

на Захід і зустрічає там все більш підготовлений ґрунт»²⁶. У цих країнах були зроблені спроби здійснити соціалістичні революції, проте вони зазнали поразки. Уроки класової боротьби в ході соціалістичних революцій переконливо довели необхідність для їх успіху згуртованої, монолітної марксистсько-ленінської партії — керівної і спрямовуючої сили в системі диктатури пролетаріату, а також міцного робітничо-селянського союзу для держави диктатури пролетаріату.

Слід особливо підкреслити, що з 1918 р. революційний рух в ряді європейських країн виливався у створення Рад, як органів народної влади. Наприклад, Ради виникали в цей час по всій Німеччині, Австрії, Польщі, Північній Італії, в селянських місцевостях Югославії. Таке всеохоплююче, універсальне поширення ідеї Рад, як відзначають автори колективного дослідження «Основні етапи розвитку світового революційного процесу після Жовтня», пояснювалося небаченим загостренням антагонізму між трудящими і експлуататорським ладом на кінець світової війни²⁷. Отже, Ради, що створювалися під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, в тих історичних умовах були виявом прагнення пролетаріату та інших верств трудящих до завоювання влади і перебудови суспільства на нових засадах, без експлуататорів. Але рух за створення Рад у країнах Європи на кінець періоду революційного піднесення зазнав поразки через організаційну слабкість і відсутність справді революційного керівництва.

Важливою причиною поразки і невдач в цілому революційного руху європейського робітничого класу досліджуваного періоду був розкол рядів пролетаріату. Значна частина його ще перебувала під впливом соціал-демократичної ідеології. Перед комуністичними партіями головним завданням стали посилення боротьби за маси, завоювання більшості пролетаріату і підготовка до майбутніх класових битв.

Створений всесвітній організаційний, ідейно-теоретичний і політичний центр революційного робітничого руху — Комуністичний Інтернаціонал — під керівництвом В. І. Леніна розробив стратегію і тактику єдиного робітничого фронту, що дало могутню зброю комуністам у боротьбі за згуртованість і зміцнення робітничого руху.

Таким чином, не поразки і невдачі визначали загалом характер революційного робітничого руху європейських країн в ході початкового періоду вирішального штурму світового імперіалізму — 1917—1923 рр. Цей рух визначали насамперед історичні завоювання європейського пролетаріату, багатогранний досвід революційної боротьби, які стали здобутком міжнародного комуністичного і робітничого руху, однією з передумов створення світової системи соціалізму.

Отже, епоха переходу від капіталізму до соціалізму, що почалася після Великої Жовтневої соціалістичної революції, не тільки викликала революційне піднесення робітничого класу Західної Європи, а й зумовила в цілому бурхливий розвиток міжнародного комуністичного і робітничого руху, який став найбільш прогресивною і впливовою політичною силою сучасності.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 106.

²⁷ Основные этапы развития мирового революционного процесса после Октября, М., 1968, стор. 58.

Замітки

Л. О. КРУТОВА (Донецьк)

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ РАД ДОНБАСУ ПО ЗАЛУЧЕННЮ ТРУДЯЩИХ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ [1951—1958 рр.]

Забезпечення широкої участі трудящих в управлінні громадськими справами, господарським і культурним будівництвом є однією з умов переростання соціалістичної державності в комуністичне самоуправління. В. І. Ленін підкреслював: «Соціалізм не створюється за

вказівками згори... Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»¹. Постійно керуючись цим принципом, Комуністична партія активно залучає трудящих до роботи в органах народовладдя.

Питання розвитку демократії завжди перебувало в центрі уваги Комуністичної партії та Радянського уряду. Воно розглядалося на липневих (1953 р.) пленумах ЦК КПРС та ЦК Компартії України. Особливо важливе значення мали рішення XX з'їзду КПРС, який націлюв партійні і радянські органи на підвищення творчої активності та ініціативи трудящих, розширення участі мас в управлінні державою, у всій організаторсько-господарській діяльності і вказав шлях для досягнення цієї мети: всебічний розвиток радянського демократизму, поліпшення роботи радянських органів в центрі і на місцях, зміцнення їх зв'язку з масами². Велику роль у дальшому поживленні роботи Рад відіграла постанова ЦК КПРС від 22 січня 1957 р. «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і зміцнення їх зв'язків з масами»³.

Автор замітки зробила спробу висвітлити на прикладі діяльності місцевих Рад Донбасу (у межах Донецької та Ворошиловградської областей), у складі яких є значною питома вага робітників, питання боротьби Рад за виконання поставлених Комуністичною партією завдань.

Місцеві Ради приділяли велику увагу залученню трудящих до підготовки та проведення виборів у Ради. Важливе значення у зв'язку з цим мала організація зборів, на яких трудящі висували своїх кандидатів у депутати, та зустрічей їх з виборцями. Вони проводилися за графіками, розробленими місцевими Радами. Так, у ході виборчої кампанії 1955 р. тільки в Донецькій області було організовано 339 зборів, на яких 294 731 чол. висували своїх кандидатів у депутати⁴, та 4611 зустрічей з кандидатами у депутати Верховної Ради республіки і місцевих Рад області⁵. У виступах на зборах трудящі гаряче схвалювали внутрішню і зовнішню політику Комуністичної партії і Радянської держави, висували кандидатами в депутати кращих представників від своїх колективів, вручали їм накази.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 53.

² КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 7, М., 1971, стор. 109—110.

³ Там же, стор. 237—248.

⁴ Донецький обласний державний архів. ф. Р-2794. оп. 2. спр. 913, арк. 12—14.

⁵ Там же, арк. 17—18.

У ході кожної виборчої кампанії місцевими Радами Донбасу проводилася велика агітаційно-масова робота. Створювалися агітаційні пункти, які забезпечувалися спеціальною літературою, газетами, журналами тощо. Під час виборів до Рад депутатів трудящих у 1953—1954 рр., наприклад, на Донбасі було створено 5935 таких агітпунктів⁶. До роботи в них залучався великий загін агітаторів. У 1955 р. лише в агітпунктах Ворошиловградщини працювало 49 497 агітаторів⁷. Тут повсякденно проводилися бесіди з виборцями, читалися лекції з питань внутрішньої та зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, роз'яснювалося Положення про вибори тощо.

Вибори до Рад депутатів трудящих проводилися в обстановці всенародного політичного і трудового піднесення. Робітники, колгоспники, трудова інтелігенція, всі трудящі одностайно віддавали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Так, 22 лютого 1953 р. 99,7% виборців Донецчини проголосували за кандидатів у депутати до місцевих Рад області⁸.

Аналіз складу депутатів трудящих місцевих Рад свідчить, що у досліджуваній період спостерігалось посилення участі мас у роботі органів державної влади. У зв'язку із зростанням кількості виборців від виборів до виборів збільшувалася кількість обраних депутатів. Так, якщо в 1951 р. в усіх ланках місцевих Рад Української РСР налічувалося 322 618 депутатів⁹, з них 29 836 — у Донецькому басейні¹⁰, то в 1959 р. їх було, відповідно, 381 477¹¹ і 38 517¹².

Регулярне оновлення складу Рад дало можливість значній частині трудящих пройти школу державного управління. Так, склад депутатів Верховної Ради УРСР III, IV і V скликань (1951, 1955 і 1959 рр.) оновився більше, ніж наполовину¹³. З 1950 по 1959 рр. лише до місцевих Рад Донецької області вперше було обрано 46 267 чол.¹⁴ Місцеві Ради Ворошиловградщини в 1959 р. поповнилися новими депутатами на 55,24%¹⁵.

Протягом 1951—1958 рр. у складі Рад зростала кількість депутатів, зайнятих у виробничій сфері, при одночасному зменшенні числа депутатів-службовців. Найбільш виразно ці зміни відбувалися в місцевих органах державної влади Донбасу — одного з найважливіших вузьких басейнів країни. Так, якщо в 1953 р. тут серед новообраних до місцевих Рад депутатів робітників було 25,96%, колгоспників — 24,15%, службовців — 49,88%, то в 1959 р., відповідно, — 34,1%, 21,84% і 44,06%¹⁶.

⁶ М. М. Меженін. Участь партійних організацій Донбасу в підготовці та проведенні виборів до Рад у 1953—1955 рр.—«УІЖ», 1966, № 6, стор. 85.

⁷ Там же.

⁸ «Социалистический Донбасс», 25, 26 лютого 1953 р.

⁹ Підсумки виборів та склад депутатів Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих. 1967. Статистичний збірник (далі — Підсумки виборів...), К., 1968, стор. 176.

¹⁰ Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 11, арк. 1—6; Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1579, арк. 2—8.

¹¹ Підсумки виборів..., стор. 176—177.

¹² Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 588, арк. 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12; Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1887, арк. 2—8.

¹³ Підсумки виборів..., стор. 23.

¹⁴ Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 11, арк. 1—4, 4а, 5, 6; спр. 20, арк. 4—10; спр. 35, арк. 1—7; спр. 49, арк. 1—7; спр. 86, арк. 1, 3—8.

¹⁵ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1886, арк. 2—8.

¹⁶ Там же, спр. 1704, арк. 6—12; спр. 1886, арк. 2—8; Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 20, арк. 4—10; спр. 86, арк. 1, 3—8.

Одночасно із зростанням загальної кількості депутатів у Радах розширювалося представництво трудящих різних вікових груп. Основну частину складали народні обранці віком від 30 до 49 років¹⁷. Такий віковий склад Рад забезпечував передачу життєвого досвіду, навичок роботи в радянських органах від старших, більш досвідчених депутатів молодшому поповненню. Саме в цьому проявлялася турбота Комуністичної партії про майбутнє країни, про долю молодого покоління.

В органах народовладдя нарівні з чоловіками активну участь брали жінки. В їх числі були і представниці Донецького краю: знатний механізатор, Герой Соціалістичної Праці П. М. Ангеліна, доярка колгоспу ім. Сталіна Авдіївського району (нині — колгосп «Світанок» Ясинуватського району) Донецької області В. С. Гула, інженер-економіст Макіївського коксохімічного заводу М. К. Маринова та інші¹⁸. Кількість жінок у складі місцевих Рад Донецької області протягом 1950—1959 рр. постійно збільшувалася¹⁹.

Аналіз партійного складу місцевих Рад республіки переконливо доводить безпідставність тверджень буржуазних апологетів про якусь «диктатуру партії» та засилля комуністів в органах державної влади. Зокрема, на всіх виборах до місцевих Рад Донецької області III—VII скликань було обрано майже однакове число депутатів-комуністів і депутатів-безпартійних²⁰. Кількість останніх у складі місцевих Рад Ворошиловградщини у 1950—1959 рр. коливалася від 50,91% до 63,02%²¹. Користуючись рівними правами, гарантованими Конституцією СРСР, комуністи і безпартійні становили єдиний непорушний блок у місцевих органах державної влади.

Важливими формами залучення трудящих до державного управління була їх участь у роботі органів Рад: сесій і постійних комісій, а також безпосередня депутатська діяльність.

Участь трудящих у розв'язанні суспільних справ найповніше виявлялася на сесіях. Показовим щодо цього є досвід роботи місцевих Рад Донбасу, нагромаджений ними протягом досліджуваного періоду. Підготовка до сесій, як правило, розпочиналася тут заздалегідь. Виконкоми Рад попередньо визначали коло проблем, які мали обговорюватися. Члени постійних комісій відповідно до порядку денного сесії готували необхідний матеріал для роботи депутатів. Одночасно призначалися основні доповідачі. Завчасно розроблені проекти рішень допомагали раціональніше організувати роботу сесій. Депутатів завчасно повідомляли про строки проведення та порядок денний сесій. В результаті абсолютна більшість (75—80%) депутатів брала участь у їх роботі²². Помітно зростає регулярність скликання сесій. Якщо в 1951 р.

¹⁷ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1579, арк. 2—8; спр. 1704, арк. 6—12; спр. 1886, арк. 2—8; Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 11, арк. 1—4, 4а, 5—6; спр. 20, арк. 4—10; спр. 86, арк. 1, 3—8.

¹⁸ Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 906, арк. 200—201; спр. 287, арк. 5.

¹⁹ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1579, арк. 2—8; спр. 1886, арк. 2—8; Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 11, арк. 1—4, 4а, 5, 6; спр. 20, арк. 4—10; спр. 35, арк. 1—7; спр. 49, арк. 1—7; спр. 86, арк. 1, 3—8.

²⁰ Донецький обласний державний архів, ф. Р-1990, оп. 175, спр. 11, арк. 1—4, 4а, 5, 6; спр. 20, арк. 4—10; спр. 35, арк. 1—7; спр. 49, арк. 1—7; спр. 86, арк. 1, 3—8.

²¹ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1579, арк. 2—8; спр. 1704, арк. 6—12; спр. 1831, арк. 3—9, 18; спр. 1886, арк. 2—8.

²² Там же, спр. 1887, арк. 67; Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 473, арк. 5; спр. 188, арк. 25, 74.

своєчасно проводили сесії лише 53,6% місцевих Рад Донбасу, то в 1956 р.— вже 88,5%, а в 1959 р.— 99,9% Рад²³.

На розгляд сесій виносилися найактуальніші питання: планування і бюджету, житлового і соціально-культурного будівництва, торговельно-побутового і медично-санітарного обслуговування тощо. Виконання державних планів розвитку сільського господарства було в центрі уваги депутатів сільрад. По-діловому розв'язували вони свої справи на сесіях Рад. Так, у червні 1955 р. депутати Клебан-Бицької сільради Костянтинівського району Донецької області розглянули питання про догляд за колгоспними посівами та про підготовку до збирання врожаю. В ході обговорення з'ясувалося, що в колгоспі ім. Тельмана частина посівів соняшнику та кукурудзи була оброблена недоброякісно, а в колгоспі ім. Петровського підготовка сільськогосподарської техніки до збирання врожаю проводилася надто повільно. Депутати сільради визначили конкретні заходи для ліквідації виявлених недоліків. Зокрема, було вирішено направити на польові роботи додатково 120 чол. з числа незайнятого населення²⁴.

Депутати місцевих Рад виступали з принциповою критикою будь-яких проявів бюрократизму та тяганини в радянському апараті, вносили важливі й цінні пропозиції. Так, розглядаючи питання «Про роботу торговельних організацій по обслуговуванню населення міста» у травні 1953 р. депутати Красноармійської міськради рішуче викривали недоліки в обслуговуванні трудящих. Члени торговельно-кооперативної постійної комісії М. Н. Мішнев, М. Г. Хандогіна, М. К. Щербатенко звернули увагу керівництва торговельних організацій на відсутність широкого асортименту промислових товарів, їх несвоєчасне завезення, а також на недостатнє вивчення запитів покупців. Виступаючі вказали на незадовільне обладнання магазинів, невдалий графік їх роботи, відсутність належного санітарного стану у торговельних закладах та низьку культуру обслуговування. Депутати внесли пропозицію — це ж питання заслухати на засіданні міськвиконкому в присутності керівників торговельних організацій, а також зобов'язали останніх усунути зазначені недоліки. Контроль за виконанням рішення покладался на міськвиконком.

Через деякий час це питання знову було винесено на обговорення сесії міськради. Депутати одностайно відзначили, що робота торговельної мережі міста дещо поліпшилась. Більше уваги приділялося плануванню, санітарному стану магазинів, їдалень та буфетів, а також культурному обслуговуванню населення. Водночас депутати звернули увагу і на існуючі недоліки та поставили вимогу ліквідувати їх²⁵. Таким чином, своєчасним втручанням у справу організації торгівлі міста депутати Красноармійської міськради вплинули на поліпшення торговельного обслуговування населення.

Найбільша кількість депутатів працювала в складі постійних комісій Рад. Члени цих комісій розв'язували різноманітні питання державного, господарського і культурного будівництва. Вони забезпечували втілення в життя рішень і розпоряджень радянських органів, наказів виборців, контролювали діяльність відділів та управлінь виконкомів. Протягом досліджуваного періоду зросла результативність їх роботи. Повчальним щодо цього є досвід постійних комісій місцевих Рад Донбасу.

²³ Ворошиловградський обласний державний архів, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1668, арк. 9—15; спр. 1825, арк. 2—8; спр. 1887, арк. 2—8; Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 901, арк. 12—18; спр. 281, арк. 1—6; спр. 588, арк. 1, 2, 4, 6, 8, 10, 12.

²⁴ Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 140, арк. 17—18.

²⁵ Там же, ф. Р-3266, оп. 1, спр. 89, арк. 31—42; спр. 104, арк. 7—13.

У 1956 р. члени постійної комісії народної освіти Донецької обласної Ради депутатів трудящих встановили контроль за виконанням постанови про загальне обов'язкове семирічне навчання. Вони з'ясували стан справ на місцях, проконтролювали роботу відділу народної освіти облвиконкому. На підставі зібраного матеріалу депутати комісії розробили пропозиції щодо поліпшення становища і подали їх на розгляд облвиконкому. На засіданні виконавчого комітету вони були обговорені і лягли в основу відповідного рішення. В результаті проведеної роботи зміцнилася матеріальна база шкіл, поліпшилася їх підготовка до навчального року, зменшився відсів учнів²⁶.

Члени постійної комісії по будівництву та благоустрою Горлівської міськради депутатів трудящих систематично займалися питаннями спорудження окремих об'єктів, упорядкування міста та робітничих селищ, своєчасно інформували міськвиконком про виявлені недоліки. Лише в першому півріччі 1956 р. члени комісії внесли на розгляд сесій та виконкому міськради 16 пропозицій, впровадження яких позитивно вплинуло на виконання плану забудови і благоустрою міста²⁷. У 1956 р. трудящі Горлівки завоювали 1-е місце в соціалістичному змаганні за благоустрій населених пунктів і перехідний Червоний Прапор Ради Міністрів Української РСР²⁸.

За завданням виконкомів члени комісій та активісти виїжджали на підприємства, в колгоспи і радгоспи, у школи, культурно-освітні та лікувальні заклади. Вони вивчали становище на місцях, подавали практичну допомогу радянським і господарським працівникам у виконанні поставлених перед ними завдань. Зростала роль членів постійних комісій в організації та проведенні сесій, в роботі виконкомів. Наприклад, у 1955 р. членами постійних комісій Рад Донеччини на засідання виконкомів та сесії було підготовлено 4960 питань, доповідей і співдоповідей, а в 1958 р.— вже 6 тис.²⁹

Депутати місцевих Рад регулярно приймали виборців на своїх дільницях, виступали перед ними з лекціями і бесідами. Багато сил і енергії віддавали вони, виконуючи накази виборців. Щоразу після чергових виборів до місцевих Рад, які відбувалися в 1950, 1953, 1955, 1957 і в 1959 рр., всі пропозиції, зауваження та побажання трудящих систематизувалися, вивчалися і узагальнювалися. Розроблялися конкретні заходи для втілення їх у життя. Зокрема, депутати Орджонікідзевської районної Ради м. Жданова протягом 1951—1952 рр. виконали всі накази виборців. За цей час було прокладено трамвайну колію довжиною 20 км, яка з'єднала віддалені робітничі селища з центром міста, побудовано 6 магазинів, 2 школи, дитячі ясла, будинок культури і медичне містечко. Тисячі трудящих одержали нові впорядковані квартири³⁰. Депутати Краматорської міськради в 1954 р. виконали 25 з 36 наказів виборців. В місті було введено в експлуатацію 18 905 кв. м житла, побудовано середню школу, дитячі ясла, їдальню, 5 магазинів, стадіон на 6 тис. місць, санаторій для хворих на туберкульоз, кінотеатр, посаджено 47 тис. декоративних дерев, 45,5 тис. кущів, проведено роботи по розширенню електромережі міста і робітничих селищ тощо. Понад 5 тис. чол. допомагали виконувати накази виборців³¹.

²⁶ Там же, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 287, арк. 8.

²⁷ Там же, арк. 43.

²⁸ Там же, арк. 8.

²⁹ Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 282, арк. 1 зв. — 7 зв.; спр. 477, арк. 1 зв. — 7 зв.

³⁰ «Радянська Донеччина», 6 січня 1953 р.

³¹ Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 206. арк. 46—47.

Великим авторитетом серед трудящих користувався, зокрема, депутат Донецької обласної Ради депутатів трудящих, двічі Герой Соціалістичної Праці, начальник дільниці шахти № 5/6 ім. Димитрова тресту «Красноармійськвугілля» І. І. Бридько. Він не лише забезпечував систематичне виконання виробничих планів, а й, як депутат, регулярно зустрічався з своїми виборцями, з увагою вислуховував їхні пропозиції і подавав необхідну допомогу³². 6 разів виявляли своє довір'я жителі м. Артемівська депутатіві М. І. Півницькій. Як заступник голови постійної комісії охорони здоров'я, вона брала активну участь в обстеженні дитячих та медичних закладів, наполегливо добивалася усунення виявлених недоліків. Член постійної комісії соціального забезпечення, депутат Єнакіївської міськради М. В. Попова за 30 років своєї роботи зробила багато добрих справ для своїх виборців³³. Сумлінно виконували свої обов'язки і депутати Донецької облради В. А. Пряхін, А. А. Маслов, І. Г. Махонько, знатні робітники-депутати Горлівської міськради П. С. Коробов та Й. І. Сергєєв, депутат Артемівської міськради М. М. Макогон та багато інших³⁴.

Місцеві Ради добивалися регулярності звітів від своїх депутатів. Так, уже в 1955 р. близько 72% депутатів республіки (проти 37% у 1953 р.) тримали звіт перед виборцями³⁵. Абсолютна більшість депутатів місцевих Рад Донбасу систематично звітувала перед виборцями. Про це свідчить таблиця³⁶.

Звітність депутатів місцевих Рад Донбасу п'ятого скликання (1955—1956 рр.)

	Донецька область			Ворошиловградська область		
	всього обрано депутатів	з них звітувало:		всього обрано депутатів	з них звітувало:	
		у 1955 р.	у 1956 р.		у 1955 р.	у 1956 р.
	18 884	14 450	16 550	13 302	10 250	13 248
у процентах	100	77,7	87,4	100	77,0	99,6

На початку 50-х років на Донбасі почали виникати квартальні і вуличні комітети. Вони діяли у тісному контакті з виконкомом і незабаром стали надійною опорою місцевих Рад. Так, у 1951 р. лише в селищних Радах Слов'янського району Донецької області було утворено 103 квартальні комітети. Їх члени допомагали депутатам успішно розв'язувати поставлені перед ними завдання, організувати трудящих на виконання виробничих планів, підтримувати громадський порядок³⁷.

Тісний взаємозв'язок було налагоджено між окремими міськвиконкомом і квартальними комітетами Донеччини. Так, Харцизький міськвиконком у 1954 р. щомісяця проводив зустрічі членів виконкому і голів комітетів. Вони разом обговорювали питання благоустрою міста. Того ж року між квартальними комітетами м. Зугреса виникло соціалі-

³² Там же, спр. 287, арк. 4.

³³ «Радянська Донеччина», 5, 19 лютого 1955 р.

³⁴ Донецький обласний державний архів, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 906, арк. 156—158; «Радянська Донеччина», 7 січня 1953 р.

³⁵ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 2, К., 1974, стор. 97.

³⁶ Таблиця складена автором на основі матеріалів Донецького обласного державного архіву, ф. Р-2794, оп. 2, спр. 282, арк. 1—7; спр. 281, арк. 1—6 та Ворошиловградського обласного державного архіву, ф. Р-1779, оп. 2, спр. 1824, арк. 3—9; спр. 1825, арк. 2—8.

³⁷ «Радянська Донеччина», 7 березня 1951 р.

стичне змагання за кращу вулицю. Міськвиконком організував вивчення досвіду роботи кращих квартальних комітетів, своєчасно подавав їм допомогу, контролював хід соціалістичного змагання. Незабаром майже всі вулиці міста були впорядковані³⁸.

Розширення демократичних принципів діяльності місцевих Рад Донбасу, активізація роботи сесій, постійних комісій і депутатів, залучення активу до роботи в Радах сприяли розширенню участі мас у державному управлінні. Це виявлялося як у процесі формування органів і збільшенні кількості трудящих, які безпосередньо працювали в Радах, та удосконаленні їх роботи, так і з розширенні діяльності активу радянських органів.

³⁸ «Радянська Донеччина». 22 березня 1955 р.

М. П. КРАСКОВСЬКА (Київ)

**ОБ'ЄКТМЕНИ
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
РЕВОЛЮЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ
ПРОЛЕТАРІАТУ
В ІНДУСТРІАЛЬНО РОЗВИНУТИХ
КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ**

Аналізуючи сучасну міжнародну обстановку, XXV з'їзд КПРС відзначив, що характерною її особливістю є дальший розвиток і поглиблення світового революційного процесу. «Ми живемо в епоху докорінних соціальних змін, продовжують зміцнюватись і ширитись позиції соціалізму. Перемоги національно-визвольного руху відкривають нові горизонти перед країнами,

які завоювали незалежність. Наростає класова боротьба трудящих проти гніту монополій, проти експлуататорських порядків. Набуває дедалі більших масштабів революційно-демократичний, антиімперіалістичний рух. Усе це в цілому означає розвиток всесвітнього революційного процесу... Така могутня хода історії»¹.

В авангарді боротьби за мир, соціальний прогрес, демократію і соціалізм йде робітничий клас, який остаточно і безповоротно став у центр усього суспільного життя². Виступаючи у перших рядах борців проти імперіалізму, він є постійним об'єктом нападок і наклепницьких вигадок з боку апологетів буржуазії, які всіляко намагаються спотворити його роль у сучасному революційному процесі взагалі і роль пролетаріату індустріально розвинутих капіталістичних країн, зокрема. У цьому плані фальсифікатори найчастіше повторюють тезу про те, що робітничий клас розвинутих капіталістичних країн нібито втратив свою революційність через зміну самих умов його існування. Оскільки певна частина робітників, твердять вони, одержує підвищену заробітну плату і користується деякими іншими благами сучасної цивілізації, то це, на їх думку, спростовує висновки К. Маркса про історичну місію пролетаріату.

Неспроможність подібних тверджень доводиться самою капіталістичною дійсністю, в якій закладені всі необхідні об'єктивні передумови формування революційної свідомості трудящих мас.

XX століття і особливо його 50-і — 60-і роки, що характеризувалися відносно сприятливою економічною кон'юнктурою, внесли деякі

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 30.

² Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., К., 1977, стор. 15.

зміни і в становище певної частини робітників розвинутих капіталістичних країн (підвищилася заробітна плата, поліпшилися умови життя і праці)³. Однак, всупереч заявам буржуазних апологетів, всі ці факти зовсім не свідчать про «депролетаризацію» робітничого класу, перетворення його в якийсь процвітаючий «середній клас». По-перше, капіталістичне «процвітання» торкнулося далеко не всіх верств трудящих. Згідно з офіційними даними від 20 до 30% населення розвинутих капіталістичних країн все ще проживає на грані зубожіння. По-друге, зростання номінальної і навіть реальної заробітної плати робітників аж ніяк не може служити доказом корінного поліпшення їхнього становища. Одержуючи пристойну заробітну плату і маючи у своєму розпорядженні квартиру, холодильник, телевізор і навіть автомобіль, робітник все ж залишається пролетарем, оскільки він позбавлений головного — засобів виробництва. Як наслідок цього з'являються численні фактори, що визначають реальне становище трудящих у країнах капіталу і створюють об'єктивну основу формування їх класової свідомості.

Понад сто років тому К. Маркс писав: «...При капіталістичній системі всі методи підвищення суспільної продуктивної сили праці здійснюються за рахунок індивідуального робітника; всі засоби для розвитку виробництва перетворюються в засоби підкорення і експлуатації виробника, вони калічать робітника, роблячи з нього неповну людину..., принижують його до ролі придатка машини, перетворюючи його працю в муки, позбавляють цю працю змістовності»⁴. Кожний день існуючої капіталістичної дійсності підтверджує слова К. Маркса. «У нашому сучасному суспільстві,— змушений визнати відомий буржуазний економіст Ж. Фурастьє,— праця обдумана як функція машини, а не життя. Людину вважають всього лише машиною особливого типу, з двома руками, двома ногами, двома очима, обдзорованою певними якістьями, яка може виконувати певні жести, що сприятимуть створенню особливих об'єктів»⁵.

І справді, часткова автоматизація капіталістичного виробництва відводить робітникові лише роль механізму, що виконує певні виробничі операції, які з тієї чи іншої причини не може виконати машина. Протягом восьми годин робітник зайнятий одноманітною, виснажливою, позбавленою будь-якої творчості й привабливості, працею, яка до того ж вимагає величезного нервового напруження. При капіталізмі «...навіть полегшення праці стає засобом катування, бо машина звільняє не робітника від праці, а його працю від усякого змісту»⁶.

Інтенсифікація праці на капіталістичних підприємствах доведена до страхітливих розмірів. Вісім годин роботи відбирають у сучасного робітника більше життєвих сил, ніж у його колеги сто років тому 10 чи 12 годин. Природно, що для відновлення затраченої робітником фізичної, нервової і розумової енергії необхідні відповідні життєві умови і насамперед зростання заробітної плати. «...Вимагаючи підвищення заробітної плати,— писав К. Маркс,— робітник тим самим вимагає тільки, щоб йому сплатили **зростлу вартість його праці**, подібно до того як всякий інший продавець товару, коли витрати на його товар збільшуються, добивається, щоб була оплачена підвищена вартість його товару»⁷.

³ Днев.: Социально-экономические проблемы трудящихся капиталистических стран, М., 1974, стор. 124.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 612.

⁵ Цит. за: С. Салычев. Проблемы революционной борьбы в странах капитала на современном этапе, М., 1971, стор. 5.

⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 402.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 141.

Таким чином, зростання заробітної плати зовсім не свідчить про корінне поліпшення становища трудящих у капіталістичних країнах. Навпаки, інтенсифікація праці, що є однією з головних причин зростання заробітної плати, призводить врешті-решт до погіршення умов існування робітничого класу, про що, зокрема, свідчать мільйони випадків виробничого травматизму, масових нервових і психічних захворювань, рання втрата працездатності, скорочення тривалості життя тощо (див. таблицю I).

Динаміка виробничого травматизму у найбільших капіталістичних країнах (кількість нещасних випадків подано у тис.)⁸

Країни	1960 р.	1965 р.	1970 р.	1971 р.
США				
усього	1950,0	2100,0	2500,0	2500,0
у тому числі із смертним наслідком	13,8	14,1	14,0	14,0
ФРН				
усього	2790,5	2713,8	2366,2	2447,0
у тому числі із смертним наслідком	4,8	4,8	6,3	6,7
Італія				
усього	1497,3	1335,8	1610,0	1546,1
у тому числі із смертним наслідком	4,8	5,4	4,9	4,6
Франція				
усього	1065,8	1154,4	1107,7	1085,5
у тому числі із смертним наслідком	1,6	2,1	2,3	2,2
Японія				
усього	788,0	695,0	—	—
у тому числі із смертним наслідком	6,1	6,0	6,0	5,6
Великобританія				
усього	189,7	293,7	309,6	268,8
у тому числі із смертним наслідком	0,6	0,6	0,6	0,5

Однак зростання заробітної плати (навіть у 60-х роках), яке включає у себе «...не тільки задоволення потреб фізичного життя, але й задоволення певних потреб, породжених тими суспільними умовами, в яких люди перебувають і виховуються»⁹, все ж відставало від зростання потреб трудящих. Розрив між середньою заробітною платою і середнім прожитковим мінімумом становив, наприклад, в обробній промисловості США — 17%, у Франції — 19,8%, у ФРН — 13,29%¹⁰.

Внаслідок розриву між рівнем заробітної плати і прожитковим мінімумом робітники змушені або відмовлятися від задоволення цілого ряду потреб і насамперед духовних, або шукати додаткову роботу, що, по-перше, можливо лише в умовах економічного піднесення, а по-

⁸ Див.: «Проблеми мира и социализма», 1974, № 2, стор. 93.

⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 147.

¹⁰ Борьба классов и современный мир, М., 1970, стор. 42.

друге, позбавляє значну частину робітників навіть такого завоювання пролетаріату, як 8-годинний робочий день¹¹.

І нарешті, оцінюючи в цілому реальне становище пролетаріату розвинутих капіталістичних країн, не слід забувати й того, що при відносно високій заробітній платі йому дістається лише мізерна частина багатств, створених його ж руками. Згідно з підрахунками реальна погодинна заробітна плата у США з 1947 по 1966 рр. зросла на 35,9% (з врахуванням податків), а погодинний виробіток — на 106%. Водночас заробітна плата на одиницю продукції скоротилася на $\frac{1}{3}$, а норма додаткової вартості зросла на 70%. З 1969 по 1973 рр. заробітна плата трудящих розвинутих капіталістичних країн зросла (на душу населення) на 47%, а прибутки підприємців — на 107%¹².

Зростання прибутків капіталістів почасти забезпечується науково-технічним прогресом. Але основним його джерелом є посилення експлуатації робітників. Так, якщо середня додаткова вартість, що створювалася одним американським робітником, становила в 1910 р. 614 доларів, у 1929 р. — 1107 доларів, то в 1968 р. — 5138 доларів¹³. Щодо зростання норми додаткової вартості, то, наприклад, в обробній промисловості США вона становила в 1929 р. — 186,2%, у 1939 р. — 203,3%, у 1959 р. — 289,3%. Взагалі, у післявоєнні роки норма додаткової вартості помітно зросла й досягала, зокрема, у Сполучених Штатах Америки 260—300%, в Англії — 300%, у ФРН — 350%, у Японії — 400%¹⁴. Таким чином, у сучасному капіталістичному суспільстві експлуатація робітничого класу не тільки не знижується, а, навпаки, зростає. Збувається передбачення К. Маркса, що «...з зростанням продуктивності праці відбувається... здешевлення робітника, а значить і зростання норми додаткової вартості, навіть в тому разі, коли реальна заробітна плата підвищується. Ця остання ніколи не збільшується в тому ж відношенні, як продуктивність праці»¹⁵.

Характеризуючи основні тенденції, що впливають на зміну становища робітничого класу при капіталізмі, Ф. Енгельс писав: «Організація робітників, їх постійно зростаючий опір будуть по можливості створювати певну перешкоду для зростання злиднів. Але що певно зростає, це **незабезпеченість існування**»¹⁶. Сьогоднішня капіталістична дійсність є найкращим підтвердженням цьому.

Науково-технічна революція, автоматизація виробництва призводять до різкого збільшення кількості безробітних. Про це, зокрема, свідчить той факт, що ще в 1922 р., коли в автомобільній промисловості США з'явився перший автоматизований завод, без роботи залишилося 11 тис. чол. Використання у конторській справі обчислювальних машин скоротило штат службовців у цій галузі на 25%. У 60-і роки автоматизація позбавляла американських робітників приблизно 200 тис. робочих місць щомісяця. За підрахунками західних економістів повна автома-

¹¹ У 60-і роки в Англії надурочно працювало 30% робітників, у США другу роботу мали 3,7 млн. чол., у ФРН — 750 тис., у Франції — 480 тис. (Див.: Б. И. Дубсон, А. А. Козловский. Мифы и действительность «общество массового потребления», М., 1971, стор. 19).

¹² Ю. Кучинский. История положения рабочего класса при капитализме, М., 1970, стор. 162; М. Панова. «Народный капитализм» сегодня, М., 1970, стор. 54; «Рабочий класс и современный мир», 1976, № 1, стор. 98.

¹³ «Мировая экономика и международные отношения» (далі — «МЭ и МО»), 1970, № 9, стор. 51.

¹⁴ В. Н. Масальский. Против фальсификации последствий технического прогресса при капитализме, М., 1967, стор. 75.

¹⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 573.

¹⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 221.

гизація у майбутньому витіснить з виробництва майже 60% трудящих¹⁷.

Зростання безробіття сприяє також концентрації виробництва. Як правило, злиття компаній супроводжується масовим закриттям застарілих малорентабельних підприємств й збільшенням тисяч робітників. Зокрема, внаслідок злиття французьких фірм «Вендель» і «Сіделор» без роботи залишилося 20% робітників цих підприємств. На заводах компанії «Данлоп» і «Пірееллі» було зайнято 187,9 тис. чол. Після їх злиття кількість працюючих на них уже дорівнювала 170 тис. На підприємствах компанії «Інглиш електрик», «Ассоніейтед електрикл індастріз» і «Дженерал електрик» працювало відповідно 100 тис., 90 тис. і 55 тис. робітників. Після їхнього злиття число робочих місць скоротилося загалом до 181 тис.¹⁸ Отже, як зазначає К. Маркс, «...капіталіст поводить ся з ним (з робітником.— М. К.) як з таким елементом, який постійно слід усувати з виробництва»¹⁹.

В епоху науково-технічної революції відмирання одних професій супроводжується народженням інших, а абсолютне скорочення зайнятості в одних галузях економіки відбувається паралельно з її абсолютним зростанням в інших. Однак не слід забувати, що водночас із зростанням зайнятості зростає й кількість осіб, які потребують роботи. При цьому остання величина зростає швидше, ніж перша. Тому всі фактори, що сприяють збільшенню кількості робочих місць, не в змозі корінним чином змінити капіталістичний закон народонаселення, згідно з яким певна частина робочої сили завжди виявляється надлишковою. Проте, зокрема, свідчить той факт, що навіть в роки відносно сприятливої економічної кон'юнктури кількість безробітних постійно перевищувала кількість вакантних місць, а безробіття зростало паралельно із зростанням виробництва, оскільки останнє забезпечувалося не стільки розширенням зайнятості, скільки зростанням продуктивності праці²⁰.

Проблема безробіття ускладнюється й тим, що багато робітників, які залишилися за воротами підприємств у результаті автоматизації і капіталістичної раціоналізації виробництва, не можуть одержати роботу навіть при наявності вакантних місць, оскільки їх професія чи кваліфікація застаріли внаслідок науково-технічної революції. «Покалічені поділом праці,— писав К. Маркс,— ці бідолахи мають таку незначну вартість поза своєю колишньою сферою діяльності, що вони можуть знайти доступ лише до небагатьох нижчих, завжди переповнених і погано оплачуваних галузей праці»²¹. Перекваліфікація для більшості з них виявляється недосяжною через відсутність грошей, а ті кошти, що асигнуються для цього державою, надто мізерні.

Ще гірші перспективи чекають пролетаріат у майбутні десятиріччя. Невідповідність між прибутками трудящих і вартістю життя змушує робітничі сім'ї бути ощадливими і економити насамперед на задоволенні духовних потреб, у тому числі й на освіті підростаючого покоління, що може призвести до розриву між рівнем кваліфікації робітників і вимогами, які ставляться перед ними виробництвом. Таким чином, «...удосконалення техніки, яке означає збільшення продуктивності праці і зростання суспільного багатства, обумовлює собою в бур-

¹⁷ «Вопросы истории КПСС», 1967, № 2, стор. 233; А. П. Кудряшев. Современная научно-техническая революция и ее особенности, М., 1965, стор. 72—74.

¹⁸ «МЭ и МО», 1973, № 8, стор. 47.

¹⁹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26, ч. 2, стор. 597.

²⁰ Наприклад, у США індекс промислового виробництва з 1955 по 1969 рр. зріс на 80%, а зайнятість за цей же період збільшилася лише на 16%. (Див.: «Робочий клас и современный мир», 1972, № 3, стор. 58).

²¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 417—418.

жуазному суспільстві зростання суспільної нерівності, збільшення віддалі між імущими й неімущими і зростання незабезпеченості існування, безробіття і різного роду нестатків для все ширших трудящих мас»²².

У 1975 р. промислове виробництво у розвинутих капіталістичних країнах скоротилося на 11,6%²³, що викликало появу там великої кількості безробітних. Зокрема, у США їх налічувалося 7800 тис., в Англії — 1114 тис., у Франції — 946 тис., у ФРН — 1005 тис., в Італії — 1200 тис., у Японії — 940 тис.²⁴. Восени 1976 р. у розвинутих капіталістичних країнах роботи не мали 15 млн. чол.²⁵

Різко погіршилося становище інших суспільних верств трудящих. У результаті невинної інфляції вартість життя у країнах капіталу лише з липня 1972 р. по грудень 1975 р. зросла на 18,7%, що призвело до зниження реальної заробітної плати, зокрема у США, на 4%²⁶.

Нелюдські умови праці, розрив між зростаючими потребами трудящих та їхніми реальними доходами, посилення експлуатації, стрімке зростання безробіття, економічні кризи — всі ці фактори не можуть не впливати на формування класової свідомості пролетаріату, на зростання його революційної активності.

Будучи головною силою суспільного розвитку, робітничий клас у капіталістичних країнах практично усунутий від керівництва справами виробництва і суспільства. А тому, проживаючи у світі капіталу, робітник не може, не вступаючи в антагоністичні суперечності з існуючим ладом, задовольнити одну з найсуттєвіших людських потреб, — потреби соціальної активності особи, — що стала нині особливо гострою завдяки зрослому культурному і політичному рівню пролетаріату.

Могутнім прискорювачем зростання революційної свідомості і революційної боротьби пролетаріату в капіталістичних країнах є надихаючий приклад соціалізму, який корінним чином змінив економічне і соціально-політичне становище трудящих.

Революційна активність робітничого класу розвинутих капіталістичних країн знаходить свій прояв насамперед у стрімкому зростанні страйкової боротьби. Зокрема, якщо в 1965 р. там страйкувало 19 млн. чол., то в 1974 р. — 48 млн.²⁷ При цьому в самій страйковій боротьбі відбулися якісні зміни, про що, зокрема, свідчить значна кількість загальнонаціональних виступів робітників, зміна характеру вимог страйкарів, зростання питомої ваги політичних вимог, надання політичного характеру самій економічній боротьбі, спрямованій не тільки проти підприємців, але й проти буржуазної держави. Крім того, виникають нові форми боротьби і серед них найцікавішою є заняття робітниками підприємств як вислів протесту проти їх закриття, налагодження там виробництва без участі підприємців.

Показником якісних змін, що відбулися в свідомості пролетаріату, є посилення в його лавах прагнення до єдності. Яскравим прикладом цього є союз лівих сил Франції, який склався там останнім часом, а також зростання бойовитості профспілок і посилення лівих тенденцій у профспілковому русі.

Усе частіше профспілковий рух виходить за вузькі рамки економічної боротьби, набуваючи яскраво вираженої антимонополістичної

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 145—146.

²³ «Проблеми мира и социализма», 1977, № 1, стор. 91.

²⁴ Международное рабочее движение, М., 1976, стор. 74.

²⁵ «МЭ и МО», 1977, № 2, стор. 17.

²⁶ Див.: «Правда», 15 липня 1976 р.

²⁷ Международное рабочее движение, стор. 76.

спрямованості. Радикалізація профспілок спостерігається не лише в країнах, де ліві сили утримують міцні позиції у робітничому русі (Франція, Італія), але й в Англії, ФРН, США. Про це, зокрема, свідчать рішення БКТ про відміну заборони на участь комуністів у регіональних конференціях профцентрів (1972 р.), критика основ буржуазного ладу у профспілковому русі ФРН й визнання Федеральним комітетом Об'єднаних німецьких профспілок політичних і т. зв. «диких» страйків (1974 р.), визнання БКТ як законний засіб зайняття робітниками підприємств (1975 р.), все зростаюча опозиція реакційному керівництву АФТ — КВП у профспілках США.

І, нарешті, неспростовним доказом зростання революційної активності й поглиблення класової самосвідомості пролетаріату індустріально розвинутих капіталістичних країн є чисельність, авторитет і вплив компартій. Нині комуністи відіграють помітну роль у профспілковому русі, займають різні посади в органах місцевого самоврядування, за них голосують все більше виборців. Так, під час парламентських виборів в Італії (1972 р.) вони зібрали 27,2% голосів, у Франції (1973 р.) — 21,3%²⁸.

Таким чином, сучасна капіталістична дійсність не тільки містить в собі необхідні об'єктивні передумови зростання класової свідомості і революційної активності пролетаріату, але й переконливо свідчить, що «...в цитаделях капіталізму робітничий клас... є головною рушійною і мобілізуючою силою революційної боротьби усього демократичного антиімперіалістичного руху»²⁹.

²⁸ Международное рабочее движение, стор. 60.

²⁹ Міжнародна Народа комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 305.

М. ПЕТРОВ (НРБ),
П. С. СОХАНЬ (Київ)

**ВИДАТНИЙ БОЛГАРСЬКИЙ ІСТОРИК
ВЕСЕЛИН ХАДЖИНІКОЛОВ**

За роки народної влади у братніх соціалістичних країнах сформувалися й виростили загони нової, соціалістичної інтелігенції, зокрема учених-суспільствознавців, які плідно працюють у різних галузях науки. Чимало з них досліджують про-

блеми, пов'язані з історією нашої країни, підтримують творчі зв'язки з радянськими істориками і вносять значний вклад у благородну справу зміцнення дружби і співробітництва між народами країн соціалістичної співдружності. До них належить і доктор історичних наук, професор, член-кореспондент БАН Веселин Димитров Хаджиніколов — директор Етнографічного інституту і музею НРБ, головний редактор журналу «Исторически преглед» і щорічника «Летопис на дружбата» (видається Всенародним комітетом болгаро-радянської дружби) та ряду інших видань. У травні 1977 р. йому виповнилося 60 років.

Учений широкого діапазону, глибокої ерудиції В. Хаджиніколов вніс істотний вклад у дослідження ряду проблем суспільних наук і, зокрема, болгарської історичної науки. Він виступає з ґрунтовними дослідженнями і як історик-економіст, і як фахівець з історії партії і профспілкового руху, і як один з перших ініціаторів дослідження проблем болгаро-російських і болгаро-радянських відносин (у тому числі й болгаро-українських історичних зв'язків), і як методолог і болгарський етнограф.

Веселин Хаджиніколов народився 4 травня 1917 р. у м. Пазарджіку, а виріс у м. Пештера. Його батько помер у 1929 р. безробітним, залишивши сім'ю без засобів існування. Отримуючи стипендію і водночас працюючи, молодий Хаджиніколов здобув спочатку середню освіту у Пловдиві (1937 р.), а потім і вищу — у Софійському університеті ім. Климента Охридського. У 1945 р. В. Хаджиніколов переїхав до Софії й почав працювати у журналі «Исторически преглед». Відтоді й до цього часу він постійно бере активну участь у роботі журналу як науковий секретар редакції, заступник головного редактора і головний редактор.

З 1948 р. В. Хаджиніколов — науковий асистент економічного факультету Софійського університету (нині — Вищий економічний інститут ім. К. Маркса), з 1949 р. — викладач історії КПРС. У 1952 р. він став доцентом, а в 1960 р. його було обрано професором економічної історії.

У 1954—1956 рр. В. Хаджиніколов працював старшим науковим співробітником Інституту історії БКП при ЦК БКП і водночас за сумісництвом старшим науковим співробітником в Інституті історії БАН. У 1963 р. він перейшов повністю на роботу в Інститут історії БАН, де знову був обраний професором історії.

У Вищому економічному інституті ім. К. Маркса В. Хаджиніколов був заступником декана і заступником ректора, а в Інституті історії БАН протягом десяти років завідував секцією загальної історії. З 1972 р. він — директор Етнографічного інституту і музею при БАН, у 1973 р. захистив докторську дисертацію, а в 1974 р. обраний членом-кореспондентом БАН.

Після перемоги народного повстання 9 вересня 1944 р., в якому В. Хаджиніколов брав участь, він працював в Околийському комітеті Революційної молодіжної спілки м. Пештера. У 1945 р. був прийнятий у члени БКП. Кілька разів обирався секретарем партійної організації Інституту історії, членом партійного керівництва БАН та ін.

Науково-дослідна та науково-організаційна діяльність Веселина Хаджиніколова почалась безпосередньо після 9 вересня 1944 р. Перші його праці, присвячені соціально-економічній і культурній історії, з'явилися ще в 1946 р. на сторінках періодичних видань. Усього його перу належать близько 300 публікацій, що вийшли як у Болгарії, так і за її межами. У ряді з них він розробив нові напрями історичної науки у Болгарії, висвітлив ще недостатньо розроблені проблеми.

Протягом більш як трьох десятиріч В. Хаджиніколов працює у різних інститутах і вищих учбових закладах НРБ, читає лекції з різних дисциплін, у тому числі з економічної історії, історії КПРС, нової і новітньої історії, історії СРСР та ін. Однак його науково-дослідна діяльність зосереджена на кількох напрямках, головними з яких є історія болгаро-російських і болгаро-радянських відносин, історія болгарського робітничого класу, революційного руху, профспілкових організацій та марксистсько-ленінської партії, загальна політична й економічна історія Болгарії від визволення й до наших днів, дослідження життя і діяльності Георгія Димитрова, методологічні й історіографічні проблеми болгарської історії та етнографії.

Дослідження В. Хаджиніколова болгаро-російських і болгаро-радянських господарських, політичних, революційних і культурних взаємовідносин широко використовуються як болгарськими, так і радянськими науковцями. Вони ввійшли у науковий обіг не лише в оригіналі, а й перекладені на російську, німецьку, французьку та інші мови.

У періодичній пресі цій великій темі дослідник присвятив близько 60 праць.

У ряді своїх публікацій проф. Хаджиніколов не лише простежує болгаро-російські відносини, а й робить ряд важливих висновків щодо ролі історичних зв'язків Росії і Болгарії у національному відродженні Болгарії й досягненні нею національної незалежності, значення торговельних та інших зв'язків у процесі первісного нагромадження капіталу, економічних коренів русофільства і русофобства серед болгарської буржуазії та ін.

Чимало досліджень учений присвятив болгаро-російським зв'язкам до Великої Жовтневої соціалістичної революції. У них він висвітлює роль Димитра Благоєва в налагодженні революційних російсько-болгарських зв'язків, вплив російської революції 1905—1907 рр. на Болгарію. Про це, зокрема, свідчить його монографія «Відгуки на першу російську революцію в Болгарії» (Софія, 1956 р.). Ряд цікавих історичних розробок присвячені перебуванню у м. Пештері соратника В. І. Леніна М. О. Семашка.

Болгаро-радянські відносини у міжвоєнний період знайшли своє відображення у монографії «Економічні відносини й зв'язки між Болгарією і Радянським Союзом до Дев'ятого вересня 1917—1944» (Софія, 1956 р.). У ній уперше цілісно висвітлені етапи й основні події не лише в господарських, а й в дипломатичних взаємозв'язках між Болгарією і СРСР у цей період. Пізніше під його редакцією вийшла книга «БКП і справа Жовтня» (Софія, 1966 р.). Перекладена на російську мову, ця праця є цінним дослідженням історії болгаро-радянських відносин від Великого Жовтня до перемоги соціалістичної революції у Болгарії.

Безперечною заслугою В. Хаджиніколова є створення у Болгарії школи науковців по вивченню питань болгаро-російських і болгаро-радянських відносин. Під його безпосереднім керівництвом чимало молодих авторів працюють над цими проблемами. Він допомагає їм консультаціями, рецензіями, порадами тощо.

Одним з перших В. Хаджиніколов почав досліджувати болгаро-українські історичні зв'язки, присвятив кілька цікавих праць періоду визвольної війни українського народу і революційним зв'язкам кінця XIX — початку XX ст.

Значний вклад болгарський учений вніс і в дослідження історії революційного профспілкового руху. Зокрема, в 1957 р. він у співавторстві з відомим профспілковим діячем Д. Коджейковим і ст. наук. співроб. Я. Йотовим видав нарис «Революційний профспілковий рух у Болгарії». Ця книга була перекладена на німецьку, російську і чеську мови. Пізніше під його керівництвом великий авторський колектив створив «Історію профспілкового руху в Болгарії», що мала два видання (Софія, 1968, 1973) і нині є основним дослідженням з цієї проблеми. За його участю також видано колективні монографії — «Страйкова боротьба робітничого класу в Болгарії» (Софія, 1960 р.) і «Профспілкова преса в Болгарії 1878—1918 рр.» (Софія, 1958 р.).

Після революції 9 вересня 1944 р. у країні почалося інтенсивне дослідження історії Болгарської комуністичної партії. У вирішення цього важливого завдання значний вклад вносить і В. Хаджиніколов. За його участю було опубліковано ряд праць з історико-партійної тематики. Широко відомою є книга самого В. Хаджиніколова «Інтернаціоналістські традиції Болгарської комуністичної партії» (Софія, 1962 р.). Видавництво «София-пресс» переклало її на англійську, французьку та іспанську мови.

Багато праць В. Хаджиніколов присвятив дослідженню життя і діяльності Г. Димитрова. Зокрема, він є співавтором наукової біографії видатного сина болгарського народу, написаної разом з Д. Елазаром, проф. Д. Мічевим, проф. Л. Панайотовим і ст. наук. співроб. П. Раденковою під назвою «Георгій Димитров. Біографія», (Софія, 1972 р.). Біографічний нарис про Г. Димитрова, створений тим же колективом, перекладений на російську, німецьку і чеську мови. Цінною науковою працею є перекладена на російську мову монографія В. Хаджиніколова «Георгій Димитров і радянська громадськість 1934—1945» (Софія, 1972 р.). Загалом цій темі він присвятив близько 15 статей.

Чільне місце у дослідній і редакторській роботі В. Хаджиніколова займають питання загальної історії Болгарії від часу її визволення і до наших днів. Ще в перші роки після 9 вересня 1944 р., коли склався колектив для написання двотомної історії Болгарії (потім була доопрацьована і вийшла в трьох томах), його було включено як автора і редактора. Він, зокрема, висвітлив період з травня 1934 р. до початку другої світової війни. Багато думок і оцінок В. Хаджиніколова ввійшли у наукову літературу і підручники, стали основою для нових досліджень.

Значну увагу В. Хаджиніколов приділяє питанням економічної історії. Так, коли в 50-х роках не вистачало підручників по загальній економічній історії, за його участю було видано «Загальну історію народного господарства», що в 1969 р. вийшла окремим виданням. Це — перша спроба в Болгарії публікації подібного курсу, який і донині не втратив свого значення. Крім того, разом з професорами С. Цоневим і Л. Беровим, доц. П. Горановим він створив «Економічну історію в нові та новітні часи», що й досі вивчається в економічних вищих навчальних закладах. Як редактор і автор, В. Хаджиніколов брав участь у написанні першої цілісної наукової економічної історії Болгарії з стародавніх часів і до 9 вересня 1944 р.— «Економіка Болгарії», яка широко ввійшла у науковий обіг і використовується всіма, хто цікавиться питаннями економічного розвитку країни.

Все своє творче життя вчений займався методологічними та історіографічними проблемами. Ще в 1954 р. він пише велику роботу про предмет і значення господарської історії. У статті «Деякі методологічні питання періодизації історії», надрукованій у збірнику «Методологічні та історіографічні проблеми історичної науки» (Софія, 1973 р.), дослідник робить спробу обґрунтувати марксистсько-ленінську періодизацію загальної і болгарської історії.

Історіографічний характер носять статті В. Хаджиніколова для журналу «Исторически преглед» про академіків Ж. Натана і Д. Косева як істориків, про чл.-кор. А. Бурмова як діяча Болгарського історичного товариства і його роль у виданні журналу «Исторически преглед» та ін.

Ставши директором Етнографічного інституту і музею при БАН, проф. В. Хаджиніколов зайнявся теоретичними і методологічними проблемами етнографічної науки, які ще недостатньо розроблені в Болгарії. Плодом його нових наукових здобутків є ряд статей про стан, завдання і етапи етнографічної періодики, про етнографічне вивчення народної і національної культур, про проблеми, завдання і методику збирання етнографічного матеріалу, про традиції і форми народної культури, про етнографічне вивчення сучасності тощо. Деякі з його методологічних і теоретичних розробок опубліковані в СРСР і Польщі.

Багато часу В. Хаджиніколов віддає редакторській роботі. Більше 30 років він бере безпосередню участь у виданні журналу «Исторически преглед» — друкованому органі болгарських істориків.

Чималі його заслуги й у створенні і редагуванні таких видань, як «Вісті» Інституту історії при БАН, Інституту історії при ЦК БКП і державних архівів.

В. Хаджиніколов — один з ініціаторів видання серій «Болгарська етнографія», а також «Летопис на дружбата» — органу Загальнонародного комітету болгаро-радянської дружби і Національного музею болгаро-радянської дружби. Як головний редактор цієї серії, він бере активну участь у визначенні теми кожного тому, в обговоренні й редагуванні матеріалів, в оформленні видання.

Проф. В. Хаджиніколов — член Головної редакції 14-томної «Історії Болгарії». Він є відповідальним редактором 13-го тому, що охоплює період з 1948 до 1958 рр.

На закінчення хотілося б відзначити ще один бік творчої діяльності проф. В. Хаджиніколова. Це — повсякденна, багатогранна допомога, яку він подає молодим і вже досвідченим науковцям своєї країни та Радянського Союзу. Вчений широкої наукової ерудиції і чудових людських якостей, він завжди з великою повагою і чуйністю ставиться до кожного свого колеги. Серед фахівців Болгарії і радянських істориків-болгаристів є чимало відомих учених, які вважають себе учнями проф. Хаджиніколова і глибоко шанують його.

Багато сил і енергії В. Хаджиніколов віддає зміцненню творчої дружби і співробітництва між радянськими і болгарськими вченими. Він — член комісії істориків СРСР — НРБ.

У зв'язку з 60-річним ювілеєм болгарські і радянські колеги зичать В. Хаджиніколову доброго здоров'я, нових творчих успіхів у розвитку болгарської історичної науки та зміцненні дружби і співробітництва між двома братніми народами.

На допомогу викладачу історії

НАСТУПНІСТЬ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ СРСР І СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ТА ІСТОРІЇ КПРС У ВУЗІ

Сучасний етап комуністичного будівництва висуває перед вищими навчальними закладами нові відповідальні завдання у справі виховання студентської молоді. У Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXV з'їздові партії зазначалося, що «справу комуністичного виховання, як і всю свою революційно-перетворюючу діяльність, КПРС будує на міцному фундаменті марксистсько-ленінської теорії»¹. У світлі цього положення вирішальну роль у формуванні комуністичного світогляду студентів відіграє творче викладання і вивчення суспільних наук.

Ефективність засвоєння студентами марксистсько-ленінської теорії, зокрема історико-партійного матеріалу, значною мірою залежить від того, наскільки повно викладачі кафедр суспільних наук враховують у навчальному процесі знання своїх вихованців, набуті ними в середній школі. Це особливо важливо ще й тому, що нині в середній школі досить виразно виявляється тенденція до підвищення рівня марксистсько-ленінської підготовки учнів, про що свідчать і нові програми для шкіл, якими передбачено вивчення багатьох важливих питань уже в молодших класах. Значно розширилися можливості для успішного вивчення в середній школі історичних дисциплін і суспільствознавства, які покликані сприяти формуванню в учнів комуністичного світогляду. Так, у програмах і навчальних планах помітно збільшено кількість годин на вивчення історії радянського суспільства. Лише в 10 класі періодові, що охоплює 1939—1977 рр., відведено 105 год. (55 год. на історію СРСР і 50 год. на новітню історію). Така тема, як «Друга світова війна і Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу», вивчається протягом 20 год. Сприятливі умови склалися для вивчення в курсі середньої школи й ряду інших проблем історії партії, зокрема, пов'язаних з післявоєнним періодом. До того ж у випускному класі читається досить ґрунтовний курс суспільствознавства, а навчальні програми для середньої школи рекомендують учням вивчати й конспектувати окремі твори класиків марксизму-ленінізму, найважливіші партійні документи.

У зв'язку з цим перед суспільствознавцями вузів та вчителями середніх шкіл постають завдання, які полягають в узагальненні набутого досвіду щодо вивчення суспільствознавчих дисциплін у середній школі, з одного боку, і щодо забезпечення наступності під час вивчення цих дисциплін у вузах, — з другого.

Перше з цих завдань в основному успішно розв'язується. За останній час опубліковано значну кількість праць, в яких різною мірою висвітлюється досвід вивчення праць основоположників марксизму-лені-

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 80.

нізму та партійних документів у середній школі. Чималий вклад у розробку цих питань вніс журнал «Преподавание истории в школе»².

Що ж до проблеми наступності між середньою школою і вузом у вивченні суспільних наук, то праць на цю тему поки що порівняно мало³. Певний досвід у цій важливій справі нагромадила кафедра історії КПРС Харківського політехнічного інституту ім. В. І. Леніна, про що й піде мова в даній замітці.

Як відомо, вузівський курс історії КПРС відрізняється від суміжних шкільних тем з історії та суспільствознавства насамперед високим науковим рівнем. Прагнучи до всілякого підвищення цього рівня, викладачі кафедри постійно вдосконалюють методику читання лекцій та проведення семінарських занять.

Особливий наголос робиться на поглибленому вивченні праць класиків марксизму-ленінізму, рішень партії. Значна увага на кафедрі приділяється аналізу боротьби КПРС з ворожими марксизму-ленінізму ідейними течіями, виробленню у студентів навичок самостійного творчого вивчення теоретичної і практичної діяльності КПРС. З цією метою викладачі ретельно визначають список рекомендованої для студентів літератури. При цьому вони обов'язково враховують, що з положеннями ряду творів класиків марксизму-ленінізму, наприклад, таких ленінських праць, як «Що робити?», «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», «Критичні замітки з національного питання» та інші, вчорашні десятикласники обізнані не дуже глибоко. І, навіпаки, деякі праці, зокрема «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, вони вивчали досить прунтовно. Тим часом вузівська програма ще не враховує тієї обставини, що в середній школі, починаючи з 8 класу, детально розглядаються історія і теоретичні передумови виникнення наукового комунізму як ідеології пролетаріату, окремі розділи «Маніфесту». У випускному класі ця праця вивчається також і в курсі суспільствознавства. Тому, на наш погляд, під час вступних занять з історії КПРС викладачам доцільно ґрунтовніше показувати боротьбу К. Маркса і Ф. Енгельса за утвердження соціалізму в робітничому русі з урахуванням уже набутих студентами знань у середній школі, всебічно розкривати ленінську думку про те, що «марксизм, як єдино правильну революційну теорію, Росія справді **вистраждала** піввіковою історією нечуваних мук і жертв, небаченою революційного героїзму, неймовірної енергії і беззавітності шукань...»⁴. Такий підхід дасть можливість одразу підвищити інтерес студентів до предмета, узагальнити їх знання і на основі праць К. Маркса, Ф. Енгельса та В. І. Леніна зробити широкі наукові висновки.

Значні труднощі виникають перед викладачами в процесі опрацювання тем, пов'язаних з Великою Жовтневою соціалістичною революцією та соціалістичним будівництвом. Вони полягають не тільки в тому, що першокурсники ще не мають достатніх навичок конспектування та обговорення на семінарських заняттях праць В. І. Леніна, партійних документів, а й у тому, що власне історико-партійний матеріал цих

² Див.: Библиографический указатель по методике преподавания истории КПСС, К., 1975, стор. 44—46.

³ Н. С. Баскаков, М. П. Бичуч, М. В. Ушакова. О преемственности в преподавании истории СССР и обществоведения в средней школе и истории КПСС в вузе. — Ученые записки Горьковского государственного университета, вып. 100, 1970, стор. 103—111; Ю. Б. Гертман. Как вчерашний десятиклассник изучает историю КПСС. — «Преподавание истории в школе», 1968, № 6, стор. 89—91; Связь курса истории КПСС со школьным курсом истории и обществоведения. — Вопросы методики преподавания истории КПСС в вузах, Кузбасс, стор. 98—107.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 7.

тем тісно переплітається з матеріалами, які стосуються громадянської історії. Розповідаючи на лекціях про з'їзди партії, найважливіші події політичного, економічного та соціального характеру, що відбувалися в країні, викладачі нерідко починають свій виклад з елементарних питань, і це сприймається студентами як щось давно відоме, а тому мало для них цікаве. У зв'язку з цим перед викладачами вузів стоїть важливе завдання — чіткіше розмежовувати історико-партійні матеріали від матеріалів з громадянської історії. Йдучи по цьому шляху, кафедра історії КПРС постійно націлює викладачів на поглиблене висвітлення питань внутріпартійної боротьби, партійного будівництва, розвитку партією на основі узагальнення досвіду боротьби за соціалізм теорії марксизму-ленінізму, вдосконалення форм і методів партійної роботи в масах, критики буржуазних фальсифікацій тощо.

Наприклад, студенти ще з шкільного курсу історії СРСР, а також з численних документів, художньої літератури і кінофільмів у цілому добре уявляють історичні події, про які йдеться в темі «Партія більшовиків — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень — жовтень 1917 р.)». Водночас вони відчують певні труднощі у розкритті таких питань, як причини, джерела і закономірний характер перемоги Жовтневої революції, її вплив на світовий революційний процес. Студенти не завжди можуть дати аргументовану і глибоку критику різних буржуазних концепцій, спрямованих на фальсифікацію історії Великого Жовтня.

Враховуючи це, кафедра і методичне об'єднання при ній рекомендували викладачам особливу увагу звернути на вивчення студентами праць В. І. Леніна, постанови ЦК КПРС від 31 січня 1977 р. «Про 60-річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», інших партійних документів, а також документів міжнародного комуністичного руху, доповідей і промов Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва та інших керівників Комуністичної партії і Радянської держави, в яких глибоко і всебічно розкрито всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції і її закономірний характер, переконливо показано керівну революційно-перетворюючу діяльність партії у створенні і зміцненні першої в історії людства соціалістичної держави.

Викладачі кафедри вбачають одне з найважливіших своїх завдань у тому, щоб навчити кожного студента давати рішучу відсіч буржуазним ідеологам, розвінчувати концепції правих та «лівих» ревізіоністів, аргументовано викривати різного роду фальсифікаторів, які намагаються применшити міжнародне значення Жовтневої революції, спотворити правду про героїчну боротьбу пролетаріату Росії та його партії проти буржуазно-поміщицького ладу.

Іншим досить «знайомим» для студентів періодом є період Великої Вітчизняної війни. Про героїчні події тих років молоді люди дізнаються ще з дитинства і ранньої юності з розповідей близьких, з багатьох книг і кінофільмів. Походи по місцях бойової слави та інші форми військово-патріотичного виховання, які дістали масове поширення в школах, також великою мірою сприяють поглибленню набутих на уроках історії знань учнів про героїчну боротьбу Комуністичної партії і радянського народу проти фашистських агресорів.

Однак у школі вивчення цього періоду здійснюється переважно в історичному плані. Тому методичне об'єднання кафедри рекомендувало викладачам на лекціях і семінарських заняттях робити насамперед наголос на діяльності партійних організацій у діючій армії, в тилу, а також на окупованій гітлерівцями території, показувати специфіку цієї

діяльності в умовах війни, зміну форм і методів партійно-політичної та організаційної роботи відповідно до нових вимог, глибше розкривати авангардну роль комуністів і комсомольців на всіх ділянках, де кувалася перемога над ненависним ворогом. Особлива увага в процесі вивчення цієї теми звертається на викриття спроб буржуазних фальсифікаторів історії КПРС применшити подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні, спотворити роль Радянської Армії в період воєнних дій на території країн Східної Європи.

Найскладнішим з погляду здійснення наступності у викладанні історії СРСР і суспільствознавства в середній школі та історії КПРС у вузах є повоєнний період. Якщо під час опрацювання попередніх тем завдяки розширенню списку обов'язкової літератури та інших джерел, теоретичному поглибленню питань, які в школі порушувалися лише побіжно, можна було порівняно легко намітити шляхи уникнення непотрібного дублювання, то в процесі роботи над темами, пов'язаними з повоєнним періодом, це зробити важче. Очевидно, розв'язання проблеми слід шукати в дальшому вдосконаленні читання лекцій та проведення семінарських занять. Безумовно, цьому значною мірою може сприяти ближче знайомство викладачів вищих навчальних закладів з шкільними програмами і підручниками з історії СРСР та суспільствознавства, а також з методичними посібниками для вчителів середньої школи тощо.

В цьому плані викладачам вузів може стати в пригоді нагромаджений кафедрою досвід вивчення матеріалів XXV з'їзду КПРС, з якими студенти знайомляться ще в школі. Щоб уникнути дублювання, викладачі кафедри, опрацьовуючи відповідну тему, особливу увагу приділяють таким її аспектам: влад КХХV з'їзду КПРС у розвиток марксистсько-ленінської теорії; дальший розвиток з'їздом Програми миру; економічна стратегія партії на сучасному етапі; питання внутріпартійного життя; міжнародне значення з'їзду та боротьба радянського народу за виконання його рішень; критика намагань буржуазних фальсифікаторів применшити значення з'їзду та спотворити суть його рішень. Ці питання, як показує практика, вчорашні школярі знають не досить глибоко.

Курс кафедри на здійснення наступності в процесі вивчення питань історії КПРС у середній школі і вузі дає добрі результати. Він дозволяє розширити можливості для глибшого вивчення студентами творів класиків марксизму-ленінізму, сприяє підвищенню інтересу у вихованців вузів до лекцій і семінарів з історії КПРС. Про цей інтерес, зокрема, свідчить той факт, що багато першокурсників виявляють бажання працювати в гуртках студентського наукового товариства з історії КПРС.

Досвід кафедри показує, що раціональне розв'язання питання наступності в роботі середньої і вищої шкіл може стати ефективним засобом підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах.

М. М. ОЛІЙНИК (Харків)

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

БІЛЬШОВИКИ УКРАЇНИ В ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

(ХРОНІКА ПОДІЙ). ЛИПЕНЬ 1917 р.

1 липня — субота

Газета «Правда» опублікувала статті В. І. Леніна «Як і чому селян одурили?» і «Хто відповідає?». В першій статті Володимир Ілліч роз'яснював, що есеро-меншовицький блок не виконав жодної обіцянки щодо селянства, допомагав блокові кадетів з монархістами не допустити прийняття закону про заборону купівлі-продажу землі. Робітники і солдати повинні «...гарненько роз'яснити селяням, — писав Володимир Ілліч, — як і чому їх обдурили? Не в блоці (союзі) з капіталістами, а тільки в союзі з робітниками зможуть селяни добитися своїх цілей».

В статті «Хто відповідає?» викривались лицемірство меншовицьких публіцистів про «темноту» селянства і зраду меншовиків й есерів, які, ввійшовши в буржуазний Тимчасовий уряд, свідомо відмовились від переходу влади до рук Рад, що відкрило б великі можливості і для освіти селянства.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 392—396.

Маріуполь. Оформилась більшовицька організація, в якій налічувалось 100 чоловік.

«Исторический архив», 1959, № 5, стор. 41; Рассказы о великих днях. Воспоминания старых большевиков Донбасса, стор. 106.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» опублікувала «Проект наказу при виборах делегатів у Раду робітничих і солдатських депутатів», надрукований у «Правде» № 51, 7 травня 1917 р.

«Голос социал-демократа» № 60, 1 липня 1917 р.

2 липня — неділя

Катеринослав. Газета «Звезда» вмістила редакційну статтю «До українського питання», в якій викривалась великодержавна політика Тимчасового уряду щодо України, роз'яснювалась ленінська політика більшовицької партії з національного питання, яка «...чесно і відкрито пішла назустріч українському народу, визнавши справедливість його вимог».

«Звезда» № 29, 2 липня 1917 р.

Під більшовицькими лозунгами відбулася демонстрація трудящих міста, в якій взяли участь робітники Брянського, трубопрокатного та інших заводів, окремі організації і союзи, Червона гвардія.

«Звезда» № 30, 4 липня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Газета «Донецкий пролетарий» передрукувала статті В. І. Леніна «Про необхідність заснувати спілку сільських робітників Росії (стаття друга)» і «Розхлябана революція».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 367—371; 372—374; «Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 27, 2 липня 1917 р.

Київ. 2 і 4 липня. Газета «Голос социал-демократа» (№ 61—62) передрукувала працю В. І. Леніна «Про необхідність заснувати спілку сільських робітників Росії» (статті перша і друга).

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 367—371; «Голос социал-демократа» №№ 61 і 62, 2 і 4 липня 1917 р.

Новоград-Волинський повіт. Повідомлялось про захоплення селянами поміщицьких полів, лісів і сінокосів, в зв'язку з чим місцеві поміщики клопотали перед органами влади про надіслання військових частин для придушення селянського руху в повіті.

Борьба трудящихся Волини за власть Советов, стор. 35.

3 липня — понеділок

3—5 липня. Провал червненого наступу на фронті, розформування революційних військових частин, вихід кадетів з Тимчасового уряду різко загострили політичне становище в країні. 3 липня в Петрограді відбулися стихійні демонстрації. Більшовики, незважаючи на передчасність виступу мас, вирішили взяти в ньому участь, щоб надати йому організованого характеру. 4 липня 500 тис. робітників, солдатів і матросів вийшли на вулицю. Мирну демонстрацію, яка проходила під більшовицьким лозунгом «Вся влада Радам!», розстріляли війська за наказом Тимчасового уряду. Почався наступ контрреволюції на трудящих, більшовицьку партію. 5 липня були розгромлені редакція «Правды» і її друкарня.

Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 4, стор. 272; Шестой съезд РСДРП(б). Август 1917 г. Протоколы, М., 1958, стор. 17—18.

Суми. Загальні збори ради старост заводів міста ухвалили резолюцію з вимогою реорганізації Ради робітничих і солдатських депутатів.

Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов, стор. 36.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Оголошено страйк у всіх друкарнях міста.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 31, 20 липня 1917 р.

Південно-Західний фронт. В телеграмі виконуючого обов'язки начальника штабу армій Південно-Західного фронту в штаб верховного головнокомандуючого повідомлялось про антивоєнні настрої і більшовицьку агітацію в частинах VII, VIII, XI і Особливої армій.

Революционное движение в русской армии. 27 февраля — 24 октября 1917 г. Сборник документов, М., 1968, стор. 172—173.

4 липня — вівторок

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Криза насувається, розруха зростає».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 386—388; «Пролетарий» № 22, 4 липня 1917 р.

Нарада заводських комітетів міста ухвалила резолюцію з вимогою здійснення робітничого контролю над виробництвом і розподілом продуктів у всій країні, передачі влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Нарада доручила Центральному бюро фабрично-заводських комітетів міста скликати в двотижневий строк обласну конференцію заводських комітетів Донецького і Криворізького басейнів.

«Пролетарий» № 23, 5 липня 1917 р.

Київ. Загальні збори Ради робітничих депутатів обговорили питання про ставлення до подій 3—5 липня в Петрограді. Комітет РСДРП(б) і Військова організація при комітеті запропонували Раді робітничих депутатів свою резолюцію про поточний момент, в якій вказувалось, що останні події в Петрограді «...виявили... повний крах

системи угодовства, не тільки безрезультатність, але пряму згубність для справи революційної політики меншовиків і есерів...».

«Голос социал-демократа» № 64, 6 липня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 152—153.

Одеса. На загальних зборах робітників заводу «РОПіТ» з доповіддю про поточний момент виступив більшовик П. І. Старостін.

«Голос пролетария» № 1, 6 липня 1917 р.

5 липня — середа

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Фрази і факти».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 381—383. «Пролетарий» № 83, 5 липня 1917 р.

Загальні збори Ради робітничих і солдатських депутатів розглянули питання про вибори до міської думи і про поточний момент в зв'язку з липневими подіями в Петрограді. Від більшовиків на засіданні виступив Ю. Д. Тиняков, який запропонував резолюцію про необхідність передачі всієї влади Радам. Проте більшість голосів пройшла резолюція меншовиків.

«Известия юга» (Харків) № 101, 7 липня 1917 р.

Київ. За розпорядженням військових властей розгромлено будинок комітету РСДРП(б) і заарештовано присутніх там членів комітету. Більшовики, члени виконавчого комітету Ради робітничих депутатів, виступили з вимогою негайного звільнення арештованих, покарання винуватців і скликання виконавчого комітету Ради. Не дивлячись на відмову президії Ради задовольнити вимоги більшовиків, фракції більшовиків вдалося добитися скликання екстреного засідання виконкому, створити комісію по розслідуванню подій, що відбулися.

«Голос социал-демократа» № 64, 6 липня 1917 р.; Евгения Бош. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации, М.—Л., 1925, стор. 18.

6 липня — четвер

Харків. Екстрене засідання загальноміського і районних комітетів РСДРП(б) обговорило питання про ставлення комітету до тогочасних подій і направлення представників до щойно створеного штабу. Ухвалили направити до штабу представника комітету з правом ухвального голосу, що, як показав хід подій, було тактичною помилкою*.

«Пролетарий» № 85, 7 липня 1917 р.

Катеринослав. Комітет РСДРП(б) прийняв резолюцію про поточний момент, в якій липнєві події в Петрограді розглядались, як «...поворотний пункт в розвитку революції» і єдиний вихід із становища, яке склалося, — передача всієї влади Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Звезда» № 34, 8 липня 1917 р.

Одеса. Вийшов перший номер газети «Голос пролетария» — органу Одеського комітету більшовиків і інтернаціоналістів**.

«Голос пролетария» № 1, 6 липня 1917 р.

7 липня — п'ятниця

В. І. Ленін написав статтю «Три кризи», у якій розкрив причини, спільні і індивідуальні риси політичних криз — квітнєвої, червнєвої і липнєвої; охарактеризував їх як «...щось значно більше, ніж демонстрація, і менше, ніж революція. Це — вибух

* До складу Головного міського штабу ввійшли представники від обласного комітету Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, від робітників, солдатів, селян і восьми політичних партій. Перевага меншовиків, есерів і буржуазних націоналістів визначила угодовський характер діяльності штабу.

** З 30 вересня 1917 р. (№ 18) газета стала виходити як орган більшовиків.

революції і контрреволюції *разом*, це — різке, іноді майже раптове «вимивання» середніх елементів, у зв'язку з бурхливим виявленням пролетарських і буржуазних; вказав, що наявність класових протиріч визначає неминучість повторення таких криз.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 418—422.

Харків. Загальні збори робітників і службовців електромеханічного заводу Російсько-французького товариства, обговоривши події в Петрограді, винесли резолюцію протесту «...проти розстрілу революційних мас і намагання капіталістів захопити владу в свої руки».

«Пролетарій» № 87, 9 липня 1917 р.

8 липня — субота

Таганрозький округ, сел. Макіївка. Загальні збори організації РСДРП(б), на яких були присутні 300 членів партії, ухвалили резолюцію про контроль над виробництвом, націоналізацію найважливіших галузей промисловості і банків. «Тільки влада народна, — вказувалось у резолюції, — влада в особі Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів здатна вивести країну з безвихідного становища».

«Звезда» № 44, 20 липня 1917 р.

Чернігів. Загальні збори організації РСДРП(б) ухвалили резолюцію, в якій висловили свою солідарність з петроградськими робітниками і солдатами і закликали всіх робітників і солдатів згуртувати свої організації, переобирати членів Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, які не виражають інтересів трудящих.

Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 35—36.

9 липня — неділя

Катеринослав. Газета «Звезда» опублікувала редакційну статтю «Похід проти т. Леніна» і статтю М. В. Копилова «Не миттям, так катанням», в яких викривались обвинувачення, сфабриковані буржуазією і її прислужниками проти вождя партії більшовиків В. І. Леніна.

«Звезда» № 35, 9 липня 1917 р.

Київ. 9 і 11 липня. Газета «Голос социал-демократа» (№№ 67 і 68) надрукувала статтю Н. К. Крупської «Сторінка з історії Російської соціал-демократичної робітничої партії», доповнену і відредаговану В. І. Леніним.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 72; «Голос социал-демократа» №№ 67 і 68, 9 і 11 липня 1917 р.

Ровно. В місті й на залізничній станції (раніше 9 липня) відбувалися солдатські мітинги. В революційній пропаганді брала участь більшовицька організація запасного Ровенського кулеметного полку. 9 липня її керівники були заарештовані, полк роззброєний і відправлений на фронт.

Борьба трудящихся Волыни за власть Советов, стор. 39—40.

10 липня — понеділок

В. І. Ленін написав статтю «Політичне становище (чотири тези)», в якій охарактеризував становище в країні після липневих подій. В результаті зради меншовиків і есерів у країні перемогла контрреволюція, встановилась єдиновладдя буржуазії. «Будь-які надії на мирний розвиток російської революції зникли остаточно», — вказував Володимир Ілліч. Лозунг «Вся влада Радам!» був лозунгом мирного розвитку революції, можливого в квітні, травні, червні, до 5—9 липня. Головне завдання партії в нових умовах полягало в підготовці мас до збройного повстання, мета якого «...перехід влади в руки пролетаріату, підтриманого біднішим селянством, для здійснення програми нашої партії». Це була нова тактика партії.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 1—5.

Харків. Відбулася загальноміська конференція РСДРП(б). Ухвалено делегувати на обласну конференцію в Катеринослав М. К. Муранова, С. Ф. Буздалина, а на обласну конференцію Південно-Західного краю в Києві — Ф. А. Сергеева (Артема). Конференція доручила більшовицькій фракції в Раді робітничих і солдатських депутатів виступити з декларацією про вжиття заходів для боротьби з контрреволюцією.

«Пролетарий» № 89, 12 липня 1917 р.

Катеринославський повіт, сел. Каменське. Відбулися збори організації РСДРП, на яких з доповіддю про події в Петрограді виступив член Катеринославського комітету більшовиків В. О. Бистрянський (Ватін). Було ухвалено резолюцію про перехід влади до рук Рад робітничих і солдатських депутатів.

«Борьба» (Катеринослав) № 47, 11 липня 1917 р.

Київ. 10—12 липня. Відбулася обласна конференція РСДРП(б) Південно-Західного краю, на якій були представлені партійні організації Києва, Одеси, Вінниці, Гомеля, Клинців, Конотопу, Чернігова, Остра, Малина, Білої Церкви, Переяслава. Конференція ухвалила резолюції з питань організаційного будівництва, про поточний момент, про фінанси, про об'єднання з інтернаціоналістами та ін. Конференція вимагала активізації боротьби за маси — завоювання більшості в Радах, фабзавкоммах, профспілках та інших громадських організаціях, посилення революційної роботи в військах, на селі, по створенню Червоної гвардії, було висунуте завдання розгорнути політичну роботу «...серед українських мас населення, розколюючи їх по лінії класової боротьби і відриваючи революційні елементи від шовіністичного впливу української соціал-демократії». Конференція підкреслила, що «...тільки перехід всієї влади до рук Рад робітничих, солдатських, селянських і батрацьких депутатів може рушити вперед розвиток революції». Вирішено детально обговорити на місцях проект перегляду партійної програми і національне питання. Конференція обрала обласний партійний комітет у складі 9 чол.: Є. Б. Бош, А. В. Гриневич, К. Т. Неровня, Н. П. Тарногородський та ін. Головою комітету обрано Є. Б. Бош. Йі обрано також делегатом на VI з'їзд РСДРП(б).

«Голос социал-демократа» №№ 74, 76 і 79, 19, 21 і 25 липня 1917 р.

11 липня — вівторок

Харків. В газеті «Пролетарий» (№№ 88—90) передруковано написаний В. І. Леніним матеріал «До проекту переробки програми» (неповністю) під назвою «До перегляду партійної програми».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 144—158; «Пролетарий» №№ 88, 89 і 90, 11, 12 і 13 липня 1917 р.

Новомосковський повіт, сел. Нижньодніпровськ. Раніше 11 липня. Відбулося засідання заводського комітету лічного і естампажного заводів, на якому заслухано доповідь про становище на селі. Ухвалено виділити агітаторів для відрядження на село.

Київ. На екстреному об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів обговорювались питання про поточний момент і становище на фронті. З доповіддю від більшовиків виступив М. В. Криленко. Більшовицька фракція Ради проголосила декларацію, в якій давалась оцінка поточного моменту, а також внесла свою резолюцію з вимогою мобілізації всіх сил на захист революції і переходу влади до рук Рад. Проте, більшовицька резолюція не була поставлена на голосування. Більшістю голосів пройшла резолюція запропонована меншовиками, есерами і Бундом.

«Голос социал-демократа» №№ 69 і 70, 12 і 13 липня 1917 р.

12 липня — середа

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Як Родзянко виправдується».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 361; «Пролетарий» № 89, 12 липня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» у статті «Ще раз про тов. Леніна» писала: «Проти тов. Леніна піднялася нова хвиля наклепів, і на цей раз нечувано бруд-

на... Іти своїм шляхом крізь стрій лайки, наклепів, всієї низості, на яку здатна буржуазія, може тільки людина, яка готова пожертвувати всім ради правого діла. Такою людиною є тов. Ленін».

«Голос социал-демократа» № 69, 12 липня 1917 р.

На засіданні українського робітничого з'їзду* з вимогою передачі всієї влади Радам виступив більшовик І. Ю. Кулик, промова якого була схвально зустрінута учасниками.

«Киевская мысль» № 170, 13 липня 1917 р.; 1917 год на Киевщине. Хроника событий, стор. 167.

13 липня — четвер

Відбулося розширене засідання ЦК РСДРП(б) з представниками Петербурзького Комітету, Військової організації РСДРП(б), Московського облбюро, Московського Комітету, Московського окружного комітету РСДРП(б). В резолюції з поточного моменту (тези В. І. Леніна «Політичне становище») вказувалося: «Завданням пролетарської партії за таких умов є викриття всяких контрреволюційних заходів, нещадна критика реакційної політики дрібнобуржуазних вождів, змінення позицій революційного пролетаріату і його партії, підготовка сил до рішучої боротьби за здійснення програми цієї партії, якщо хід кризи дозволить, в дійсно масовому загальнонародному розмірі. Цей період підготовки і нагромадження сил вимагає від партії використання всіх організаційних можливостей».

В той же час, в резолюції не було чіткого визначення, що влада фактично в руках контрреволюції, не був знятий лозунг «Вся влада Радам!», як цього вимагав В. І. Ленін.

«Рабочий и Солдат» (Петроград) № 1, 25 липня 1917 р.

Катеринослав. 13—15 липня. Відбулася обласна конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, в роботі якої участь взяли представники партійних організацій Катеринослава, Харкова, Луганська, Маріуполя, Кривого Рога, Макіївки, Юзівки, Єнакієвого, Горлівки та рудників Нелепівського, Щербинівського, Парамонівського, Свилярівського та ін. 33 делегати від 13 партійних організацій представляли 13 648 членів партії**. Конференція розглянула доповіді з місць, доповіді про поточний момент, економічне становище в Донецькому басейні, партійне будівництво. У виступах делегатів з місць відзначалось зростання більшовицького впливу в масах. У резолюції про поточний момент підкреслювалось, що «...тільки союз армії і біднішого селянства, на чолі з революційним пролетаріатом, об'єднавшись навколо Рад і розірвавши політику угодовства з буржуазією, спроможний вжити ряд революційних заходів для боротьби з хижацтвом загарбників капіталістів, дати землю малоземельному селянству і вступити на шлях рішучої ліквідації імперіалістичної війни». В питанні про партійне будівництво ухвалено створити обласний комітет з центром у Харкові. До складу обласного комітету ввійшли: В. О. Бистрянський (Ватін), Я. В. Залмаєв, А. З. Каменський, Е. Й. Квірінг, М. В. Копилов, М. І. Острогорський, Ф. А. Сергєєв (Артем). Секретарем комітету обрано Сергєєва (Артема). Конференція ухвалила видавати в Харкові обласний друкований орган — газету «Донецкий пролетарий», створити летучі агітаторські школи, централізувати видання партійної літератури.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 29, 18 липня 1917 р.; Большевицские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 399.

Київ. Центральне бюро професійних спілок обговорило питання про поточний момент. 26 голосами за при 6 проти ухвалена резолюція, запропонована більшовиками, в якій викривалась політика коаліційного Тимчасового уряду, містився заклик до активізації революційних дій.

«Голос социал-демократа» № 72, 15 липня 1917 р.

* Український робітничий з'їзд, скликаний з ініціативи Центральної ради, відбувся у Києві 11—14 липня 1917 р.

** Всього в обласній організації РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну на 1 липня налічувалось 16 тис. членів партії (див.: Шестой съезд РСДРП(б). Протоколы, стор. 363).

14 липня — п'ятниця

Не раніше 14 липня. В. І. Ленін написав статтю «До лозунгів», в якій обґрунтував необхідність зняття лозунгу «Вся влада Радам!», розрахованого на мирний розвиток революції. Висунувши в нових умовах нову тактику, В. І. Ленін підкреслював, що на крутих поворотах історії партія повинна вміти швидко освоюватися з новим становищем, змінювати свої лозунги.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 10—17.

Київ. Газета «Голос соціал-демократа» передрукувала лист В. І. Леніна до редакції «Нової життя»*.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 6—7; «Голос соціал-демократа» № 71, 14 липня 1917 р.

15 липня — субота

Бахмутський повіт, сел. Юзівка. На загальних зборах організації РСДРП(б) заслухано доповідь про діяльність Макіївсько-Юзівсько-Петровського комітету, розглянуто питання і вироблені заходи боротьби з буржуазною пресою в зв'язку з цькуванням більшовиків.

Большевистские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.), стор. 557—558.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Відбулися загальні збори організації РСДРП(б), на яких обговорювалося питання про поточний момент. Більшовики К. Є. Ворошилов і А. І. Червяков, які виступили на зборах, говорили про наступ контрреволюції, цькування більшовиків, про угодовську позицію Рад. Для виведення країни з кризи, вказували доповідачі, необхідний контроль над виробництвом і банками, встановлення твердих цін на продукти виробництва тощо. На зборах розглянуто також питання про газету «Донецкий пролетарий», про вибори в міське самоуправління, обрано делегатів на VI з'їзд РСДРП(б) К. Є. Ворошилова і А. З. Каменського.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 29, 18 липня 1917 р.

16 липня — неділя

Харків. Збори 300 латвійських робітників, обговоривши поточний момент, зокрема, липневі події в Петрограді, прийняли резолюцію, в якій закликали трудовий народ стати під прапором революційної демократії, організувати і зміцнювати свої сили, щоб довести революцію до кінця.

«Пролетарий» № 110, 5 серпня 1917 р.

Одеса. На засіданні виконавчого комітету Ради робітничих депутатів обговорені питання про діяльність селянської секції, про боротьбу з кадетами за вплив на селянство та ін. В резолюції, схваленій на пропозицію більшовика Л. І. Рузера, вказувалось, що «селянська секція є головним чиним живий зв'язок Ради з селянськими організаціями і в своїй роботі звертає виняткову увагу на батрацьке і фабрично-заводське населення села».

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 84, 18 липня 1917 р.

17 липня — понеділок

Бахмутський повіт, сел. Шербинівка. На загальних зборах організації РСДРП(б) ухвалено резолюцію з протестом проти наклепів на В. І. Леніна. В резолюції про поточний момент вказувалось, що єдиний вихід із становища, що склалося, — перехід влади до рук Рад.

Большевистские организации Украины... (март—ноябрь 1917 г.), стор. 560—561.

* Лист В. І. Леніна до редакції «Нової життя» було надруковано також 15 липня в газетах «Пролетарий» (№ 98) та «Звезда» (№ 40).

Одеса. Секція Червоної гвардії обговорила питання про озброєння червоногвардійців і в зв'язку з цим — про надсилку делегатів для придбання зброї на кошти, одержані від добровільних відрахувань робітників фабрик і заводів та членських внесків червоногвардійців. Секція звернулася до президії виконкому Ради робітничих депутатів з проханням санкціонувати закупівлю зброї для Червоної гвардії.

Хроніка революційних подій в Одесі, стор. 73.

18 липня — вівторок

Катеринослав. На пленарному засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів розглядалися питання про перевибори Ради і про поправки до інструкції щодо перевиборів. З доповіддю виступив більшовик Ф. П. Татько. Рада затвердила вироблену комісією інструкцію по перевиборам Ради робітничих і солдатських депутатів.

«Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов» №№ 96 и 98, 21 и 23 липня 1917 р.

19 липня — середа

Київ. Не пізніше 19 липня. Робітники дванадцяти найбільших металообробних заводів міста (без казенних) пред'явили власникам колективний договір з вимогою про проведення 8-годинного робочого дня, поденної оплати праці, встановлення мінімуму заробітної плати, охорони материнства та ін.

«Голос социал-демократа» № 74, 19 липня 1917 р.

Одеса. Загальні збори робітників заводу Белліно-Фендеріха, обговоривши питання про поточний момент, схвалили резолюцію, в якій засуджувались контрреволюційна політика Тимчасового уряду, відновлення смертної кари на фронті, введення військової цензури, висловлювався протест проти розгнужаної контрреволюційної пропаганди проти більшовиків.

«Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» № 89, 23 липня 1917 р.

20 липня — четвер

Секретаріат ЦК РСДРП(б) направив в 341 партійну організацію резолюцію «Про поточний момент», яку прийняла розширена нарада ЦК РСДРП(б) 13—14 липня 1917 р. В партійні організації Харкова, Катеринослава, Луганська, Києва, Одеси і Миколаєва були надіслані телеграми з повідомленням про VI з'їзд партії.

В. В. Анисеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (Хроника событий), стор. 206.

Харків. Відбулось засідання комітету РСДРП(б) з питання про тактику більшовицької фракції в міській думі. Остаточо затверджений список гласних міської думи і вироблені принципи роботи їх у виконавчих органах думи. Після засідання відбулась приватна нарада, на якій було заслухано доповідь про скликання 25 липня VI з'їзду РСДРП(б).

«Пролетарий» № 100, 25 липня 1917 р.

Миколаїв. Загальні збори членів РСДРП(б) району «Наваль», обговоривши питання про липневі події в Петрограді, ухвалили резолюцію протесту проти політики Тимчасового уряду.

«Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» № 63, 23 липня 1917 р.

21 липня — п'ятниця

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала лист В. І. Леніна до редакції «Пролетарского дела»*.

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 8—9; «Пролетарий» № 97, 21 липня 1917 р.

*Лист В. І. Леніна до редакції «Пролетарского дела» було передруковано також 22 липня в газеті «Звезда» (№ 46) і «Голос социал-демократа» (№ 77), 23 липня в газеті «Донецкий пролетарий» (Луганськ) (№ 34).

Катеринослав. Газета «Звезда» надрукувала наказ більшовиків своїм депутатам у Раді робітничих і солдатських депутатів, які зокрема повинні боротись за якнайшвидше припинення імперіалістичної війни, за придушення буржуазно-поміщицької контрреволюції, за організацію контролю Рад над виробництвом і розподілом продуктів, за перехід всієї землі в розпорядження земельних комітетів.

«Звезда» № 45, 21 липня 1917 р.

22 липня — субота

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «На що могли розраховувати кадети, виходячи з міністерства?»

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 397—398; «Пролетарий» № 98, 22 липня 1917 р.

Катеринослав. Загальні збори членів РСДРП(б) заслухали доповіді про скликання загальноміської конференції РСДРП(б), про наступний VI з'їзд партії, про обласну конференцію РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну. Делегатами на VI з'їзд РСДРП(б) обрали М. В. Копилова, Б. О. Ройзенмана і Я. А. Епштейна.

«Звезда» № 48, 25 липня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» надрукувала статтю О. Б. Горвіца «Розгін фінляндського сейму», в якій викривалась волюкодержавна шовіністична політика Тимчасового уряду і угодоських партій.

«Голос социал-демократа» № 77, 22 липня 1917 р.

23 липня — неділя

Харків. Газета «Пролетарий» надрукувала редакційну статтю, в якій викривались наклепи буржуазії на В. І. Леніна і більшовиків.

«Пролетарий» № 99, 23 липня 1917 р.

Київ. Відбулась екстрена загальноміська конференція РСДРП(б) скликана для обговорення питання про наступний VI з'їзд РСДРП(б). Було ухвалено, зважаючи на неможливість обговорити всі питання порядку денного VI з'їзду партії, прийняти резолюцію з національного питання і обговорити питання про ставлення до поточного моменту. З національного питання були оголошені дві резолюції: одна — запропонована Г. Л. Пятаковим, друга — схвалена VII (Квітневою) Всеросійською конференцією РСДРП(б), запропонована О. Б. Горвіцем. Більшістю голосів була прийнята резолюція Квітневої конференції РСДРП(б). Делегатом на VI з'їзд партії обрано А. В. Іванова.

«Голос социал-демократа» № 79, 25 липня 1917 р.

Миколаїв. На загальних зборах членів професійної спілки металістів, на яких було близько 300 чол., з доповіддю про роботу III Всеросійської конференції професійних спілок виступив більшовик І. С. Скляр. Збори схвалили резолюції, прийняті конференцією.

«Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» № 69, 25 липня 1917 р.

Одеса. Загальні збори членів Червоної гвардії під головуванням більшовика А. В. Трофімова обговорили питання про ставлення до поточного моменту. В резолюції висловлювалась готовність червоногвардійців всіма силами боротися з наступом контрреволюції.

«Солдатская мысль» № 105, 25 липня 1917 р.

24 липня — понеділок

Харків. Відбулась загальноміська конференція РСДРП(б), на якій були обговорені питання про скликання VI з'їзду партії, доповіді про обласну конференцію РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, про арешти та ін. Після доповіді про поточний момент, з якою виступив Ф. А. Сергєєв (Артем), виконавче бюро комітету

більшовиків запропонувало прийняти резолюцію наради ЦК РСДРП(б) і представників Петербурзького комітету, Військової організації, Московського обласного бюро, Московського комітету і Московського окружного комітету РСДРП(б) від 13—14 липня 1917 р. з питання про ставлення до Тимчасового уряду і завдання пролетарської партії в нових умовах. Була також прийнята резолюція, в якій зазначалось, що в умовах даного моменту бажано зближення і об'єднання з групами і течіями, які стоять на ґрунті інтернаціоналізму і поривають з політикою дрібнобуржуазної зради соціалізму і з оборонством. Конференція обрала Ф. А. Сергеева (Артема) і О. В. Ємельянова (Сурика) делегатами на VI з'їзд РСДРП(б).

«Пролетарий» № 101, 26 липня 1917 р.

Одеса. Загальні збори робітників заводу Ровенського, в яких взяли участь 900 чол., схвалили запропоновану більшовиками резолюцію, спрямовану проти коаліційного Тимчасового уряду. В резолюції містились вимоги негайного опублікування таємних договорів, відміни смертної кари, заборони видання контрреволюційних видань; вказувалось, що для поглиблення завоювань революції уряд повинен складатися виключно з представників Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Голос пролетарія» № 4, 27 липня 1917 р.

25 липня — вівторок

Суражський повіт, посад Клинци. Збори організації РСДРП(б), на яких були присутні 200 чол., обговорили питання про протидію спробам контрреволюції внести розлад між робітниками, солдатами і селянами.

«Известия Клинцовского районного Совета рабочих и солдатских депутатов» № 2, 17 августа 1917 р.

26 липня — середа

26 липня — 3 серпня. Відбувся VI з'їзд РСДРП(б). На з'їзді були присутні 157 делегатів з ухвальним голосом і 110 з дорадчим, які представляли близько 240 тис. членів партії. Від більшовицьких організацій України в роботі з'їзду взяло участь 15 делегатів з ухвальним голосом і 2 — з дорадчим: Ф. А. Сергеев (Артем) і О. В. Ємельянов (Сурик) (Харківська організація РСДРП(б)), К. Е. Ворошилов і А. З. Каменський (Луганська), С. Г. Головін (Щербинівсько-Микитівська), В. Г. Лотіков (Белянська гірничозаводська), С. І. Лапін (Горлівська), Я. В. Залмаев (районна Макиївсько-Юзівсько-Петровська), Т. І. Кириленко (Макиївська), А. В. Іванов (Київська), Є. Б. Бош (обласна організація РСДРП(б) Південно-Західного краю), А. Р. Зіфельдт (Одеська); з дорадчим голосом: Г. Н. Мельничанський (від партійних організацій Маріуполя, Павлограда, Парамонівського і Свинарівського рудників), а також делегат від більшовиків Полтави, де в той час партійна організація була об'єднаною. На з'їзді був присутній також М. К. Муранов, який працював в Харківській організації РСДРП(б). На початок скликання з'їзду в партійних організаціях України налічувалось близько 33 тис. членів партії.

На порядку денному з'їзду стояли питання: доповідь Організаційного бюро; доповідь ЦК РСДРП(б); звіти з місць; поточний момент; війна і міжнародне становище; політичне і економічне становище; перегляд програми; організаційне питання; вибори в Установчі збори; Інтернаціонал; об'єднання партії; професійний рух; вибори: різне. Роботою з'їзду керував з підпілля В. І. Ленін. З'їзд продемонстрував згуртованість партії навколо вождя партії більшовиків, повше схвалення виробленої ним тактики. Рішення з'їзду націлювали партію на збройне повстання, на соціалістичну революцію. З'їзд відхилив помилкові концепції, поправив делегатів, які займали неправильні позиції, і одностайно прийняв рішення, що відповідали коринним інтересам робітничого класу, всіх трудящих. VI з'їзд РСДРП(б) висловив готовність більшовицької партії повести маси на штурм капіталізму, на боротьбу за встановлення диктатури пролетаріату.

Делегати від більшовицьких організацій України рішуче підтримували на з'їзді політичний курс, вироблений В. І. Леніним.

З'їзд обрав ЦК РСДРП(б) на чолі з В. І. Леніним. До складу ЦК було обрано секретаря обласного комітету більшовиків Донецько-Криворізького басейну Ф. А. Сергеева (Артема).

*Шестой съезд РСДРП (большевиков).
Протоколы.*

Катеринослав. Збори членів професійної спілки «Голка», на яких були присутні близько 500 чол., обговорили питання про перевибори Ради робітничих і солдатських

депутатів. Від більшовиків на зборах виступив Г. І. Петровський, який прибув з Петрограда. В результаті виборів до Ради від більшовиків пройшло 8 чоловік.

«Борьба» (Катеринослав) № 63, 29 липня 1917 р.; «Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 102, 28 липня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. Газета «Донецкий пролетарий» передрукувала написану В. І. Леніним і прийняту VII (Квітневою) Всеросійською конференцією РСДРП(б) «Резолюцію про перегляд партійної програми».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 396—397; «Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 36, 26 липня 1917 р.

27 липня — четвер

Харків. Газета «Пролетарий» опублікувала статтю «Плоди угодовства», яка викривала політику зради інтересів робітничого класу партіями меншовиків і есерів, що сприяло активізації дій контрреволюції в липневі дні.

«Пролетарий» № 102, 27 липня 1917 р.

Слов'яносербський повіт, м. Луганськ. 27—28 липня. Районна конференція РСДРП(б) накреслила заходи передвиборної кампанії у міську думу, вибрала комісію для керівництва технічною і агітаційною підготовкою до виборів, закликала всіх членів партії вести агітацію за список № 1 (більшовиків і польських соціалістів)*.

«Донецкий пролетарий» (Луганськ) № 39, 27 липня 1917 р.

Суражський повіт, посад Клинци. Рада робітничих і солдатських депутатів розглянула питання про неодноразові випадки контрреволюції проти місцевої більшовицької організації, засудила всякі спроби порушення свободи слова і політичної діяльності партій.

«Известия Клинцовского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов» № 11, 3 серпня 1917 р.

Житомир. Раніше 27 липня. Організатор місцевої групи РСДРП(б) Є. Я. Тарашанський повідомив в ЦК партії про створення в місті групи більшовиків з 10 чол., випуск відозви до робітників і солдатів про приєднання до більшовиків, проведення бесід про партійну програму і тактику. Автор листа просив ЦК якнайшвидше надіслати агітаційну літературу і політичні видання.

Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 1, стор. 169—170.

28 липня — п'ятниця

Катеринослав. Газета «Звезда» передрукувала статтю В. І. Леніна «Три кризи».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 418—422; «Звезда» № 51, 28 липня 1917 р.

Київ. Газета «Голос социал-демократа» надрукувала статтю «Наклепницький похід буржуазії в світлі історії», яка закликала робітників добиватись скасування наказу Тимчасового уряду про арешт В. І. Леніна.

«Голос социал-демократа» № 81, 28 липня 1917 р.

29 липня — субота

Харків. Газета «Пролетарий» передрукувала статтю В. І. Леніна «Три кризи».

В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 418—422; «Пролетарий» № 104, 29 липня 1917 р.

* В Луганську існувала організація «Польське соціалістичне об'єднання», яка у всіх найважливіших питаннях політичного життя приєднувалась до більшовиків.

Робітники електромеханічного заводу Російсько-французького товариства надіслали привітання VI з'їздові РСДРП(б), заявивши протест проти наклепницьких випадів Алексинського і К^о на більшовицьку партію

«Пролетарий» № 113, 9 серпня 1917 р.

30 липня — неділя

Київ. 30 липня і 3 серпня. Відбулася загальноміська конференція РСДРП(б) на якій були заслухані доповіді про роботу загальноміського і районних комітетів партії, більшовицької фракції Ради робітничих депутатів, Військової організації, муніципальної комісії, питання про газету, поточний момент, про тактику думської фракції та інші і прийняла ряд резолюцій. Конференція запропонувала райкомам звернути увагу на організаційну роботу, зокрема, на створення більшовицьких осередків на фабриках і заводах, поліпшення пропагандистської роботи, на регулярну сплату членських внесків і створення при районних комітетах делегатських зборів. В резолюції про газету «Голос социал-демократа» конференція констатувала, що на прямок газети цілком відповідає настановам останньої загальнопартійної конференції, закликала членів організації подавати в газету інформацію і надавати їй матеріальну підтримку. Під час обговорення питання про поточний момент Г. Л. Пятаков і його прихильники марно намагались нав'язати організації рішення в дусі теорії «перманентної революції».

Конференція обрала загальноміський партійний комітет у складі: М. С. Богданова, Є. Б. Бош, Я. Б. Гамарника, О. Б. Горвіца, В. П. Затонського, А. В. Іванова, І. М. Крейсберга, Л. Л. Пятакова, Є. Ф. Едельштейна та ін.

*«Голос социал-демократа» №№ 86 і 89,
3 і 13 серпня 1917 р.*

Кінець липня

Бахмутський повіт, м. Лисичанськ. На содовому заводі створена більшовицька організація.

*Борьба за Октябрь на Артемовщине,
стор. 229.*

Липень

Полтава. На протривагу міській об'єднаній організації РСДРП серед залізничників оформилась самостійна більшовицька організація. Обрано комітет, до складу якого ввійшли С. Л. Козюра, П. Д. Маслик та ін.

*Борьба за победу Радянської власти
на Украине, стор. 459.*

Наш календар

80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
В. Д. СОКОЛОВСЬКОГО

21 липня 1977 року минуло 80 років з дня народження видатного радянського воєначальника Василя Даниловича Соколовського, який пройшов славний бойовий шлях

у рядах Радянських Збройних Сил. Півстоліття присвятив він беззавітному служінню Батьківщині.

Народився В. Д. Соколовський у 1897 р. у с. Козликах Бялостоцького повіту Гродненської губернії в сім'ї селянина. З ранніх років він працював на шкіряному заводі, а після закінчення вчительської школи — викладачем. Під час навчання в учительській семінарії (м. Невель) брав участь у роботі революційного гуртка.

У лютому 1918 р. двадцятирічний юнак іде добровольцем у Червону Армію. Після закінчення московських військово-інструкторських курсів Василя Даниловича направили на Східний фронт, де він командував ротою, займав посади ад'ютанта батальйону, помічника командира полку і командира 2-го гірського радянського полку.

В листопаді 1918 р. Соколовського направляють вчитися у Військову академію Генерального штабу. Першу свою практику (червень — грудень 1919 р.) Василь Данилович проводив на Царицинському фронті, де був старшим помічником начальника штабу 39-ї стрілецької дивізії, потім командиром бригади, другу — на Кавказькому фронті на посаді начальника штабу 32-ї стрілецької дивізії. В. Д. Соколовський брав участь також у боях за встановлення Радянської влади в Азербайджані, у розгромі контрреволюційного повстання в Дагестані.

Восени 1921 р. Соколовський успішно закінчив академію і виявив бажання поїхати на Туркестанський фронт, де в той час ішла безперервна боротьба з басмачами. У Середній Азії Василь Данилович був начальником оперативного відділу штабу фронту, потім у Ферганській групі військ — начальником штабу дивізії, командиром дивізії і, нарешті, командуючим групою військ Ферганської і Самаркандської областей. Війська, якими командував В. Д. Соколовський, успішно громилі противника. За вмiле керівництво ними, за виявлені на фронті сміливість, винахідливість, мужність Василя Даниловича було нагороджено орденом Червоного Прапора.

У роки мирного військового будівництва В. Д. Соколовський всі свої сили, знання і досвід віддавав справі зміцнення обороноздатності нашої країни. З листопада 1924 р. по 1930 р. він був начальником штабу стрілецької дивізії Московського військового округу, начальником штабу стрілецького корпусу спочатку Північно-Кавказького, а пізніше Білоруського військових округів.

З 1930 р. Василь Данилович протягом п'яти років командував 43-ю стрілецькою дивізією. В 1935 р. його призначили заступником начальника штабу Приволзького військового округу, потім начальником штабу Уральського, а з 1938 р. Московського військового округів. Він вніс великий вклад у формування і підготовку нових з'єднань, що брали участь у визволенні Західної Білорусії й України, у бойових діях на Далекому Сході та у війні з Фінляндією. За заслуги в організації бойової підготовки в лютому 1941 р. В. Д. Соколовського було нагороджено орденом Леніна.

Велику Вітчизняну війну В. Д. Соколовський зустрів досвідченим, теоретично підготовленим воєначальником. У липні 1941 р. його призначили начальником штабу Західного фронту, яким у той час командував Маршал Радянського Союзу С. К. Тимошенко. Війська фронту вели жорстокі бої під Смоленськом і на початку серпня розгромили ворога. Німецько-фашистські війська змушені були перейти до оборони. Але у жовтні того ж року гітлерівці знову перейшли в наступ, прорвали оборону і оточили значну частину військ. Склалася надзвичайно складна обстановка. Війська Західного фронту були слабо укомплектовані, не вистачало зброї, боєприпасів, але завдяки вмілому керівництву особового складу, стійкості воїнів наступ фашистів на Москву був зірваний.

10 жовтня 1941 р. згідно наказу Ставки командуючим Західним фронтом було призначено генерала армії Г. К. Жукова. Командування і штаб фронту вжили термі-

нових заходів щодо організації опору противнику на важливих напрямках. Штаб фронту, яким командував В. Д. Соколовський, формував з'єднання з військ, що відступали, організовував розвідку тощо.

Командуючий Західним фронтом, генерал армії Г. К. Жуков, проаналізувавши обстановку, поставив перед Верховним головнокомандуванням і Генеральним штабом питання про підготовку контрнаступу. Протягом одного дня (30 листопада) штаб фронту під керівництвом генерал-лейтенанта В. Д. Соколовського розробив план контрнаступу, який без змін затвердила Ставка.

Радянські війська вели уперті бої на московському напрямку. Наступ німецько-фашистських військ було припинено. За вміле керівництво штабом Західного фронту в битві за Москву В. Д. Соколовського було нагороджено другим орденом Леніна.

На початку 1942 р. Василь Данилович працював першим заступником начальника Генерального штабу, але незабаром його направили на фронт на посаду начальника штабу при головнокомандуючому Західним напрямом. У травні того ж року його знову призначили начальником штабу Західного фронту. У червні 1942 р. В. Д. Соколовському було присвоєно звання генерал-полковника.

У лютому 1943 р. В. Д. Соколовського призначили командуючим військами Західного фронту, які у взаємодії з Калінінським фронтом у лютому-березні успішно провели операцію по ліквідації ржевсько-в'яземського плацдарму. Дізнавшись про плани німців, Василь Данилович поставив перед арміями фронту завдання — не допустити відриву противника, не дати йому змоги організувати оборону на проміжних рубежах. До березня війська Західного фронту просунулися на захід близько 160 км і вийшли на рубіж Духовщина, Спас-Деменськ. За успішне проведення цієї операції В. Д. Соколовського було нагороджено орденом Суворова 1-го ступеня, а 23 серпня 1943 р. йому було присвоєно військове звання генерала армії.

Влітку 1943 р. війська Західного фронту під командуванням В. Д. Соколовського успішно провели дві операції — Орловську у взаємодії з Брянським і Центральним фронтами і Смоленську — спільно з Калінінським фронтом. За вміле проведення Орловської операції генерала армії було нагороджено орденом Кутузова 1-го ступеня, а за Смоленську — другим орденом Суворова 1-го ступеня.

Взимку 1944 р. війська Західного фронту затримали просування великого угруповання німецько-фашистських військ, що сприяло успішним діям під Ленінградом і на Правобережній Україні.

У квітні 1944 р. В. Д. Соколовського призначили начальником штабу 1-го Українського фронту. Штаб провів велику роботу щодо планування і підготовки Львівсько-Сандомирської операції, під час якої війська фронту оточили і знищили у районі Броди 8 дивізій противника, визволили Львів, форсували Віслу, захопили сандомирський плацдарм. За успішне проведення цієї операції генерала армії Соколовського було нагороджено другим орденом Кутузова 1-го ступеня.

Штаб 1-го Українського фронту провів також велику роботу по плануванню і організації однієї з найбільших операцій Великої Вітчизняної війни — Вісло-Одерської. За рішенням командуючого військами фронту Маршала Радянського Союзу І. С. Конева планувалося завдати могутнього удару по ворогу із сандомирського плацдарму. Весь колектив штабу працював з великим напруженням. У цій операції проявлялися кращі риси радянського військового мистецтва, висока майстерність командування і штабу 1-го Українського фронту. За вміле проведення Вісло-Одерської операції В. Д. Соколовський одержав третій орден Суворова 1-го ступеня.

У квітні 1945 р. Василя Даниловича призначили першим заступником командуючого військами 1-го Білоруського фронту, де в той час ішла підготовка до Берлінської наступальної операції. До 20 квітня війська фронту дуже близько підійшли з півночі і північного сходу до Берліна і за рішенням командуючого військами 1-го Білоруського фронту Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова розгорнули наступ. В. Д. Соколовський за вказівкою командуючого фронтом керував військами, що діяли в центрі міста. За вміле керівництво Берлінською операцією Василь Данилович був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

У липні 1945 р., атестуючи В. Д. Соколовського, Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков писав: «Високої культури з великою військовою ерудицією й організаторськими здібностями генерал... Володіє великою силою волі і твердістю характеру, сміливий і енергійний, рішучий та ініціативний, постійно вимогливий до себе і до підлеглих... У період Берлінської операції безпосередньо керував бойовими діями військ по завоюванню Берліна і успішно виконав завдання командування фронту»¹.

З березня 1946 р. В. Д. Соколовський — головнокомандуючий Групою радянських окупаційних військ і головноначальствующий радянської військової адміністрації в Німеччині. За успішне керівництво діяльністю радянської військової адміністрації в Німеччині Президія Верховної Ради СРСР нагородила В. Д. Соколовського третім орденом Леніна.

З липня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР В. Д. Соколовському було присвоєно звання Маршала Радянського Союзу.

¹ «Военно-исторический журнал», 1967. № 8, стор. 49.

З березня 1949 р. по червень 1952 р. Василь Данилович був першим заступником Міністра оборони СРСР, а з липня 1952 р. — начальником Генерального штабу Радянських Збройних Сил. У 1955—1960 рр. він був першим заступником Міністра оборони. На цій посаді Василь Данилович працював вісім років.

В. Д. Соколовський багато уваги приділяв розвитку радянської військової теорії. Під його керівництвом вийшла праця «Військова стратегія», яка перекладалася у багатьох соціалістичних і капіталістичних країнах. Під його редакцією побачила світ монографія «Розгром німецько-фашистських військ під Москвою» та ін. Василь Данилович довгий час працював у редакційній комісії шеститомної історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. Його статті друкувалися на сторінках журналів і газет не тільки нашої країни, а й за кордоном.

Протягом усього свого життя В. Д. Соколовський брав активну участь у громадському і політичному житті країни. Він був депутатом Верховної Ради СРСР 2—6-го скликань, делегатом багатьох з'їздів КПРС. На XIX і XX з'їздах його обрали членом ЦК КПРС, а на XXII і XXIII — кандидатом у члени ЦК КПРС. Він входив у склад урядових делегацій Радянського Союзу на конференціях і зустрічах, де вирішувалися міжнародні проблеми.

10 травня 1968 р. В. Д. Соколовський помер. Похоронили його на Красній площі біля Кремлівської стіни.

Радянський народ свято шанує пам'ять про свого вірного сина. У м. Гродно Василю Даниловичу споруджено пам'ятник, його іменем названо вулиці у багатьох містах Радянського Союзу.

Героїчне життя Василя Даниловича Соколовського є яскравим зразком служіння Батьківщині, запалюючим прикладом для нових поколінь героїчних захисників ідей Великого Жовтня, інтересів рідної Батьківщини.

І. М. РОСЕЙКІН (Київ)

ВИДАТНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ДІЯЧ

(80-річчя з дня народження
І. Ф. Федька)

У плеяді прославлених полководців, величезний талант яких визрів і змужнів у боротьбі з внутрішніми і зовнішніми ворогами молодого Країни Рад, почесне місце займає герой громадянської війни, видатний військовий діяч Іван Федорович

Федько. Він — один з тих воєначальників, які заклали основи обороноздатності першої в світі соціалістичної держави, брали активну участь у створенні її Збройних Сил.

І. Ф. Федько народився 24 червня 1897 р. в с. Хмеліві Роменського повіту Полтавської губернії (нині Роменського району Сумської обл.) в сім'ї селянина. В 1904 р. в пошуках роботи його батьки переїхали до Бессарабії. Тут у 1913 р. Федько закінчив початкову школу, а в 1915 р. Кишинівське ремісниче училище. Працював столяром на місцевій мебльовій фабриці. Під час імперіалістичної війни 18-річного юнака було мобілізовано до армії. Служба його почалася в Оранієнбаумі в учбовій кулеметній команді, де він близько познайомився з революційно настроєними солдатами, почав цікавитися політикою, став активним учасником сходок і мітингів. Бойове «хрещення» кулеметник І. Федько одержав під час Брусиловського прориву влітку 1916 р. В першому ж бою він показав себе хоробрим солдатом: безстрашно кидався в атаку, не розгублювався під свинцевим дощем противника, діяв уміло і рішуче. Коли в одному з боїв загинув командир відділення, на його місце був призначений І. Федько.

Відраджений до школи прапорщиків, він закінчує її в липні 1917 р. На той час І. Федько вже глибоко усвідомив безглуздість і братовбивчий характер імперіалістичної війни, добре знав, за що бореться очолювана Леніним більшовицька партія і був душею і розумом на її боці. Прибувши в Феодосію за призначенням на посаду командира відділення 35-го піхотного запасного полку, Федько почав активну революційну діяльність, астановив тісні зв'язки з місцевою організацією РСДРП(б), вів агітаційно-пропагандистську роботу серед солдатів, матросів і робітників порту. У 1917 р. його прийняли до лав Комуністичної партії.

Рішуче долаючи опір контрреволюційного офіцерства, українських і татарських націоналістів, більшовики боролися за встановлення Радянської влади в Криму. І. Ф. Федька сбрали головою створеного 3 січня 1918 р. Зійськово-революційного комітету Феодосії, під керівництвом якого в місті була встановлена Радянська влада¹.

¹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, К., 1967, стор. 368.

Севастопольський Військово-революційний комітет призначив І. Ф. Федька комісаром по формуванню Робітничо-Селянської Червоної Армії у Феодосії. 19 лютого 1918 р. він доповідав: «...у розпорядженні військової комісії є 300 чоловік. На Дон послано в загін Мокроусова 80 чоловік. На Румунський фронт і Дон загопи формуються, можна відправити до 500 чоловік»².

Сформований і очолений І. Ф. Федьком 1-й Чорноморський загін (згодом він перетворився на полк) брав участь у боях з австро-німецькими окупантами, захищаючи Миколаїв, Джанкой, Феодосію, Керч.

І. Ф. Федько командував евакуйованими з Криму військами на Північному Кавказі, 22 травня 1918 року його призначають командуючим 3-ю колоною революційних військ. Якось під час боїв були захоплені великі трофеї. За наказом Федька було сформовано 6 ешелонів з хлібом і 4 з живою худобою і відправлено до Москви. Від імені бійців 3-ї колони І. Ф. Федько у листі В. І. Леніну писав, що Робітничо-Селянська Червона Армія буде мужньо захищати завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У боях проти Денікіна і Алексєєва на Північному Кавказі молодий командир виявив величезний організаторський і військовий талант, блискуче вміння швидко маневрувати великими військовими з'єднаннями. Враховуючи це, в жовтні 1918 р. його призначають командуючим військами Північного Кавказу, а після реорганізації Каспійсько-Кавказького фронту — командармом XI Червоної Армії.

У квітні 1919 р., будучи членом Реввійськради Кримської Армії, І. Ф. Федько спрямовує всі свої сили і організаторські вміння на формування, оснащення і бойову підготовку червоноармійських частин.

Солдатську винахідливість, мужність і героїзм проявив І. Ф. Федько під час виведення з денікінського оточення сформованої в Криму 58-ї дивізії, яку він очолював. У складі Південної групи XII армії дивізія здійснила в серпні—вересні героїчний похід на північ на з'єднання з радянськими військами.

За героїчний рейд по тилах противника і проявлені при цьому мужність і героїзм Рада Оборони під головуванням В. І. Леніна нагородила 58-у дивізію Почесним прапором Революції, а її начдива І. Ф. Федька — орденом Червоного Прапора³.

Влітку 1920 р. на Південно-Західному фронті 46-а стрілецька дивізія під командуванням І. Ф. Федька успішно стримувала натиск врангелівських військ, які наступали на Донбас і Катеринослав. 13 вересня радянські війська зайняли ст. Синельниково, загрозю Катеринославу було ліквідовано. На Нікопольському плацдармі під командуванням І. Ф. Федька була створена ударна група радянських військ, яка розгромила Марковську дивізію, — одну з кращих в армії Врангеля. Героїчні дії ударної групи відмітив М. В. Фрунзе у зверненні до військ Південного фронту⁴.

У наказі № 190 Реввійськради Південного фронту говорилося: «Начальник 46-ї стрілецької дивізії тов. Федько нагороджується вдруге орденом Червоного Прапора за хоробрість, мужність і вміле керівництво діями дивізії у справах на врангелівському фронті, результатом яких було... закріплення за ними після боїв 28 і 29 жовтня 1920 року Нікопольського плацдарму, що став вихідним етапом до остаточного розгрому військ Врангеля»⁵.

В 1921 р. І. Ф. Федько брав участь у ліквідації Кронштадського заклоту. Він командував окремою 187-ю бригадою, яка у складі штурмової колони відкрила шлях для наступу іншим частинам. «...При штурмі стін Кронштадтської фортеці на світанку 17 березня 1921 р. власним прикладом особистої хоробрості і високої доблесті повів за собою підпорядковані йому частини»⁶, — говорилося у поданні на нагороду І. Ф. Федька. Він був нагороджений третім орденом Червоного Прапора. Четвертий орден він одержав за участь у ліквідації куркульських банд есера Антонова на Тамбовщині. Слід відмітити, що тільки четверо героїв громадянської війни були удостоєні найвищої на той час нагороди Радянської країни чотири рази — В. К. Блюхер, С. С. Вострецов, Я. Ф. Фабріціус, І. Ф. Федько.

По закінченні Військової академії І. Ф. Федько командував 18-ю Ярославською дивізією (1923—1924), 13-м стрілецьким корпусом (1924—1925), Кавказькою Червонопрапорною Армією (1931—1932), був помічником командуючого військами Ленінградського військового округу (1928—1931).

Висока партійна принциповість, вимогливість до себе і підлеглих характеризували І. Ф. Федька на посадах командуючого військами Приволзького військового ок-

² Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, т. I, Симферополь, 1957, стор. 204.

³ Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, К., 1967, стор. 342—343.

⁴ Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966, стор. 431.

⁵ Кондратьев Н. На линии огня (Эпизоды из жизни командарма Ивана Федько), М., 1974, стор. 104

⁶ Там же, стор. 108.

ругу, заступника командуючого Окремою Червонопрапорною Далекосхідною армією, командуючого військами Київського військового округу. З 1938 р. командарм 1-го рангу І. Ф. Федько займав посаду заступника наркома оборони СРСР.

І. Ф. Федько був депутатом та членом Президії Верховної Ради СРСР 1-го скликання. За героїзм, проявлений в роки громадянської війни, а також за великі успіхи у підвищенні обороноздатності країни він був нагороджений орденом Леніна.

Все життя видатного військового діяча Івана Федоровича Федька було прикладом беззавітного служіння справі Комуністичної партії і радянського народу, радянським Збройним Силам. Ім'ям легендарного героя громадянської війни названі вулиці, школи, заводи. В центральному парку м. Суми йому встановлено пам'ятник.

О. Д. БОЙКО (Київ)

БОЄЦЬ ЛЕНІНСЬКОЇ ГВАРДІЇ

(До 90-річчя з дня народження
Я. Е. Рудзутака)

Радянські люди свято бережуть пам'ять про революціонерів, які все своє життя віддали справі визволення трудящих з-під гніту капіталізму, справі побудови соціалізму. Таким непохитним революціонером-ленінцем був і Ян Ернестович Рудзук.

Радянський державний і партійний діяч Я. Е. Рудзук народився 15 серпня 1887 року на хуторі Цауні неподалік від Риги, в сім'ї латиського батрака. Закінчивши два класи волосного училища, юнак через нестатки змушений був залишити навчання і піти в найми до місцевого куркуля, щоб хоч трохи допомогти сім'ї. Але життя у куркуля, жорстокого і мстивого, було нестерпним, і Ян, залишивши невдовзі Цауні, пішов «у люди».

Шістнадцятирічний юнак влаштувався працювати в Ризи в Інструментальному заводі. Робітничі сім'я стала справжнім життєвим університетом для Яна. З кожним днем зростала його політична свідомість. На заводі існувала і активно діяла підпільна соціал-демократична організація, активним членом якої згодом став Я. Е. Рудзук. За завданням більшовицького партійного комітету він створює нелегальні робітничі гуртки, веде пропагандистську роботу серед ризьких робітників.

В 1906 році Яна Ернестовича обирають до складу Ризького комітету РСДРП і Центральної пропагандистської колегії. Він очолює партійну організацію міста Віднаві (нині Вентспілс). Царські жандарми були занепокоєні діяльністю віндавських більшовиків. З допомогою провокаторів їм вдалося заарештувати партійний комітет та його керівника Я. Е. Рудзутака. Півтора року Яна Ернестовича та його товаришів тримали в ув'язненні, перш ніж почався військовий суд у Ризи. Я. Е. Рудзук було засуджено до 15 років каторги, але в зв'язку з тим, що в момент арешту він був неповнолітнім, строк каторги скоротили на третину.

Довгі десять років каторги не зламали революційний дух Я. Е. Рудзутака. 1 березня 1917 року він вийшов з Бутирської каторжної тюрми з вірою в перемогу справи, за яку боровся. В цей час повсюдно в країні створюються Ради робітничих і солдатських депутатів, профспілки, фабрично-заводські комітети, спілки робітничої молоді, культурно-освітні заклади. Партія добивалась, щоб всі ці масові організації діяли під ідейним і політичним керівництвом більшовиків. Для роботи в масових організаціях партія посилала кращих своїх представників. Одним з них був Я. Е. Рудзук, якого обрали секретарем профспілки текстильників Московської області, а згодом — секретарем тимчасової Всеросійської центральної ради профспілки текстильників.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Я. Е. Рудзук докладав багато зусиль розвиткові профспілкового руху. Керуючись ленінськими вказівками, він намітив основні завдання профспілок. «Профспілки та фабзавкоми покликані зіграти вирішальну роль у здійсненні робітничого контролю й регулюванні промисловості, — наголошував Я. Е. Рудзук на I Всеросійському з'їзді професійних і фабрично-заводських комітетів у січні 1918 року. Раніше профспілки боролись з капіталом за поліпшення економічного становища робітників. У нових умовах центр ваги переноситься в галузь організаційно-господарську. Профспілки повинні стати організаторами соціалістичного будівництва»¹.

У травні 1918 року збулась заповітна мрія Яна Ернестовича: він вперше зустрівся з В. І. Леніним. З того часу, працюючи під безпосереднім керівництвом

¹ Г. А. Трукаєв. «Ян Рудзук». М., 1963, стор. 31.

Ілліча, Я. Е. Рудзук часто зустрічався з ним. Володимир Ілліч високо цінував Яна Ернестовича, доручав йому найважливіші ділянки керівної роботи.

Одним з таких доручень було призначення Я. Е. Рудзутака головою Верховної колегії Головного управління водного транспорту (Головвод). Налагодити роботу річкового флоту — таке завдання поставила партія перед Я. Е. Рудзуком. В країні майже не працював залізничний транспорт, залізниці були перерізані білими арміями, і дуже важливим водним шляхом, по якому йшли товари в Москву та Петроград, залишалась Волга. Я. Е. Рудзук виїхав на Волгу і не повертався до Москви, доки не організував безперебійну відправку промислових і продовольчих вантажів по цій важливій водній артерії.

Велика заслуга належить Я. Е. Рудзука в розвитку профспілкового руху в країні, у виробленні основних положень про роль і завдання профспілок у соціалістичному будівництві, в комуністичному вихованні мас. В 1920 р. на V Всеросійській конференції профспілок Я. Е. Рудзук, обраний на IX з'їзді партії членом ЦК РКП(б), виступив з доповіддю, в якій, керуючись ленінськими ідеями про керівництво масами в умовах соціалістичного будівництва, накреслив нові шляхи підвищення ролі профспілок у побудові нового суспільства. Він говорив про необхідність впровадження методів розгорнутої демократії, про широке застосування матеріального заохочення кращих робітників, введення товариських дисциплінарних судів для порушників трудової дисципліни.

Проти нових методів керівництва профспілками виступив Троцький, який висунув теорію «одержавлювання профспілок», закликав «загвинтити гайки», «перетрусити» профспілки. Я. Е. Рудзук, переконаний у правильності своєї лінії, засудив поведінку Троцького на засіданні Політбюро ЦК РКП(б). В. І. Ленін підтримав Яна Ернестовича й високо оцінив його тверду позицію. «Нам усім, цекістам, — говорив Володимир Ілліч, — які не працювали багато років у профрусі, треба б повчитися у т. Рудзутака...»². За рекомендацією В. І. Леніна тези Я. Е. Рудзутака про профспілки було надруковано в газеті «Правда». Незабаром Ян Ернестович обирається генеральним секретарем ВЦРПС.

У квітні 1922 року в Генуї відбулась міжнародна конференція, в якій вперше взяла участь Радянська держава. У складі нашої делегації разом з видатними дипломатами Г. В. Чичеріним, Л. Б. Красіним, М. М. Литвиновим був генеральний секретар ВЦРПС Я. Е. Рудзук. І тут, на новому для себе поприщі, Ян Ернестович виявив великі дипломатичні здібності. Він умів швидко розгадувати намагання буржуазних дипломатів нав'язати Радянській державі кабальні умови і з честю відстоював політику першої в світі соціалістичної держави, рішуче засуджував спроби відновлення приватної власності в країні. В. І. Ленін гаряче підтримав Рудзутака і в листі на ім'я Г. В. Чичеріна писав, що не може йти ніякої мови про відновлення права на приватну власність, націоналізовану Радянською державою. Тверда політика радянської делегації, роботу якої весь час спрямовував В. І. Ленін, зірвала розрахунки імперіалістичних держав.

Влітку 1922 року Я. Е. Рудзук направляє партією в Ташкент як голова Середньоазійського бюро ЦК РКП(б), завдання якого полягало в єдиному керівництві партійними організаціями Туркестанської АРСР, Бухарської та Хорезмської Народних Радянських Республік. Він очолив боротьбу комуністів Середньої Азії за виконання широкої програми соціально-економічних і культурних перетворень, накреслених X з'їздом РКП(б), на окраїнах колишньої царської імперії.

Під безпосереднім керівництвом Я. Е. Рудзутака в республіках Середньої Азії швидкими темпами почало розвиватися сільське господарство, ставали до ладу нові підприємства, відкривались школи та інші навчальні заклади.

Будь-яке завдання партії Я. Е. Рудзук виконував з притаманною йому більшовицькою відповідальністю, глибоким розумінням справи. Він завжди підтримував все передове, прогресивне, уважно прислухався до голосу простих трудящих.

Будучи на посту Народного комісара шляхів, Я. Е. Рудзук зробив великий внесок у справу вдосконалення роботи залізничного транспорту. За його пропозицією були створені єдині органи управління залізничним транспортом на чолі з начальниками залізниць, введено єдиновладдя, яке сприяло усуненню паралелізму, подоланню безвідповідальності й тяганини. Я. Е. Рудзук наполегливо впроваджував у життя ленінську ідею використання тепловозів на сталевих магістралях нашої країни.

В 1926 році партія висунула Я. Е. Рудзутака на пост заступника голови Раднаркому та Ради Праці й Оборони СРСР. На об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК у липні того ж року його обрали членом Політбюро. Як і раніше, всі значні господарські питання вирішувались при активній участі Яна Ернестовича. Він очолював комісію РПО, ВРНГ і Держплану з організації довгострокового фінансування промисловості, брав активну участь в розробці п'ятирічних планів, був головою Комітету з хімізації народного господарства СРСР при Раднаркомі.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 216.

В жовтні 1931 року Центральна контрольна комісія одноголосно обрала Я. Е. Рудзутака головою ЦКК, а ВЦВК призначив його Наркомом робітничо-селянської інспекції, злитой в один орган з ЦКК. Ян Ернестович докладав усіх зусиль до того, щоб вправдати це високе довір'я партії та народу.

Керуючись настановами В. І. Леніна, вимагаючи від всіх вести справи так, як було за Леніна» (цим правилом завжди керувався Ян Ернестович) Рудзутак перетворив ЦКК-РСІ саме в такий орган, який своє головне завдання вбачав не тільки у викритті, а, головним чином, у запобіганні помилок. На XVII з'їзді ВКП(б) Я. Е. Рудзутак виступив із доповіддю про роботу ЦКК-РСІ, в якій з ленінською принциповістю аналізував ті нерозв'язані проблеми, які заважали будівництву соціалізму.

Дванадцять років свого життя Ян Ернестович Рудзутак віддав революційній боротьбі, двадцять — будівництву соціалістичного суспільства. І через всі ці буремні роки він проніс безмежну відданість і вірність ленінській партії, інтересам народу.

В. А. ЗАМЕЛАН (Ворошиловград),
І. М. МІРОШНИЧЕНКО (Львів)

СЛАВНИЙ СИН
БОЛГАРСЬКОГО НАРОДУ
(100-річчя з дня народження
В. Коларова)

Видатний діяч болгарського і міжнародного робітничого і комуністичного руху Васил Петров Коларов народився 16 липня 1877 р. в м. Шумені (тепер Коларовград) в сім'ї ремісника. Ще під час навчання у шуменській школі він читав праці засновника болгарської соціал-демократичної партії Димитра Благоєва, твори російських соціал-демократів. Перший досвід революційної боротьби Васил Коларов набув у Варненській гімназії, очолював нелегальний гурток гімназистів, брав активну участь у робітничій маніфестації у травні 1894 р.

Закінчивши з відзнакою в 1895 р. гімназію, В. Коларов учителював у Нікополі. Він не тільки невтомно працював у школі, а й вів активну просвітительську і політичну діяльність серед населення, зокрема, був ініціатором створення прогресивного товариства вчителів, любительської театральної трупи, відкриття вечірньої школи і бібліотеки при ній та заснування соціал-демократичної організації. З цим аж ніяк не могли миритися тодішні власті. І Коларова звільнили з посади вчителя.

Але, незважаючи ні на які труднощі, молодий революціонер не припиняє боротьби за світле майбутнє свого народу, готується до активнішої діяльності. Він вступає на юридичний факультет Женевського університету. Поряд з вивченням права, допитливий студент поглиблює свої знання з суспільних наук. Зближення з російськими емігрантами-марксистами, членами групи «Визволення праці», збагачує його знання з наукового соціалізму.

Після закінчення університету в 1900 р. Коларов повернувся на батьківщину. Його адвокатська практика у м. Шумені поєднувалася з активною громадсько-політичною діяльністю. В 1902 р. він був обраний секретарем Шуменської соціал-демократичної організації. Вірний послідовник Д. Благоєва, Коларов гостро критикував опортуністичну течію в соціал-демократичному русі, представники якої виступали за широкий фронт боротьби проти капіталу, що сприяло проникненню в партію дрібнобуржуазних елементів. У 1903 р. шуменська партійна організація засудила діяльність реформістів і підтримала революційне крило на чолі з Д. Благоєвим. У тому ж році соціал-демократична партія розділилася на дві самостійні — революційну партію тісних соціалістів і опортуністичну партію широких соціалістів.

Васил Коларов послідовно і неухильно проводив курс партії тісних соціалістів («тісняків»). У 1904—1919 рр. Коларов — керівник Пловдивської окружної організації «тісняків», з 1905 — член ЦК партії «тісняків», перейменованої 1919 р. в Болгарську комуністичну партію (БКП).

Під керівництвом «тісняків» страйкували тютюнники Пловдива. Успіх їхньої боротьби значною мірою залежав від діяльності очолюваної Коларовим Спілки робітників тютюнної промисловості. Коларов організував у м. Пловдиві також курси по вивченню марксизму, вечірню робітничу школу. В ці роки яскраво розкрився його талант лектора і публіциста. У численних виступах, статтях та брошурах В. Коларов відстоював політику Болгарської компартії, її стратегію і тактику, викривав підступи ворогів.

В. Коларов боровся проти великоболгарського шовінізму, послідовно відстоював інтереси народу, ідеї міжнародної пролетарської єдності і під час першої та другої балканських воєн. Протягом 10 років, будучи членом парламентської групи БРСДП, Васил Коларов відстоював її інтернаціоналістську позицію на міжнародних соціалістичних форумах, брав участь у роботі ряду міжнародних конгресів і кон-

ференцій — у Штутгарті (1907), Копенгагені (1910), Ціммервальді (1915), Стокгольмі (1917) та ін. Болгарську робітничу соціал-демократичну партію він гідно представляв і на Першій (1909) і Другій (1915) балканських соціал-демократичних конференціях.

Захоплено зустрів В. Коларов, як і весь болгарський трудовий народ, Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Він проявив себе полум'яним захисником інтересів молодого Радянської республіки. На численних мітингах, у парламенті Коларов рішуче виступав проти антирадянської політики правлячої буржуазної верхівки, наполегливо домагався встановлення економічних, культурних та дипломатичних відносин з Країною Рад. Його надзвичайні пропагандистські здібності зіграли велику роль в організації Болгарською компартією допомоги голодаючому населенню Радянської Росії в період засухи 1921—1922 років. На зібрані трудящими Болгарії кошти було відправлено в Росію продовольства, медикаментів на суму понад 3 млн. левів¹.

Велика Жовтнева соціалістична революція благотворно вплинула на революційний рух у самій Болгарії. За прикладом російських братів трудящі Болгарії повели рішучу боротьбу проти своїх експлуататорів. Найвищим проявом цієї боротьби стали Солдатське повстання (1918), відоме під назвою Владійського, і загальний страйк (грудень 1919 — січень 1920).

Класовою боротьбою болгарського пролетаріату керувала Болгарська комуністична партія, секретарем якої з 1919 по 1923 рр. був Васил Коларов. У 1922—1924 рр. Коларов — генеральний секретар Виконавчого комітету Комуністичного інтернаціоналу (ВККІ). У цей час він перебував за межами Болгарії, але вся його діяльність і помисли були спрямовані на боротьбу за світле майбутнє болгарського народу. Коли в червні 1923 р. в Болгарії в результаті державного перевороту і відсутності єдності між правлячою партією — Болгарським Землеробським народним союзом і комуністами до влади прийшли фашистські елементи в союзі з військовими і буржуазією, за дорученням Виконкому Комінтерну В. Коларов повертається на батьківщину, щоб виправити тактичні помилки партії відносно Землеробського союзу і червеного перевороту. Але по дорозі до Софії на станції Горна-Оряховиця він був заарештований. Більше місяця фашисти тримали його в ув'язненні. І все ж завдяки наполегливим і рішучим вимогам трудящих Коларов був випущений на волю.

Разом з Георгієм Димитровим він проводив велику роботу по підготовці першого в історії антифашистського повстання, яке розпочалося 23 вересня 1923 р. Протягом тижня повстанці вели мужню боротьбу. Особливо широкого розмаху набрав збройний виступ у північно-західній Болгарії, де повстанням керували Георгій Димитров, Васил Коларов та Гаврил Генов. Проте Вересневе повстання зазнало поразки, тому що не було досить міцного союзу між робітничим класом і селянством. Фашисти жорстоко розправлялися над повстанцями. В. Коларову, як і іншим керівникам, загрожувала смертельна небезпека і він знову змушений був залишити Батьківщину. Спочатку В. Коларов разом з Г. Димитровим емігрували в Югославію, а потім в Австрію. У Відні 10 жовтня 1923 р. вони створили Закордонне бюро БКП, а згодом почали видавати газету «Работнически вестник», що відіграла велику роль у відновленні нелегальних організацій БКП. В. Коларов був головою Виконкому Селянського Інтернаціоналу, створеного в 1923 р. з метою посилення роботи комуністичних партій серед селянства.

В кінці жовтня В. Коларов переїхав у Радянський Союз. СРСР став його другою батьківщиною, тут він, як і інші болгарські політичні емігранти, знайшов широку можливість для своєї багатогранної політичної і наукової діяльності.

У лавах партії В. Коларов і Г. Димитров вели рішучу боротьбу проти лівих сектантів, давали їм рішучу відсіч на пленумах ЦК БКП в 1925 і 1929 роках і на партійній конференції 1927 р., а також на сторінках теоретичного органу ЦК БКП журналу «Коммунистическо знаме». До речі, головним редактором цього видання з 1926 по 1929 рік був В. Коларов.

Полум'яний інтернаціоналіст, він завжди перебував на передньому краї революційної боротьби за соціальне і національне визволення трудящих. Вірний син болгарського народу користувався любов'ю і глибокою пошаною не тільки в своїй країні, а й далеко за її межами.

Відомий діяч міжнародного комуністичного і робітничого руху В. Коларов активно працював у центральних органах Комуністичного Інтернаціоналу. Як делегат Комінтерну, він брав участь у роботі з'їздів комуністичних партій Італії, Франції, Чехословаччини, Німеччини, Румунії, Польщі, Монгольської народно-революційної партії та Норвезької робітничої партії.

Крім величезної політичної діяльності Коларов приділяв велику увагу дослідженню економічних проблем, зокрема, аграрному питанню. В його опублікованих працях викладається марксистсько-ленінське вчення про союз робітничого класу і селянства, піддаються критиці випадки проти нього.

¹ П. С. Сохань. Очерки истории украинско-болгарских связей. К., 1976, стор. 191.

Велику наукову роботу проводив В. П. Коларов у 1931—1941 рр. як директор Міжнародного аграрного інституту в Москві і головний редактор журналу «Аграрные проблемы». Під його керівництвом досліджувалися важливі теоретичні і практичні аграрні проблеми багатьох країн. За великі наукові заслуги Академія наук СРСР присудила йому в 1935 р. вчений ступінь доктора економічних наук.

В. Коларов був не тільки визначний економіст, а й високоерудований історик. Його праці з історії міжнародного революційного руху, історії Болгарії, антифашистської боротьби і Болгарської комуністичної партії є значним внеском у розвиток історичної науки.

Наукову роботу Васил Коларов поєднував з великою викладацькою діяльністю. Він читав лекції у Вищій партійній школі при ЦК ВКП(б), Військово-політичній академії, Комуністичному університеті національних меншостей Заходу та інших навчальних закладах.

Незважаючи на величезну завантаженість політичною і науковою роботою, Коларов підтримував тісні зв'язки з трудящими СРСР. Він побував у багатьох містах Радянського Союзу, виступав з лекціями, вів жваве листування з радянськими людьми. Сердечна дружба єднала його з трудящими Радянської України, зокрема, з трудящими Полтавщини, які шефтували над політичними в'язнями Плевенської тюрми, матеріально допомагали їм. Поздоровляючи полтавчан з 6-ою річницею Великого Жовтня, Коларов глибоко дякував українським товаришам за братерську підтримку політв'язнів Плевенської тюрми. Його лист був надрукований майже в усіх республіканських та обласних газетах Радянської України, що поживило кампанію по збиранню коштів для болгарських революціонерів.

Перша Полтавська міська конференція Міжнародної організації допомоги зарубіжним революціонерам (МОДР), що відбулася 30 грудня 1923 р., спеціально обговорила питання про збільшення допомоги підшефним. Звіт і рішення конференції були направлені В. Коларову в Москву. В листі-відповіді від 24 січня 1924 р. він писав, що цей акт солідарності радянських людей зміцнить в політичних в'язнів «віру в ідеал, в ім'я якого вони тепер страждають, і посилить їх ненависть до торжествуючої білогвардійщини, боротьба проти якої більш сміливо і більш рішуче — не на життя, а на смерть, незабаром знову вибухне. В цій боротьбі їх прикладом буде велика революція російських і українських робітників і селян, Союз їх робітничо-селянських Радянських Республік»².

Висловлюючи почуття братерської солідарності до революційного руху болгарських трудящих, полтавчани обрали одного з випробуваних керівників болгарських комуністів Василя Коларова почесним членом міської Ради депутатів трудящих і запезнили його, що і надалі будуть допомагати болгарським революціонерам. І свого слова вони дотримали. Уже в квітні 1924 р. щомісячна допомога нараховувала 4 тис. крб. золотом, а в травні 1925 — 7 тис. крб.³

Виявленням вдячності за цю підтримку був приїзд В. Коларова в Полтаву у 1924 р. на першотравневі свята. Тут він пробув три дні і виступав перед залізничниками, курсантами 14-ї піхотної школи, делегатами вчительської конференції, робітничою молоддю. Приїзду Коларова в Полтаву були приурочені збори трудящих міста та спеціальне засідання губернського комітету МОДР⁴.

Особливою повагою користувався Васил Коларов у болгарському населенні півдня України — нащадків болгар, які переселилися сюди ще за часів турецького панування в Болгарії. Його ім'ям в 1926 р. був названий болгарський район на Мелітопольщині. В. Коларов уважно стежив за соціалістичними перетвореннями в районах Радянської України, де жили болгари⁵. У своєму привітанні і з'їзду Рад двох районів УРСР з болгарським населенням у 1931 р. він вказав на найближчі завдання, що стоять перед радянськими трудящими, а саме: «...своєчасне і бездоганне виконання і перевиконання під керівництвом пролетаріату і ВКП(б) великого п'ятирічного плану в чотири роки, зміцнення обороноздатності Радянської країни проти атак імперіалістів»⁶.

В. Коларов уважно стежив за процесом колективізації в болгарських селах, зокрема, в Коларовському районі. Коли в 1932 р. цей район не виконав, через саботаж куркулів, річний план хлібозаготівель, Коларов закликав хліборобів давати рішучу відсіч ворожим підступам, подолати свою технічну відсталість і підвищити вироб-

² «Голос труда», Полтава, 9 лютого 1924 р.

³ Філіал Сумського обласного державного архіву в м. Ромни, ф. Р-51, оп. 1, спр. 23, арк. 30,34, 39; Бюлетень Исполнительного комитета МОПР, 1924, № 14, стор. 4.

⁴ «Голос труда», Полтава, 1, 4 травня 1924 р.

⁵ Рішенням ЦК КП(б)У і ВУЦВК в 1924—1927 рр. на Україні було створено 4 болгарських національних райони.

⁶ Советско-болгарские отношения и связи. Документы и материалы. М., 1976, стор. 318.

ничі показники. Цей заклик знайшов гарячий відгук у серцях трудящих району. В наступному році вони виконали план хлібозаготівлі і запросили Коларова приїхати до них на свято Жовтня⁷.

В роки другої світової війни Васил Коларов надавав значну допомогу болгарському трудовому народові в його антифашистській боротьбі. Протягом трьох років він був редактором радіостанції «Христо Ботев», що відіграла велику роль у мобілізації трудящих Болгарії на боротьбу проти німецьких і болгарських фашистів. Понад 600 пристрасних статей і промов підготував Коларов у роки війни⁸. В них він інформував про дійсний стан на радянсько-німецькому фронті, викривав зловісні плани німецько-фашистських загарбників та їх болгарських сателітів, закликав болгарський народ до нещадної боротьби з ворогами. Разом з Г. Димитровим В. Коларов брав участь у складанні програм Вітчизняного фронту Болгарії.

9 вересня 1945 р. після 22-річної еміграції В. Коларов повернувся на батьківщину і активно включився в будівництво нової, народно-демократичної Болгарії. Він був головою Народних зборів і тимчасовим президентом республіки. З грудня 1947 р. Коларов заступник Голови Ради Міністрів і міністр закордонних справ, з 1949 р. — голова Ради Міністрів Народної Республіки Болгарії.

Набутий в СРСР досвід соціалістичного будівництва, глибоке знання напрямків розвитку соціалістичної економіки Коларов плідно використовував при складанні дворічного і першого п'ятирічного планів соціалістичного становлення Болгарії, накресленні шляхів піднесення культурного життя в країні.

У січні 1950 р. Коларов помер. Болгарський народ і все прогресивне людство свято шанує пам'ять В. П. Коларова. Його ім'ям назване місто, де він народився. В Коларовграді відкрито будинок-музей Василю Коларову. Ім'я Коларова присвоєно багатьом новобудовам країни. Але найсвітлішим пам'ятником славному синові болгарського народу є його квітуча батьківщина, що впевнено крокує в співдружності соціалістичних країн до вершин світового прогресу.

В. В. ПАВЛЕНКО (Київ)

⁷ «Коллективист», 26 септември 1933.

⁸ Н. Гусев. Василь Коларов. М., 1963, стор. 53.

120-РІЧЧЯ З ДНЯ ВИХОДУ В СВІТ ПЕРШОГО НОМЕРА «КОЛОКОЛА»

1 липня 1857 р. у Лондоні вийшов перший номер газети «Колокол», яка до лютого 1858 р. виходила один раз, а пізніше два рази на місяць. Тираж її досягав у той час 2500 примірників.

Ідея створення цього періодичного органу належала другу і соратнику О. І. Герцена Миколі Платоновичу Огарьову, який, будучи політичним емігрантом, разом з О. І. Герценом займався літературною діяльністю. Для того щоб вільно говорити з російським народом про його життєво важливі інтереси вони і створили нове видання. «Дома немає місця вільній російській мові... Відкрита вільна мова — велике діло, без вільної мови — немає вільної людини»¹.

«Колокол» являв собою невеличкий журнал з підзаголовком: «Додаткові листи до «Полярной Звезды». Його девізом були слова: «Vivos voco!» («Кличу живих!»). Перший номер газети відкривався віршем М. П. Огарьова:

«Звучит, расклевываясь, звон,
И он гудеть не перестанет,
Пока сплугнув ночные сны —
Из колыбельной тишины
Россия бодро не воспрянет

И крепко на ноги не станет,
И непорывисто смела —
Начнет торжественно и стройно,
С сознанием доблести спокойной,
Звонит во все колокола»².

В цьому ж номері О. І. Герцен вмістив програму-мінімум революційної демократії, що складалася з трьох положень, а саме: визволення селян від поміщиків; слова від цензури; податних станів від гноблення. О. І. Герцен заявив, що зробить свою власну свободу знаряддям служіння інтересам народу, що «Колокол» буде дзвонити повсючасно. Він закликав не тільки слухати його дзвін, а й самим дописувати в нього.

У своїй передмові О. І. Герцен розкрив причини виникнення нового видання, дав коротку інформацію про організацію у Лондоні Вільної російської друкарні.

¹ «Колокол», 1 липня 1857 р., № 1, стор. 2.

² Там же, стор. 1.

«Колокол» вів боротьбу за визволення селян від кріпацтва, викривав страхіття поміщицької влади, вимагав негайного знищення кріпосного стану з передачею землі селянству, закликав царський уряд і самого царя звільнити селян, бо незабаром буде пізно вирішувати це питання мирним шляхом. Будучи органом революційної демократії, «Колокол» водночас відбивав ліберальні тенденції своїх керівників, які, не розуміючи класової суті російського самодержавства, мріяли про революцію у «верхах». В. І. Ленін розкритикував причини ідейних помилок О. І. Герцена в дореформені роки. Володимир Ілліч, зокрема вказував, що Герцен належав до поміщицького, панського середовища і що він до 60-х років «...не бачив революційного народу і не міг вірити в нього»³. З другого боку, помилки О. І. Герцена були пов'язані з духовною кризою, яку він пережив після 1848 р. і яка «була породженням і відбиттям тієї всесвітньої-історичної епохи, коли революційність буржуазної демократії вже умирала (в Європі), а революційність соціалістичного пролетаріату ще не дозріла»⁴. Незважаючи на помилки, журнал все ж завжди був органом революційної демократії, захищав інтереси народних мас. Матеріали про селянський рух, що публікувалися в ньому, були на той час єдиним, об'єктивним джерелом, яке давало уявлення про те, що відбувалося в Росії.

«Колокол» боровся проти самодержавства, виступав за демократизацію державного ладу в Росії, вимагав передачі законодавчої влади до рук земської та державної думи, запровадження селянського самоврядування, виборності державних органів, зниження чиновництва, поліції, боровся за скасування тілесних покарань, за свободу слова, друку та віросповідання, за безплатне навчання. На сторінках «Колокола» друкувалися також матеріали про життя і діяльність декабристів.

«Колокол» широко розповсюджувався по всій Росії — від Петербурга до Сибіру, проникав в усі сфери російського суспільства, його читала вся прогресивна молодь, він попадав до робітників і солдатів.

Прогресивно настроєні росіяни, які бували за кордоном, вважали своїм обов'язком заїхати в Лондон до О. І. Герцена, закупити видання і привести його до Росії. Постійної нелегальної організації, яка б доставляла «Колокол» в Росію не було, але навколо Вільної російської друкарні згуртувалися добровільні агенти, які поширювали газету. У розповсюдженні «Колокола» брали участь також революціонери Микола та Олександр Серно-Соловйовичі, Л. І. Мечников, М. О. Бакунін та ін.

Гурток московських студентів (таємна політична організація під керівництвом П. Г. Заїчневського) створив друкарню для літографування «Колокола». Для перевезення газети використовували також моряків військових та торговельних кораблів, представників польської еміграції тощо.

Широке розповсюдження «Колокола» викликало потік листів до його видавців. На ім'я Герцена надходила інформація з усіх кінців Росії.

Уряд Олександра II боявся, щоб лондонське видання не проникло у народні маси. Особи, які мали зв'язки з О. І. Герценом і М. П. Огарьовим, розповсюджували «Колокол», суворо переслідувалися.

Газета мала великий вплив на розвиток політичної свідомості демократичної інтелігенції і відіграла визначну роль у російському визвольному русі, у боротьбі проти кріпацтва та самодержавства, сприяла пробудженню різночинців. В. І. Ленін писав: «Герцен розгорнув революційну агітацію. Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонери-різночинці, починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі»»⁵.

Вільна російська друкарня на чолі з «Колоколом» мала великий вплив на розвиток безцензурної преси. «Попередницею робітничої (пролетарсько-демократичної або соціал-демократичної) преси була тоді загальнодемократична безцензурна преса з «Колоколом» Герцена на чолі її»⁶.

«Колокол» звертався з революційними закликами до народу, готував передові сили Росії до революційної боротьби. В статті «Пам'яті Герцена» В. І. Ленін писав: «Вшановуючи Герцена, пролетаріат вчиться на його прикладі великого значення революційної теорії; — вчиться розуміти, що безмежна відданість революції і звернення з революційною проповіддю до народу не гине навіть тоді, коли цілі десятиріччя відділяють сівбу від жнив»⁷.

Вільне російське слово вперше пролунало відкрито в «Колоколі»: «Зусилля наші не були марні. Наша мова, вільне російське слово лунає в Росії, пробуджує одних, лякає других, загрожує гласністю третім». «Воно лунає серед молодого покоління, якому ми передаємо наш труд. Нехай воно, більш щасливе, ніж ми, побачить на ділі те, про що ми тільки говорили. Не заздрячи, дивимось ми на свіжу рать, яка йде

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 246.

⁴ Там же, стор. 244.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 90.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 249.

обновити нас, і дружньо її вітаємо. Їй — радісні свята визволення, нам — благовіст, яким ми кличемо живих на похорон усього дряхлого, віджилого, безобразного, рабського, неуцького в Росії!»⁸.

Л. Ф. ЛОСЬ (Київ)

⁸ «Колокол», 1 липня 1857 р., № 1, стор. 2.

МУЖНЯ РЕВОЛЮЦІОНЕРКА

(125-річчя з дня народження
В. М. Фігнер)

Російська революціонерка-народниця Віра Миколаївна Фігнер народилася 7 липня 1852 року в Мамадишському повіті Казанської губернії у дворянській сім'ї. Після успішного закінчення в 1869 р. Казанського університету Віра Фігнер разом з чоловіком (В. Філіповим) і сестрою Лідією в 1872 р. виїждять до Цюриха і вступає на медичний факультет Цюрихського університету.

Оскільки в царській Росії жінкам не дозволялося навчатись у вищих навчальних закладах, передові російські дівчата, прагнучи до знання, до участі в суспільному житті, виїздили за кордон, зокрема, в Швейцарію. Швейцарія була центром, де навчалась російська передова молодь, збиралась російська революційна еміграція.

Поряд з отриманням університетської освіти російська молодь посилено займалась самоосвітою, вивчала твори західноєвропейських соціалістів-утопістів, цікавилась історією визвольних рухів, відвідувала публічні лекції відомих вчених, влаштовувала дискусії тощо.

Передова молодь прагнула знайти своє місце у боротьбі, яку вели проти гніту самодержавства і капіталу народні маси в рідній країні. Революціонери-різничинці, які прийшли на зміну дворянським революціонерам, визначили другий етап революційного руху в Росії — буржуазно-демократичний. В цей час ідея народної, селянської революції оволодівала душами нового покоління революціонерів-різничинців, які бачили страждання народних мас царської Росії, щиро співчували їм, прагнули просвітити і підняти народ на боротьбу проти соціального гніту.

Віра Фігнер вбачала завдання інтелігенції в тому, щоб сплатити свій борг перед народом, дати йому знання, організувати на боротьбу. В 1873 р. вона вступає в гурток російських студентів, так званих фричів (назва походить від прізвища хазяїна будинку, в якому жила більшість членів гуртка) і з цього часу включається в активну боротьбу за знищення самодержавства. Молоду революціонерку не злякав і царський циркуляр 1873 р., за яким всім російським студентам заборонялось навчання в Цюриху і вимагалось їх повернення до Росії. З метою продовження навчання вона разом з кількома членами гуртка «фричів» (С. Бардіна, сестри О. і В. Любатович, Б. Камінська і ін.) переїздить у Берн.

В Росії в цей час поживається революційно-демократичний рух, здійснюється «ходіння в народ», яке В. І. Ленін влучно назвав розквітом дієвого народництва. Хоча сподівання народників на селянську общину, як зародок соціалізму, на можливість некапіталістичного шляху розвитку Росії і т. п. були утопічними, все ж їх діяльність мала велике прогресивне значення. Вони показували приклад самовідданої боротьби за справу революції, проявляли у боротьбі з самодержавством стійкість, рішучість, героїзм. В. І. Ленін називав революціонерів-народників 70-х років кращими, гідними глибокої поваги людьми свого часу¹.

До таких людей належала і Віра Фігнер, яка за викликом революційної народницької організації в 1875 р., не закінчивши навчання в Бернському університеті, повертається до Росії. Пізніше, згадуючи ті часи, вона писала: «Моє рішення було обдумане й тверде. Жодного разу потім я не озирнулася з жалем назад. Інтереси громадські раз і назавжди взяли у мене гору над інтересами особистими»².

Роки, проведені за кордоном, не пройшли марно для Віри Фігнер. Лекції в університеті, читання революційно-демократичної літератури, бесіди з товаришами, участь у революційних гуртках — все це мало позитивний вплив на формування її світогляду, на розуміння шляхів розв'язання соціально-політичних завдань, які нагнали в Росії. Повернення В. Фігнер до Росії співпало з часом, коли завершилось «ходіння в народ», а ті, хто його здійснювали, потрапили до в'язниць. Революціонерам-народникам не вдалося підняти селянські маси на революцію, організувати селян-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 256.
² В. Фігнер. У боротьбі. К., 1972, стор. 52.

ські повстання. Їм «на практиці довелося переконатися в наївності уявлення про комуністичні інстинкти мужика»³.

Віра Фігнер повернулася в Росію, коли народники переглядали свою тактику, змінювали характер пропаганди, виробляли нові, більш ефективні прийоми революційної діяльності серед народних мас. Поринувши у вир революційних подій, В. Фігнер зустрічалась з активними членами народницьких гуртків, вела активну пропагандистську роботу. За короткий час вона завоювала високе довіря і глибоку повагу революційного підпілля Петербурга, членів народницьких гуртків інших міст.

Пошуки шляхів дальшого розвитку революційної боротьби привели народників до згуртування сил і створення в 1876 р. підпільної суворо конспіративної централізованої організації, яка згодом дістала назву «Земля і воля». Віра Фігнер формально не входила до цієї організації, але очолюваний нею гурток «сепаратистів» (Ю. Богданович, О. Іванчин-Писарев, О. Соловйов, М. Лешерн і ін.) підтримував найтісніші зв'язки, співробітничав із «Землею і волею».

У грудні 1876 р. Фігнер брала активну участь в демонстрації на площі Казанського собору — першій політичній демонстрації інтелігенції і передових робітників.

Після Казанської демонстрації Віра Фігнер протягом кількох місяців перебувала в Петербурзі, проводила пропагандистську роботу серед робітників, хоча і вважала останніх (як і інші народники) посередниками між інтелігенцією і селянством, не розуміла і недооцінювала ролі робітничого класу в революційному русі.

В цей час велися судові процеси над учасниками демонстрації на Казанській площі і «процес 50», за яким судили колишніх «фрічів» — цюріхських товаришів. В. Фігнер, які склали ядро «Всеросійської соціально-революційної організації» або організації «москвичів». Заарештовані викликали гаряче співчуття передової громадськості країни, а яскраві, звинувачувальні промови Софії Бардіної і робітника-революціонера Петра Алексєєва прозвучали гарячим заклик до помсти за жертви деспотизму, до наслідування їх героїчного прикладу в справі служіння народу, продовження самовідданої боротьби проти самодержавства.

На цей заклик разом з багатьма землевольцями відгукнулася і Віра Фігнер. З кінця 1877 року і по квітень 1879 р. вона, працюючи фельдшером, проводила революційно-пропагандистську роботу в селах Самарської і Саратовської губерній. Замах О. Соловйова (2 квітня 1879 р.) на царя Олександра II і послідувачі за ним арешти революціонерів, змусили В. Фігнер залишити роботу в Саратовській губернії і повернутися в Петербург. Вони зосереджували свої сили на підготовці і здійсненні царевбивства. В організації «Земля і воля» точилися суперечки, переглядалися програми й тактичні питання. В 1879 р. «Земля і воля» розколотась на дві організації: «Народну волю» і «Чорний переділ». До Виконавчого комітету «Народної волі», який склався з революціонерів виняткового героїзму, відданості революційній справі, чесності, моральної чистоти, належала і Віра Фігнер. Її ім'я стоїть поряд з іменами А. Желябова, С. Перовської, О. Михайлова, М. Морозова, М. Фроленка. Одним з основних методів боротьби з самодержавством народовольці вважали терор.

В серпні 1879 р. народовольці винесли смертний вирок царю Олександру II. З цього часу розпочалась одчайдушна сутичка, як писав В. І. Ленін, з урядом жменьки героїв⁴. У підготовці замахів на царя брала участь і В. Фігнер (під Одесою, в Одесі в 1879, 1880 роках).

Народовольці приділяли велику увагу агітаційній роботі серед військових, створювали військові підпільні гуртки. Наприкінці 1880 року розпочалась активна діяльність по створенню воєнної організації «Народної волі».

До складу воєнного центру від Виконавчого комітету «Народної волі» з літа 1881 року входила Віра Фігнер, яка замінила арештованих після вбивства царя (1 березня) товаришів по боротьбі. За вказівкою ВК «Народної волі» і «Військового центру» В. Фігнер залишає Петербург, де проходили позальні арешти революціонерів, і виїждить до Одеси. Тут вона включється в роботу місцевих народовольських груп, веде активну пропаганду серед робітників, інтелігенції, військових. В Одесі, Миколаєві і інших містах країни В. Фігнер віддавала багато сил і енергії справі організації військових гуртків і пропаганді серед їх членів народовольських ідей.

«Роль Фігнер у воєнній змові,— писав народоволець Л. Тихомиров,— ось її дійсна провина перед урядом і її ж надзвичайна заслуга перед Росією... Її гаряче слово пробуджувало в офіцерів громадянина. Її промова звучала у всіх кінцях Росії, від Кронштадту до Миколаєва. Створення військової організації «Народна воля», в якій В. М. Фігнер діяла поруч з Сухановим, багато в чому зобов'язано невтомним зусиллям красномовної пропагандистки, і військова організація цінувала значення В. Фігнер так високо, що інколи в критичні моменти охороняла її збройним ковоєм»⁵.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. I, стор. 266.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 38.

⁵ Л. Тихомиров. Памяти честно погибших. — «Вестник «Народной воли», 1885, № 4, стор. 114.

В період 1881—1882 рр. сили народовольців значно ослабли, арешти членів організації слідували один за одним. Загинули близькі друзі В. Фігнер — С. Перовська, А. Желябов, М. Кибальчич, Т. Михайлов і ін. Спроби поповнити сили і відродити «Народну волю» мали лише тимчасовий успіх. «...Революціонери вичерпали себе 1-им безріддям...», — писав В. І. Ленін⁶. За рішенням останніх членів Виконавчого комітету, які ще залишились на волі, В. Фігнер брала участь у підготовці вбивства в Одесі військового прокурора Стрельникова (його здійснили в 1882 р.).

Влітку 1882 р. були схоплені жандармами і засуджені майже всі активісти народовольської організації. Невелика група революціонерів-народовольців, уникаючи арештів, виїхала за кордон. Із активних членів Виконавчого комітету в Росії залишилась одна В. Фігнер. Народник М. Р. Попов, згадуючи ті часи, писав про В. Фігнер: «Як революціонер, вона була для нас ідеалом, жінкою із залізною волею, одним, а з 1882 єдиним вождем і керівником партії «Народна воля», яка не побажала залишити Росію і прирікла себе на служіння народу»⁷. З великою мужністю В. Фігнер взяла на себе надзвичайно важку справу збереження революційних сил, створення керівного центру. Вона докладала всіх зусиль, щоб відновити зв'язки, встановити спілкування між учлиливими членами народницьких гуртків Одеси, Києва, Харкова, залучити до Виконавчого комітету нових товаришів. Багато зусиль, енергії доклала В. Фігнер для налагодження роботи підпільної друкарні в Одесі.

З кінця 1882 року В. Фігнер переїхала до Харкова, звідки керувала діями народовольських гуртків Півдня Росії. Харків став центром народовольської організації, гектографовані видання його мали печатку «Харківської групи партії «Народної волі». Але успішно розпочата організаційська і пропагандистська робота В. Фігнер у Харкові тривала недовго. За доносом зрадника С. Дегазєва її було заарештовано.

Коли царю Олександрю III доповіли про арешт відомої революціонерки, він був дуже задоволений: «Слава богу! Ця страшна жінка заарештована!». У вересні 1884 р. В. Фігнер судили «процесом 14-ти». Вона звинувачувалась в участі в усіх революційних справах, в усіх актах «Народної волі», у замаху на Олександра II, у підготовці його вбивства. В. Фігнер була засуджена до смертної кари. Потім цей вирок було замінено безстроковою каторгою. 20 років вона мужньо витримувала одиночне ув'язнення в Шліссельбурзькій фортеці.

З 1904 по 1906 рр. В. Фігнер відбувала заслання в Архангельській, Казанській губерніях, у Нижньому Новгороді. Вийшовши на волю, вона побачила новий могутній клас робітників, озброєний науковою теорією — марксизмом. Народництво зазнало глибокої еволюції, відійшло від революційної боротьби, переродилося в ліберальне. В боротьбі з ним і з іншими буржуазними і дрібнобуржуазними партіями гартувалась партія нового типу — партія більшовиків.

В 1906—1915 роки В. Фігнер жила за кордоном, в еміграції. Як народоволка, вона короткий час була близька до емігрантів-есерів, але викрита зрада одного з керівників діячів цієї партії Азефа повністю відмежувала В. Фігнер від есерів.

З 1909 р. вона активно включається в кампанію захисту політ'язнів Росії, виступає з пристрасними промовами у багатьох містах Європи на мітингах, зборах.

В 1910 р. В. Фігнер організувала Паризький комітет допомоги політкаторжанам. Вона написала брошуру «Російські тюрми», весь гонорар від її видання перерахувавсь у фонд допомоги політ'язням. Коли розпочалась перша світова війна, В. Фігнер повернулася на батьківщину.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції Віра Фігнер, незважаючи на похилий вік, невтомно займалась громадською і літературною діяльністю. Вона продовжувала писати розпочаті ще за кордоном спогади про революційний рух у Росії. Нею були написані 2 томи спогадів «Закарбований труд».

Перу В. Фігнер належить багато літературних портретів товаришів по боротьбі і ув'язненню, а також статті, нариси з історії революційного руху 60—70-х років XIX ст. в Росії. До глибокої старості мужня революціонерка зберігала надзвичайну енергію і працьовитість, була у вирі життя, виступала із спогадами перед громадськістю.

Незадовго перед смертю В. Фігнер сказала, що якби вона «могла брати активну участь в політичному житті, то єдина партія, в яку вона вступила б — це Комуністична партія»⁸. Померла революціонерка 15 червня 1942 р. В цій мужній російській жінці втілювалось все героїчне минуле революціонерів 70-х років, їх безмежна відданість інтересам трудящих мас, справі революції, пристрасність і рішучість у боротьбі за визволення з-під гніту самодержавства.

А. К. ВОЛОЩЕНКО (Київ)

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 5, стор. 42.

⁷ Див.: М. Г. Седов. Геронический период революционного народничества. М., 1966, стор. 317.

⁸ Газета «Правда», від 16 червня 1942 р.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПО РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ У ПРОМИСЛОВІСТІ В 1971—1975 рр.

Могутнім засобом удосконалення виробничих відносин, всебічного розвитку ініціативи і активності трудящих мас на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва є соціалістичне змагання. Ще на світанку Радянської влади В. І. Ленін писав: «Наше завдання тепер, коли соціалістичний уряд при владі, — організувати змагання»¹. Тільки соціалізм, підкреслював він, вперше створює можливість застосувати змагання дійсно широко, в дійсно масовому масштабі, дає змогу трудящим проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело².

Усім ходом історичних подій утверджена правота цих ленінських слів. «Усі ми радіємо з того, яке глибоке коріння пустили ленінські ідеї соціалістичного змагання, — відмітив на XXV з'їзді КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев. — ...Змагання справляє глибокий вплив на господарську практику, на громадсько-політичне життя країни, на моральну атмосферу. Всесірно розвивати і далі соціалістичне змагання, рух за комуністичне ставлення до праці — такий наш загальний бойовий лозунг»³.

Вивчення та узагальнення досвіду КПРС, її місцевих організацій в галузі розвитку соціалістичного змагання у промисловості — один з актуальних напрямів історико-партійної науки. Тільки на Україні розробкою даної проблематики займається понад 150 вчених та партійних і господарських працівників. У 1971—1976 рр. вони підготували і опублікували близько 180 досліджень*.

Поява значної кількості праць по даній проблемі вимагає з'ясування ступеня її теоретичної розробки, визначення основних напрямків дальшого вивчення питань партійного керівництва розвитком соціалістичного змагання. Частковому вирішенню цих завдань і присвячена пропонована стаття. При її підготовці автор основну увагу зосередив на аналізі праць, напечатаних на матеріалах промислових підприємств Української РСР, які узагальнюють досвід партійних організацій республіки у 1971—1975 рр.**

Керуючись ленінським положенням про те, що питання про соціалістичне змагання треба «...ставити й обговорювати... і з боку теоретичного, і з боку практичного»⁴ науковці і досліджують цю проблему. В теоретичному плані висвітлюються питання змісту, функцій, специфіки соцзмагання в умовах розвинутого соціалізму, показується суть партійного керівництва цим процесом. Ведеться поглиблена розробка ленінського вчення про соціалістичне змагання, досліджується його дальший розвиток в

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 189.

² Див.: Там же, стор. 189—190.

³ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 86.

* Тільки в журналі «Комуніст України» у 1971—1976 рр. було опубліковано понад 20 статей, присвячених питанням партійного керівництва соціалістичним змаганням (Див.: «Комуніст України», 1971, № 11; 1972, № 1, 2; 1973, № 2, 11; 1974, № 3, 4; 1975, № 3, 10, 11; 1976, № 2, 5, 6, 12).

** Раніше дана проблема розглядалася у таких історіографічних дослідженнях: І. Е. Ворожейкин. Очерк истории рабочего класса СССР, М., 1975; В. И. Касьяненко. Развитой социализм: историография и методология проблемы, М., 1976; Н. Б. Лебедева. Повеjšая историография социалистического соревнования в СССР.—«Вопросы истории», 1976, № 2; Л. С. Рогачевская. Вопросы историографии социалистического соревнования в развитом социалистическом обществе.—В кн.: «Рабочий класс СССР на современном этапе», Л., 1976; Социально-экономические проблемы истории развитого социализма в СССР, М., 1976; та ін.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 36.

сучасних умовах⁵. В конкретно-історичному плані головна увага дослідників зосереджена на розкритті діяльності Комуністичної партії по розвитку нових форм соцзмагання, руху за комуністичне ставлення до праці, на розвитку конкретних форм і методів партійного керівництва змаганням⁶.

В останні роки з'явилися праці, які об'єднують у собі ці аспекти⁷. Комплексний підхід до розробки проблеми здійснюється спільними зусиллями істориків, економістів, філософів. Це дозволяє найбільш повно і всебічно розкрити суть партійного керівництва соціалістичним змаганням, визначити критерії його ефективності. Осмислюючи досвід Комуністичної партії по розвитку соцзмагання, використовуючи досягнення суспільних наук, автори дають визначення соцзмагання, висвітлюють його місце в загальній системі економічних і соціально-політичних відносин на різних етапах соціалістичного і комуністичного будівництва. Вони аргументовано доводять, що в результаті цілеспрямованої роботи партійних, профспілкових, комсомольських організацій зміст змагання приведено у повну відповідність до найважливіших напрямів економічної політики КПРС на сучасному етапі, що значною мірою сприяє підвищенню ролі змагання в розвитку соціально-політичної і трудової активності мас, удосконаленню виробничих відносин, вихованню трудящих. Саме з точки зору ролі, характеру дії соціалістичного змагання на розвиток суспільства воно розглядається в літературі, як метод соціалістичного і комуністичного творення. Дані аспекти проблеми зайняли в останні роки чільне місце в індивідуальних і колективних монографіях, статтях⁸.

Привертає до себе увагу книга М. Ю. Губанова «Социалистическое соревнование: сущность, тенденции, стимулы»⁹. Автор досліджує соціально-економічну суть соціалістичного змагання, показує особливості його розвитку в умовах будівництва комунізму. Хоч праця написана з економічним ухилом, проте теоретичні проблеми, які досліджує автор в розділі «Организация производства и организация социалистического соревнования», мають важливе значення в практичній роботі партійних організацій. Новим тут є постановка питання про те, що організація змагання є функцією управління виробництвом. В книзі детально розкриваються наукові принципи організації соцзмагання, економічні методи управління процесами виробництва, показується їх єдність і взаємозв'язок. Розкриваючи функціональні особливості процесу управління, М. Ю. Губанов показує роль партійних, профспілкових організацій в цій справі, підкреслює необхідність послідовного наукового підходу до керівництва соціалістичним змаганням.

Питання суті і особливостей соцзмагання частково висвітлюють також у своїх монографіях В. В. Сокол, Г. П. Алексеев і В. Г. Смольков, В. К. Федінін, Я. Г. Швець¹⁰. Характерним для цих досліджень є те, що відносини соціалістичного змагання переломлюються через призму суперництва. Дане положення дуже важливе, так як до недавнього часу в літературі суть змагання часто зводилась лише до відносин співробітництва і взаємодопомоги. «...Суть змагання, — відмічав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — фактична трудова боротьба, фактичне трудове суперництво, тобто фактори, яким надавав особливого значення В. І. Ленін»¹¹.

⁵ В. Г. Смольков. Социалистическое соревнование в условиях развитого социализма, М., 1974; В. К. Федінін. Социалистическое соревнование на современном этапе, М., 1974; В. Валуйський, Б. Попов. Соціалістичне змагання: соціальна суть та демократичні принципи організації, К., 1976.

⁶ Авангард трудового колективу. З досвіду роботи партійних організацій України в період між XXIV і XXV з'їздами КПРС, К., 1976; Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917—1975), К., 1976; та ін.

⁷ Социалистическое соревнование в промышленности СССР, М., 1973; КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України, К., 1975.

⁸ И. И. Чангли. Труд, М., 1973; І. Терєфера. Могутній прискорювач суспільного розвитку, К., 1974; Управление социалистическим производством. Вопросы теории и практики, М., 1974; Л. А. Бейлин. Экономические основы социалистического соревнования (Вопросы теории), М., 1975; О. В. Валуйский, Б. Попов. Назв. праця; А. Ляпин, В. Федінін. Социалистическое соревнование на современном этапе. — «Вопросы экономики», 1972, № 1; Н. Морозов. Организация соревнования и экономические рычаги — «Социалистический труд», 1973, № 2; М. Скаржинский. Сущность социалистического соревнования и его роль в условиях развитого социализма. — «Экономические науки», 1973, № 9.

⁹ Н. Е. Губанов. Социалистическое соревнование: сущность, тенденции, стимулы, М., 1975.

¹⁰ В. В. Сокол. Особенности социалистического соревнования на современном этапе коммунистического строительства, К., 1972; Г. П. Алексеев, В. Г. Смольков. Социалистическое соревнование в условиях развитого социализма, М., 1974; В. К. Федінін. Назв. праця; Я. Г. Швець. Социалистическое соревнование на современном этапе развития, М., 1973.

¹¹ Л. І. Брежнев в Ленинском курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 88.

Характерним у дослідженні проблем соціалістичного змагання є поява праць, в яких показана багатогранна робота партії по розвитку економічних, соціальних, виховних функцій змагання. Такий підхід відображає одну з особливостей соціалістичного змагання на сучасному етапі — його комплексний характер¹².

У книзі Г. О. Куторжевського і В. О. Смирнова на значному фактичному матеріалі аналізується розвиток соціалістичного змагання в виробничих колективах, шляхи підвищення його ефективності в сучасних умовах. Особливий інтерес становлять запропоновані авторами комплексні показники ефективності змагання, які дозволяють глибше і повніше зрозуміти не тільки його економічну, але й соціальну функцію.

Більш розширена точка зору на діалектичний взаємозв'язок функцій соціалістичного змагання викладено у працях Г. П. Алексеєва, В. Г. Смолькова, Є. А. Іванова, В. К. Федініна, С. І. Черкасової, в колективній монографії «Социалистическое соревнование в промышленности СССР»¹³. Автори, зокрема, підкреслюють роль змагання як засобу формування, зміцнення і функціонування трудових колективів, оскільки саме вони є тими осередками, де відбувається змагання. Політичним ядром трудового колективу є партійна організація, яка забезпечує високу трудову активність мас, сприяє соціалістичне змагання на виконання основної функції — функції рушія розвитку й удосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці. Проте змагання в колективі — це не тільки засіб успішного розв'язання виробничих завдань, а й головний чинник розвитку як колективу в цілому, так і окремих його членів, підвищення громадсько-політичної активності трудящих, культурно-освітнього і технічного рівня робітників, їх морального, естетичного і духовного вдосконалення. Враховуючи це, партійні організації прагнуть залучити до участі в ньому широке коло трудящих, які ведуть боротьбу за розв'язання не окремих, а всіх проблем комуністичного будівництва. Отже, партійне керівництво соціалістичним змаганням, як відмічають Г. П. Алексеєв і В. Г. Смольков, полягає в розробці перспективи і визначенні політичної лінії його розвитку¹⁴. Звідси випливає і основний зміст партійного керівництва змаганням, який, на думку вказаних авторів, можна звести до таких моментів. Це — наукове визначення головних напрямів розвитку соціалістичного змагання кожного колективу; проведення широкої ідейно-політичної і організаторської роботи серед трудящих; координація діяльності профспілок, комсомолу в поліпшенні організації змагання.

Однак діяльність партійних організацій не вичерпується лише цими моментами. Партійне керівництво змаганням — це цілісна система прямих і опосередкованих дій на розвиток творчої активності мас. І тому показ партійного керівництва соціалістичним змаганням не буде повний без аналізу зміцнення самих парторганізацій, правильної розстановки комуністів на вирішальних ділянках виробництва. Закономірно, що цим питанням дослідники відводять одне з центральних місць¹⁵.

У названих вище публікаціях та в спеціальних працях¹⁶ значна увага приділяється ленінським принципам організації соціалістичного змагання. Більшість вчених розглядає три принципи організації змагання — гласність, порівнянність результатів, можли-

¹² Г. А. Куторжевский, В. А. Смирнов. Социалистическое соревнование, М., 1974.

¹³ Г. П. Алексеєв, В. Г. Смольков. Дальнейшее развитие КПСС ленинской теории социалистического соревнования в современных условиях. — «Вопросы истории КПСС», 1974, № 1; В. К. Федінін. Осуществление партийных решений XXIV съезда КПСС о дальнейшем развитии социалистического соревнования и творческой активности масс. — «Вопросы истории КПСС», 1974, № 12; Е. Иванов, Соревнование в системе общественных отношений социализма. — «Коммунист», 1975, № 4; С. І. Черкасова. Соціалістичне змагання і всебічний розвиток особи. — «Комуніст України», 1973, № 2; Социалистическое соревнование в промышленности СССР, стор. 12—16.

¹⁴ Г. П. Алексеєв, В. Г. Смольков. Социалистическое соревнование в условиях развитого социализма, стор. 40.

¹⁵ Б. Г. Андреев. Партийное руководство социалистическим соревнованием, Л., 1973; В. А. Ежов. КПСС — организатор социалистического соревнования рабочего класса в годы девятилетия пятилетки. — В кн.: «Рабочий класс СССР на современном этапе», Л., 1974; С. С. Степанов. Партия и социалистическое соревнование масс, М., 1973; КПСС — организатор социалистического соревнования строителей коммунизма, М., 1976.

¹⁶ А. В. Фролов. Ленинские принципы организации социалистического соревнования и их осуществление в условиях экономической реформы, М., 1971; А. Я. Утенков. Ленинские принципы организации социалистического соревнования. — «Вестник МГУ», 1971, № 1; І. Терєфера. Ленінські принципи організації соціалістичного змагання. — «Трибуна лектора», 1972, № 2; Ю. А. Аркадакский. Ленинские принципы соревнования и коммунистическое отношение к труду. — «Рабочий класс и современный мир», 1973, № 2; В. Г. Смольков. Рабочий класс и социалистическое соревнование. — «Научный коммунизм», 1973, № 4; Його ж. Великая сила ленинских принципов социалистического соревнования. — «Коммунист», 1973, № 6.

вість повторення передового досвіду¹⁷. Аналіз специфіки застосування лєнінських принципів організації соцзмагання привів ряд авторів до більш розширеного погляду на цю проблему. Деякі з них доводять, що ті всі основні принципи наукового управління суспільством, які виробив В. І. Ленін і якими постійно керується в своїй діяльності Комуністична партія, застосовуються і в організації змагання¹⁸.

Я. Г. Швець виділяє п'ять принципів: масовість, гласність, порівнянність результатів, вивчення, практичне повторення і розповсюдження передового досвіду, поєднання матеріальних і моральних стимулів до праці¹⁹. Б. В. Рокитський розглядає вісім принципів, а саме: єдність цілей змагання, державний підхід до організації соцзмагання, об'єктивність, гласність, порівнянність, можливість практичного повторення передового досвіду, підкріплення соціалістичного змагання достатніми стимулами, його організованість²⁰.

Сама постановка питання про кількість принципів не викликає сумніву, бо в практиці організації змагання поряд з принципами гласності, можливості повторення передового досвіду, порівнянності результатів знаходять своє конкретне втілення і принцип демократичного централізму, стимулювання та ін. Однак змішувати їх, на нашу думку, не має сенсу.

Історичний досвід соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні переконливо довів, що принципи, які сформулював В. І. Ленін, є основними в організації соціалістичного змагання, з яких випливають і всі інші. Саме такий підхід до вирішення питання характерний для праць Г. П. Алексєєва і В. Г. Смолькова, які вказують на те, що організація змагання базується, з одного боку, на принципах, які є загальними для всієї системи управління комуністичним будівництвом, а з другого, — на принципах, які характерні лише для даного суспільного явища²¹. До першої групи вони відносять демократичний централізм, об'єктивність, ефективність, єдність матеріального і морального заохочення трудящих мас. До другої — гласність, порівнянність результатів, практичне повторення передового досвіду, тобто ті специфічні принципи, які притаманні лише соціалістичному змаганняю і є основними в його організації. Ідентичне трактування питання дається в книзі «Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма» і в ряді інших праць²².

Привертають увагу публікації, в яких окремо розглядаються специфічні і загальні принципи організації соціалістичного змагання²³. Серед них чільне місце посідають праці, автори яких торкаються питання діяльності партійних організацій по розвитку принципу стимулювання праці²⁴. Організація змагання на науковій основі обов'язково передбачає єдність матеріальних і моральних стимулів суспільно-виробничої діяльності мас, сформульованих В. І. Леніним²⁵.

Комуністична партія підкреслює необхідність органічно поєднувати матеріальні і моральні стимулювання активних учасників змагання. Якщо нехтування матеріальними стимулами неприпустиме, тому що змагання є однією з специфічних форм виявлення соціалістичної праці, пишуть О. Валуйський і Б. Попов, то недооцінка моральних стимулів, різноманітних форм громадського, ідейно-морального виявлення вдячності людині за її працю з боку суспільства, колективу, товаришів по роботі шкідлива, оскільки джерела змагання полягають у глибокому усвідомленні трудящими свого громадського обов'язку²⁶.

Незважаючи на таку постановку питання, в літературі ще не знайшла достатнього висвітлення робота партійних організацій, які покликані насамперед розяс-

¹⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 144.

¹⁸ Г. А. Куторжевский, В. А. Смирнов. Назв. праця, стор. 23—24.

¹⁹ Я. Г. Швець. Назв. праця, стор. 19.

²⁰ Б. В. Рокитский. Роль соревнования в управлении хозяйством, М., 1971.

²¹ Г. П. Алексеев, В. Г. Смольков. Дальнейшее развитие КПСС ленинской теории социалистического соревнования в современных условиях, стор. 36—37; В. Г. Смольков. Социалистическое соревнование в условиях развитого социализма, стор. 160.

²² Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма, М., 1975; А. И. Рогов. Руководство КПСС экономикой зрелого социализма, М., 1975; Социалистическое соревнование и совершенствование его организации, М., 1975; Экономические проблемы социалистического соревнования, М., 1975.

²³ М. В. Пашков, Ю. М. Попов, П. Ф. Смирнов. Гласность социалистического соревнования, М., 1974; Ю. И. Палкин. Материальные и моральные стимулирование праці, К., 1975; та ін.

²⁴ Л. Петров. Социалистическое соревнование: материальное и моральное поощрение, М., 1974; А. Войцеховский. Эффективное использование моральных и материальных стимулов — важный рычаг повышения творческой активности участников соревнования. — «Советские профсоюзы», 1974, № 6.

²⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 142.

²⁶ О. Валуйский, Б. Попов. Назв. праця, стор. 117.

пювати зміст і значення цих стимулів в умовах соціалізму, добиватися правильного поєднання матеріальних і моральних форм стимулювання праці.

Таким чином, аналіз доробку вчених у вивченні теоретичних проблем соціалістичного змагання в умовах розвинутого соціалізму свідчить, що проведена певна робота у цьому напрямку.

Поряд з розробкою теоретичних аспектів, науковці вносять вагомий внесок і в узагальнення досвіду партійних організацій, зокрема України, по розвитку нових форм змагання серед трудящих промисловості в роки дев'ятої п'ятирічки. Історіографія цієї проблеми багата й різноманітна.

Значний науковий інтерес являють собою книги, брошури, статті, авторами яких є партійні, державні та громадські працівники²⁷. Глибоке знання практики партійної й господарської роботи, безпосередній зв'язок з масами, багатий досвід дозволив авторам висвітлити важливі сторони діяльності первинних партійних організацій і партгруп. Так, у книзі члена Політбюро ЦК Компартії України, Голови Укрпрофради В. О. Сологуба розкрита керівна роль партійних організацій в науковій організації соціалістичного змагання на основі ленинських принципів — гласності, порівнянності результатів, повторення передового досвіду, даються конкретні практичні рекомендації щодо дальшого підвищення дієвості всіх форм змагання у розв'язанні економічних, соціально-політичних і виховних завдань²⁸.

Значна увага цим питанням приділена і науковцями. Однією з перших узагальнюючих праць, що безпосередньо висвітлює діяльність партійних організацій України по поліпшенню організації змагання в промисловості, є книга В. І. Полуреза²⁹. Автор розглядає заходи Комуністичної партії, спрямовані на вдосконалення стилю і методів партійного керівництва, підвищення боєздатності парторганізацій, поліпшення їх якісного складу, добору і виховання партійних кадрів. Червоною ниткою через всю монографію проходить думка про вирішальну роль народних мас в історичному процесі. Під цим кутом зору В. І. Полурез узагальнює досвід парторганізацій в розвитку різноманітних форм соціалістичного змагання, у забезпеченні його масовості та високої результативності, показує всезростаючу роль комуністів у втіленні в життя економічного курсу партії, виробленого XXIV з'їздом КПРС.

Певне значення для історіографії досліджуваного періоду має монографія П. С. Федорчака³⁰, хоч її хронологічні рамки охоплюють період 1959—1971 рр. В ній висвітлюється початковий етап боротьби партійних організацій за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС, а також розкривається роль набутого досвіду в попередні роки.

Найбільш значним дослідженням є колективна монографія «КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України». Її автори, спираючись на значну джерельну базу, в історичному плані показують роль соціалістичного змагання на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва. Велику увагу вони приділяють діяльності Комуністичної партії по розвитку нових форм змагання в умовах розвинутого соціалізму. Вони підкреслюють, що партійні організації промислових підприємств республіки виступили ініціаторами змагання під девізом «Резерви виробництва — на службу п'ятирічці», «За неухильне підвищення продуктивності праці і ефективності виробництва», «За дострокове освоєння проектних потужностей» та ін. При цьому в праці чітко проводиться думка про те, що рівень розвитку, глибина і масштаби соціалістичного змагання цілком і повністю залежать від організаторської і масово-політичної роботи парторганізацій.

Зміст форм соціалістичного змагання визначався головним завданням дев'ятої п'ятирічки³¹.

²⁷ В. В. Щербинський. П'ятирічний план перетворимо в життя. — «Комуніст України», 1972, № 1; Його ж. Партійные организации и совершенствование управления экономикой. — «Комунист», 1973, № 6; А. Ф. Ватченко. Партійное руководство борьбой за ускорение темпов роста производительности труда. — «Вопросы истории КПСС», 1972, № 1; В. Байтальук. В ході змагання. — «Під прапором лєнінізму», 1972, № 12; А. П. Ночовкін. Соціалістичне змагання і виховання комуністичного ставлення до праці. — «Комуніст України», 1975, № 11; И. И. Гладкий. Всенародное социалистическое соревнование за выполнение заданий девятой пятилетки, К., 1975; В. Маланчук. Партійные организации и развитие творческой активности масс. — «Политическое самообразование», 1976, № 1; Див.: огляд цієї літератури: И. Новиков, В. Сахаров. Социалистическое соревнование на современном этапе. — «Комунист», 1973, № 14.

²⁸ В. А. Сологуб. Социалистическое соревнование и коммунистическое воспитание трудящихся, М., 1974.

²⁹ В. И. Полурез. Деятельность КПСС по повышению эффективности промышленного производства в условиях развитого социализма, К., 1974.

³⁰ П. С. Федорчак. Шляхом трудових подвигів (Комуністична партія України — організатор боротьби за виконання завдань у галузі важкої промисловості 1959—1971 рр.), Львів, 1974.

³¹ Див.: Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 40.

Відповідно до цього урізноманітілась і тематика наукових досліджень. Значне місце в них стало відводиться аналізові форм змагання, спрямованих на підвищення якості роботи в усіх ланках народного господарства, швидке і ефективне впровадження науки і техніки у виробництво, автоматизацію і механізацію виробничих процесів, економію коштів, сировини, матеріальних і трудових ресурсів³². Підвищилась увага до розкриття форм участі в соціалістичному змаганні інженерно-технічної інтелігенції і вчених, ролі партійних організацій в підвищенні їх творчої активності, в зміцненні зв'язків науки і виробництва³³. Зроблені серйозні кроки у вивченні впливу соцзмагання на зміцнення дружби і співробітництва між трудящими союзних республік, а також з країнами соціалістичного табору³⁴.

Видання цих праць сприяло тому, щоб «...маса незвичайно цінного матеріалу, який є в наявності у вигляді досвіду нової організації виробництва в окремих містах, в окремих підприємствах, в окремих сільських громадах...», стала здобутком мас³⁵.

Особливе місце вчені відводять вивченню та узагальненню руху за комуністичне ставлення до праці — вищої форми соціалістичного змагання. В кожній публікації, присвяченій проблемам змагання в досліджуваній період, прямо чи опосередковано розглядається питання боротьби виробничих колективів за звання комуністичних. Це пояснюється насамперед широким розмахом цього руху. Так, тільки за період з 1971 р. по 1975 р. кількість учасників руху за комуністичне ставлення до праці збільшилась з 40,8 до 50,7 млн. чол., що становить 55% всіх учасників соціалістичного змагання, в тому числі понад 9,5 млн. чол. в Українській РСР³⁶. Простежуючи динаміку росту числа учасників руху за комуністичне ставлення до праці, автори³⁷ підкреслюють, що він був підготовлений усім попереднім розвитком нашого суспільства і став закономірним явищем. Виходячи з такої точки зору, дослідники значну увагу приділяють висвітленню того, як рух за комуністичну працю сприяє розвитку виробництва, підвищенню його ефективності. Конкретно, на прикладах певних галузей промисловості розкриваються передові почини, висвітлюється хід змагання за комуністичне ставлення до праці, показується роль партійних організацій в поширенні нових форм змагання. Вийшли з друку праці, в яких аналізуються нові риси руху за комуністичне ставлення до праці. Однією з них є монографія М. М. Драка³⁸. Автор комплексно досліджує основні питання руху за комуністичне ставлення до праці в 1958—1974 рр., показує його роль у створенні матеріально-технічної бази комунізму, в розвитку комуністичних суспільних відносин і вихованні нової людини. На численних зіставленнях М. М. Драк доводить, що за роки дев'ятої п'ятирічки не тільки збільшилася кількість учасників змагання, а й зріс їх загальноосвітній, професійний рівень, підвищилась культура праці і побуту, поглибився і збагатився зміст руху за комуністичне ставлення до праці. Відзначаючи позитивні сторони монографії

³² В. Д. Белоколас. Пример идущих вперед (Из опыта организации социалистического соревнования на предприятиях Донбасса). Донецк, 1972; М. В. Белік. Партійні організації України на чолі трудового ентузіазму робітників (1959—1972 рр.).— «УІЖ», 1973, № 1; Н. Николаенко. Завершающий год пятилетки и рост трудовой активности масс. — «Экономика Советской Украины», 1975, № 6; М. Г. Цебренок. Діяльність партійних організацій по підвищенню творчої активності робітничого класу в здійсненні завдань дев'ятої п'ятирічки (На матеріалах промислових підприємств УРСР).— «Наукові праці з історії КПРС». Вип. 73. К., 1975.

³³ І. Терєфера. Соціалізм і змагання, К., 1973; Л. Колесников, Н. Лойко. Социалистическое соревнование и научно-технический прогресс, К., 1974; Г. П. Франко. З досвіду роботи Київської партійної організації за зміцнення зв'язків науки з виробництвом після XXIV з'їзду КПРС.— «Наукові праці з історії КПРС». Вип. 68. К., 1974.

³⁴ В. Ф. Панібудьласка. Развитие социалистического змагання в роки комуністичного будівництва.— «УІЖ», 1973, № 7; Його ж. Характерные особенности межреспубликанского социалистического соревнования на современном этапе.— В кн.: «Единство и сотрудничество народов СССР», Кишинев, 1975; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 2, К., 1974.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 141.

³⁶ М. Валитов. Творческая сила соревнования.— «Коммунист», 1975, № 12, стор. 34; В. Смольков. Рух за комуністичне ставлення до праці, як найвища форма соціалістичного змагання. — «Під прапором лєнінізму», 1975, № 14, стор. 6.

³⁷ За комуністичне ставлення до праці, К., 1972; О. Бистрієвській. Трудова активність робітників у комуністичному будівництві, К., 1973; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 2, стор. 270—295; КПРС — організатор і натхненник соціалістичного змагання у промисловості України, стор. 209—229; Ю. І. Палкін, Л. О. Лігачова. Радянський Союз на шляху до комунізму, К., 1975; С. Черкасова. Соціалістичне змагання— засіб розвитку творчої ініціативи мас, К., 1975.

³⁸ М. М. Драк. За торжество комуністичної праці, К., 1975.

слід зауважити, що автор подекуди переважує її фактичним матеріалом.

Загалом же в літературі про рух за комуністичне ставлення до праці мало теоретичних узагальнень, які б сприяли розгортанню практичної роботи партійних організацій. Та й розробка даної тематики значно послабилась в порівнянні з 60-ми роками. Обираючи окремі галузі промисловості (характерно в першу чергу для статей), автори недостатньо розкривають специфіку змагання, слабо користуються методами порівняння з іншими ділянками праці.

Партія вказує на посилення теоретичної розробки проблеми руху за комуністичне ставлення до праці³⁹. Такі дослідження необхідні для забезпечення стабільного наукового керівництва соціалістичним змаганням з боку партійних організацій.

Останнім часом позбавилась робота науковців над узагальненням досвіду партійного керівництва профспілками, комсомолом та іншими громадськими організаціями по підвищенню їх ролі в розгортанні масового соціалістичного змагання⁴⁰. Через ці організації партія проводить свою політичну лінію, підтримує тісні зв'язки з масами, залучає їх до розв'язання завдань комуністичного будівництва. «Револьюційна творчість народу,— вказував Л. І. Брежнев,— створила широку і злагоджену систему, через яку партія поосвячено зв'язана з масами, здійснює керівництво ними. Це — Ради, профспілки, комсомол, добровільні товариства трудящих»⁴¹. У принципах, формах, методах координації цими організаціями з боку Комуністичної партії багатого спільного. Саме через це у ряді праць дані питання вивчаються комплексно⁴². Є і окремі публікації, присвячені діяльності профспілок, комсомолу по розвитку соцзмагання на промислових підприємствах України⁴³.

Таким чином, аналіз опублікованих праць дає всі підстави зробити висновок, що вченими нагромаджено певний досвід вивчення питань діяльності партійних організацій України щодо розвитку соціалістичного змагання у промисловості республіки в період між XXIV і XXV з'їздами КППС. В науковий обіг введено значний фактичний матеріал, значно підвищився науково-теоретичний і ідейно-політичний рівень досліджень, розширилася їх тематика. Глибше висвітлено початковий період дев'ятої п'ятирічки, слабше — період 1973—1975 рр. Вивчення його триває.

XXV з'їзд партії, визначаючи завдання радянської науки на сучасному етапі, вказав на необхідність «...продовжити роботу по науковому узагальненню всесвітньо-історичного досвіду КППС...»⁴⁴, в тому числі й у галузі розвитку соцзмагання.

В світлі настанов XXV з'їзду КППС є настійна потреба у створенні фундаментальної комплексної праці силами колективу авторів — представників різних галузей суспільних наук про діяльність Комуністичної партії по розвитку соціалістичного змагання у промисловості республіки в умовах розвинутого соціалізму. Підготовка такого дослідження значно збагатила б історіографію проблеми партійного керівництва змаганням, послужила б вірним компасом партійним організаціям у використанні набутого досвіду для розв'язання назрілих завдань комуністичного будівництва.

В. П. Самохвалов (Київ)

³⁹ О дальнейшем улучшении организации социалистического соревнования. Постановление ЦК КПСС от 31 августа 1971 г.— КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 10, М., 1972, стор. 496.

⁴⁰ А. М. Якубов. Партія і масові організації трудящих (З досвіду діяльності Полтавської обласної партійної організації), К., 1972; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР, т. 2, стор. 247—269; Авангард трудового колективу, стор. 250—270.

⁴¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 130.

⁴² Г. Ф. Марискевич. Діяльність партійних організацій західних областей УРСР щодо підвищення ролі профспілок у господарському будівництві.— «УІЖ», 1972, № 4.

⁴³ Р. К. Ковалевська. З досвіду соціалістичного змагання серед молоді Львівщини в період комуністичного будівництва.— «Наукові праці з історії КППС». Вип. 66, К., 1974; Я. М. Серіщев. Молодь — активна сила в боротьбі за комунізм, К., 1975.

⁴⁴ Матеріали XXV з'їзду КППС, стор. 240.

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ З СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Ослаблення економічних та політичних позицій Великобританії у післявоєнні роки — це безпосередній наслідок як об'єктивних процесів, що відбуваються у капіталістичному світі, і, насамперед, нерівномірності розвитку окремих країн в епоху

імперіалізму, загострення міжімперіалістичних суперечностей, розширення економічних зв'язків між промислово розвинутими державами, розпад Британської імперії, так і серйозних стратегічних прорахунків правлячих кіл країни, зумовлених нездатністю її керівної еліти тверезо оцінити зміни у загальній розстановці сил на світовій арені, невідповідністю економічного потенціалу агресивній зовнішній політиці. Корисливі інтереси військово-промислового комплексу, намагання будь-якою ціною зберегти стерлінгове об'єднання, керівну роль в якому відіграє Англія, з метою збільшення прибутків, передусім, колоніальних монополій і магнатів Сіті значно підірвали економічну базу Британського імперіалізму, що, в свою чергу, не могло не вплинути на політичний престиж країни.

Проте, незважаючи на певне ослаблення економічних позицій і політичного впливу, Великобританія залишається однією з провідних імперіалістичних держав. Вона має великі інвестиції за кордоном, хазяйнує у стерлінговому об'єднанні, зберігає досить важливе воєнно-політичне становище в системі світового імперіалізму¹.

Суперечливість економічного розвитку зумовлює й складність соціальних і внутрішньополітичних процесів, функціонування державного механізму, невід'ємною частиною якого є так звана традиційна двопартійна англійська політична система. Її складовими елементами в ХІХ — на початку ХХ ст. були консервативна і ліберальна партії, а з 20-х років ХХ ст. — консервативна й лейбористська.

У радянській і англійській марксистській історіографії в цілому досліджено загальні проблеми британської політичної системи². Але в зв'язку з підвищенням ролі партій у системі буржуазної державності в епоху імперіалізму слід ґрунтовніше вивчити їх історію, розвиток і діяльність у різні періоди, хоча в ряді праць радянських і прогресивних англійських авторів уже дається аналіз головних рис і особливостей ідейно-політичного розвитку, зокрема, лейбористської партії³. Однак еволюція консервативної і ліберальної партій, їх місце в партійно-політичному механізмі Англії ще недостатньо висвітлені в марксистській історіографії. Це пояснюється значною мірою аморфністю організаційної структури цих партій, приховуванням справжніх пружин механізму їх функціонування, джерел фінансування, відносин з світом бізнесу, складністю соціальної бази, відсутністю чіткого водорозділу між течіями. До того ж, внутрішні процеси в консервативній партії відбуваються більш приховано, ніж у лейбористській.

Внаслідок цього радянські історики дослідили лише окремі питання історії й політики консервативної партії⁴. Однак у цілому її розвиток і діяльність досліджені поки що вкрай недостатньо. Ім, по суті, присвячено одну цікаву і ґрунтовну монографію Н. М. Степанової, в якій висвітлюється політичний вплив консервативної партії на виборців⁵. Ряд конкретних питань становища в ній розглядаються в окремих статтях та розділах колективних монографій радянських авторів.

Ліберальній партії, яка перебувала у повному занепаді до кінця 50-х років, крім монографії автора цих рядків⁶, присвячено тільки дві статті радянських дослідників⁷.

¹ Великобританія, М., 1972, стор. 5, 7—8.

² Економіка і політика Англії после второй мировой войны, М., 1958; Распад Британской империи, М., 1964; Социально-политические сдвиги в странах развитого капитализма, М., 1971; Д. Харвей, К. Худ. Британское государство, М., 1955; Н. С. Крылова. Центральные государственные органы Великобритании, М., 1965.

³ И. Дворкин. Идеология и политика правых лейбористов на службе монополий, М., 1953; Э. Бернс. Теория и практика правых лейбористов, М., 1962; Л. А. Яковлева. Критика лейбористской апологии современного буржуазного государства, М., 1962; А. Н. Красильников. Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951—1964), М., 1968; В. А. Рыжиков. «Социализм» по-лейбористски: мифы и реальность, М., 1971; С. П. Перегудов. Лейбористская партия в социально-политической системе Великобритании, М., 1975; та ін.

⁴ Проблеми соціальної політики торі висвітлені в таких монографіях: В. Г. Каленський. Соціальное законодавство Англії, М., 1969; Ф. Э. Бурджалов. Государственно-монополистическая политика доходов: концепция и практика (на материалах Великобритании), М., 1973; В. А. Горбик. Правящий класс и рабочее движение в Англии (1959—1964), К., 1968; його ж. Антирабочая политика правительства консерваторов и положение трудящихся в послевоенной Англии, К., 1974.

⁵ Н. М. Степанова. Консервативная партия и рабочий класс в послевоенной Англии (Политическое влияние на массового избирателя), М., 1972.

⁶ В. А. Горбик. Консервативная и либеральная партия в политической системе послевоенной Англии, К., 1977.

⁷ И. Е. Городецкая. Кто голосует за либералов и консерваторов.— «Мировая экономика и международные отношения» (далі — «МЭ и МО»), 1968, № 5; С. П. Перегудов. Британские либералы: претензии и действительность.— «МЭ и МО», 1974, № 5.

Класова спрямованість і суб'єктивність, що характерні для буржуазної політології, чітко простежуються і при розгляді проблем політичної системи Великобританії, зокрема діяльності її партій. Англійська партійна система проголошується буржуазними апологетами як зразок «народовладдя», «стабільності». Її рекомендують не лише іншим капіталістичним державам, а й країнам, які нещодавно визволилися від колоніального гніту.

Однак зрозуміти сучасну політичну історію цієї країни неможливо без ретельного вивчення ідейної спадщини класиків марксизму-ленінізму. У працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна міститься ґрунтовний аналіз загальних закономірностей і особливостей розвитку капіталізму в Англії, де «...деспотизм капіталу і рабство праці досягли найбільшого розвитку»⁸. Цей аналіз й нині зберігає своє основоположне значення. Їх твори є методологічною основою для розуміння суті процесів, що відбуваються в політичному житті сучасної Великобританії. Тому, вивчаючи розвиток країни у післявоєнний період, її політичні інститути, слід пригадати ті глибокі оцінки, які давали їм класики марксизму-ленінізму і які актуальні й тепер.

Наприклад, англійські прогресивні дослідники відзначають, що парламент Великобританії не лише слухняно виконує волю бізнесу, а й безпосередньо тісно зв'язаний з ним. За даними Е. Рота, з кожних десяти консерваторів, обраних до палати громад у 1959 р., безпосередні зв'язки з великим бізнесом підтримували вісім. Подібні зв'язки виявлені у одного з кожних чотирьох лейбористів, у яких з семи лібералів⁹. 218 консерваторів — членів палати громад 1970 р. (66% їх парламентської фракції) займали 1123 директорські посади. Інші мали більш приховані зв'язки з монополіями¹⁰. Як не згадати в зв'язку з цим влучні слова Ф. Енгельса про англійський парламент як «клуб багатіїв»¹¹.

Як відомо, у післявоєнні роки основні англійські політичні партії, і насамперед консерватори, демагогічно проголошували необхідність розширення своєї соціальної бази, зокрема за рахунок робітників, висунення представників профспілок в парламент. Але представників робітничого класу висували, як правило, у «ненадійних» виборчих округах, де вони практично не мали шансів на обрання. Так, у палаті громад 1959 р., де засідало більше 300 консерваторів, лише 2 її члени представляли профспілки¹². Це, по суті, символічне представництво від кількох мільйонів тред-юніоністів, які, звичайно, голосують за торі на парламентських виборах. Про подібну тактику Ф. Енгельс писав: «Цілком природно, що «робітничим лідерам» спало на думку пройти самим у парламент; їх знатні друзі поставилися до цього загалом співчутливо, але, зрозуміло, лише для того, щоб у кожному окремому випадку по можливості перешкодити обранню робітника»¹³.

Аналогічні позиції займали і ліберали, які «...полишають фабіанцям, як і іншим так званим робітничим кандидатам, тільки *безнадійні* виборчі округи»¹⁴.

Неможливо зрозуміти політику сучасних буржуазних партій Англії без влучної характеристики, яку давали класики марксизму їх попередникам. Так, К. Маркс підкреслював, що «матеріальною основою могутності торі була земельна рента», а «віги є *аристократичними представниками* буржуазії, промислового і торгового середнього класу»¹⁵. Дуже виразно охарактеризував правлячі англійські партії Ф. Енгельс: «Консерватори, ліберали, радикали — всі вони представляють тільки інтереси правлячих класів і різні відтінки думок, які панують серед лендлордів, капіталістів і дрібних торговців»¹⁶.

Читаючи про складне становище, що створилося нині в Північній Ірландії, пропонування англійського уряду протестантським ультра, про придушення демократичних свобод в Ольстері, не можна не згадати про те, як уважно стежили за розвитком подій в Ірландії К. Маркс і Ф. Енгельс. Ф. Енгельс писав: «Ірландію можна вважати першою англійською колонією...»¹⁷. І далі він наголошував: «На прикладі ірландської історії можна бачити, яке це нещастя для народу, коли він поневолив інший народ»¹⁸.

Неоціненне значення для вивчення імперіалізму, розуміння неминучості його загибелі мають праці В. І. Леніна. Вони дають можливість правильно зрозуміти як

⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 10, стор. 115.

⁹ A. Roth. The Business Background of Members of Parliament, London, 1963, стор. XVI.

¹⁰ "Archives européennes de sociologie", 1973, т. XIV, № 1, стор. 57—58.

¹¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 39, стор. 197.

¹² F. Boyd. British Politics in Transition, 1945—1964, London, 1964, стор. 78—79; R. M. Kenzie, A. Silver. Angles in Marble, London, 1969, стор. 42.

¹³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 460.

¹⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 38, стор. 345.

¹⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8, стор. 337, 339.

¹⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 275.

¹⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 29, стор. 41.

¹⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 32, стор. 290.

найважливіші загальні явища, так і становище в окремих капіталістичних країнах. В. І. Ленін вивчав закономірності розвитку імперіалізму, в тому числі англійського, в період початку його занепаду, але глибокий аналіз, зроблений ним, має виняткове значення і для розуміння сучасних процесів, що відбуваються у цій країні. Так, аналізуючи британську політичну систему, він звернув увагу на суперечливий характер лейбористської партії: «...Робітнича партія є наскрізь буржуазною партією, бо хоч вона і складається з робітників, але керують нею реакціонери,— найгірші реакціонери, які діють цілком у дусі буржуазії...»¹⁹ Разом з тим В. І. Ленін підкреслював, що «...це дуже оригінальна партія, або, точніше, зовсім не партія в звичайному розумінні цього слова. Вона складається з членів усіх професійних організацій... і дає досить свободи всім політичним партіям, які входять до її складу»²⁰.

Характерною рисою сучасної англійської ліберальної партії є її демагогічні пропозиції. Ця риса, до речі, притаманна також консерваторам і лейбористам, але вони все ж змушені враховувати можливість виконання хоч деяких своїх обіцянок, щоб остаточно не дискредитувати себе в очах виборців. Ліберали ж, знаючи, що їм не загрожує в найближчий період «перевірка владою», дають обіцянки, не думаючи про їх виконання. Зате ці обіцянки добре враховують політичні опоненти, на думку яких лише для підвищення пенсій, запропонованого лібералами на початку 70-х років, потрібно було 3,7 млрд. фунтів стерлінгів на рік²¹. Демагогічний характер пропозицій лібералів відзначав В. І. Ленін. «...Англійський лібералізм,— писав він,— втрачаючи ґрунт під ногами, вигадує новий бойовий клич, щоб викликати в масах виборців знову на деякий час довіря до лібералів. Не обдуриш — не продаси, такий лозунг капіталізму в торгівлі. Не обдуриш — не дістанеш мандатів у парламент, такий лозунг капіталістичної політики у вільних країнах»²².

В. І. Ленін уважно стежив також за визвольною боротьбою ірландського народу, таврував ганьбою загарбницьку політику англійського імперіалізму. «Англія століттями поневолювала Ірландію,— підкреслював він,— доводила ірландських селян до нечуваних мук голоду і вимирання з голоду, зганяла їх з землі, змушувала сотнями тисяч і мільйонами покидати батьківщину і виселятися в Америку... Англія «процвітала», Ірландія вмирала і лишалась нерозвинутою, напівдикою, чисто землеробською країною, країною злидених селян-орендарів»²³. Нині, коли англійські війська продовжують чинити насильство над Ольстером, ущемляти демократичні права католицької частини його населення, ці яскраві ленінські слова є обвинуваченням сучасним конкістадорам.

Ідейно-політичною основою для вивчення радянськими дослідниками сучасної політичної історії Великобританії є матеріали з'їздів КПРС, Програма партії, рішення Народних комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969 рр. У цих документах дається всебічна оцінка змін на міжнародній арені на користь соціалізму, показано зростання могутності світової соціалістичної системи і ослаблення позицій імперіалізму, форми і методи боротьби робітничого класу розвинутих капіталістичних країн, дедалі зростаючу роль ідеології марксизму-ленінізму. «Уся політика імперіалістичної агресії,— зазначається, зокрема, в документах Міжнародної наради комуністичних і робітничих партій 1969 р.,— що загрожує мирові у всьому світі, безпечі і національній незалежності народів, викликає в капіталістичних країнах зростаючий опір з боку робітничого класу, селянства, молоді, студентства, найширших мас незалежно від їх політичних позицій і світогляду»²⁴.

На XXIV з'їзді КПРС було глибоко проаналізовано процес піднесення класової боротьби у Великобританії. «В Англії,— зазначалося в доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва,— класова боротьба досягла високого ступеня напруженості, а за масштабами, за кількістю учасників нинішні страйки можна порівняти лише з загальним страйком 1926 року»²⁵.

Цілковитою характерною рисою англійського імперіалізму є положення, висуване на XXV з'їзді КПРС, про те, що «посилилась ідейно-політична криза буржуазного суспільства. Вона уражає інститути влади, буржуазні політичні партії, розхиляє елементарні моральні норми»²⁶.

З численних англійських джерел, що стосуються досліджуваної нами проблеми, слід, насамперед, виділити офіційні видання: різні урядові публікації, звіги офіційних і напівофіційних комісій, статистичні довідники тощо. Частина з них може бути вико-

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 249.

²⁰ Там же, стор. 251.

²¹ «The Times», 22 серпня 1973 р.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 37.

²³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 348.

²⁴ Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. Москва, 5—17 червня 1969 р., К., 1969, стор. 264—265.

²⁵ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 19.

²⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 32.

ристана при вивченні політичної та соціальної історії країни^{26а}. Однак у ході роботи над цими виданнями необхідно відбирати об'єктивні дані, а не сфальсифіковані буржуазними ідеологами.

Цікавим і корисним джерелом є офіційні видання звітів про засідання обох палат парламенту і, перш за все, палати громад — «Hansard». Іноді дебати проходять досить гостро, парламентарії наводять цікаві факти, дають їм влучні оцінки. У розпалі полеміки лейбористи намагаються довести, нібито саме вони краще розуміють проблеми країни. Торі, в свою чергу, звинувачують лейбористів у «бюрократизації», намаганні обмежити «права особи».

Однак не слід вважати, що такі факти містяться на кожній сторінці звітів про парламентські дебати. Тому й цінно знайти їх і словами «обранців народу» викрити міфи буржуазної пропаганди. Читаючи звіти про парламентські дебати, не можна не згадати, що В. І. Ленін неодноразово звертав увагу на відвертання народу від насущних інтересів «...за допомогою ефектних і безмістовних *дуелей* двох буржуазних партій»²⁷.

Радянський дослідник, вивчаючи розвиток сучасної Англії, періодко звертається до матеріалів щорічних конференцій лейбористської, консервативної* та ліберальної партій. Але ось як характеризує їх відомий англійський політолог Р. Т. Маккензі: «Консервативна партія відверто визнає, що її конференція має не більш як консультативні функції. Документи і матеріали лейбористської партії створюють враження, що конференція має вирішальний голос у партійних справах, однак насправді це не так. Шляхом умілого використання внутріпартійних механізмів конференція відбувається під уважним контролем, і в тих рідкісних випадках, коли вона виходить з-під контролю, їй, звичайно, вдається демонструвати не набагато більше, ніж своє власне безсилля»²⁸.

До цього слід додати: дуже рідко, особливо на конференціях консервативної партії, проходить ділове обговорення проблем. З сотень резолюцій, прийнятих місцевими організаціями, відбираються декілька, які задовольняють керівництво торі. Це так звані «резолюції схвалення». Таким чином, матеріали конференцій не дають справжньої картини становища в основних політичних партіях.

Різноманітним джерелом з сучасної історії країни є преса. Буржуазні друковані органи, щедро фінансовані монополіями, щодня здійснюють ідеологічний тиск на громадську думку країни, отруюють свідомість англійців, споюють «...народ сивухю буржуазної газетної брехні...»²⁹ Вони перекручено, упереджено, тенденційно висвітлюють сучасну політичну історію Великобританії. Однак і в цьому морі упереджених фактів трапляються такі, які переконливо свідчать про кризу капіталістичного ладу. Більшість буржуазних друкованих органів оголошують себе «незалежними», прямо не зв'язаними з позицією тієї чи іншої партії і вміщують на своїх сторінках статті консерваторів, лейбористів і лібералів. Однак аналіз їх матеріалів дає змогу визначити, що «Таймс», «Санді таймс», «Обсервер», «Спектейтор» дотримуються проконсервативних позицій, «Нью стейтсмен», «Соушеліст коментарі», «Нью лефт рев'ю» — лейбористських. Консерватори, як партія монополістичної буржуазії, мають більше можливостей, ніж інші партії, для впливу на маси, насамперед за допомогою преси, кіно, телебачення. Відверто консервативні погляди пропагують газети «Дейлі експрес», «Дейлі мейл», «Дейлі телеграф», «Дейлі скетч». Рупором торі є значна частина провінційної преси, зокрема «Бірінгем пост», «Йоркшир пост», «Глазго геральд», «Скотсмен» та ін. Деякі періодичні видання, які, на перший погляд, не мають нічого спільного з консервативною партією, — журнали для жінок, молоді, спортивні видання — фактично відстоюють погляди торі.

Крім того, консервативна партія має свої періодичні видання, в основному для партійних функціонерів — «Консерватив ньюс», «Ноутс он каррент політікс», «Уіклі ньюс леджер», «Вікенд токінг пойнт», «Прімроз ліг гезетт» та ін.³⁰

Фактичний матеріал з політичної історії країни міститься і в органах ділових кіл: «Файненшл таймс», «Економіст», «Бенкер», «Дайректор», «Стейтіст», в яких, однак, поряд з апологетикою капіталістичного суспільства, виправдовуванням анти-

^{26а} National Income and Expenditure; Annual Abstract of Statistics; Monthly Digest of Statistics; The Ministry of Labour Gazette (since 1968 — Employment and Productivity Gazette); Statistics of incomes, prices, employment and production; Time rates of wages and hours of work; та ін. Докладніше див.: В. Л. Чолганская. Британские парламентские и ведомственные издания, М., 1974.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 22, стор. 183.

* Labour Party (Great Britain). Annual Conference; National Union of Conservative and Unionist Associations.

²⁸ Цит. за кн.: С. П. Перегудов. Лейбористская партия в социально-политической системе Великобритании, М., 1975, стор. 188—189.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 375.

³⁰ Н. М. Степанова. Назв. праця, стор. 69—70.

народної політики уряду, наводяться окремі цікаві факти, які можуть бути використані радянськими дослідниками.

Порівняно з буржуазною пресою, яку фінансують великі монополії, газети і журнали Комуністичної партії Великої Британії — газета «Морнінг стар» (до 24 квітня 1966 р. — «Дейлі уоркер»), щомісячники «Уорлд ньюс» (виходив до 1963 р.). «Коммент», теоретичний журнал «Марксизм тудей» — виходять невеликими тиражами, мають обмежену технічну базу. Але на противагу капіталістичній пресі, пресі «обману і наживи», сенсацій і реклами, вони несуть у маси слово правди, відстоюють інтереси робітничого класу, всіх трудящих, закликають їх до боротьби за мир і соціалізм, об'єктивно і всебічно, з класових позицій висвітлюють найважливіші події внутрішнього та міжнародного життя.

Досить цінний матеріал, який викриває антинародну спрямованість політики англійського уряду, міститься в органі лівих лейбористів «Трібюн» і місячнику прогресивних жінок «Лейбор рісерч».

Великою є зарубіжна література з політичної та соціальної історії післявоєнної Англії. На цю тему багато пишуть буржуазні політики, дослідники, викладачі, журналісти. Основна характеристика риса їх писань — апологетика капіталізму, англійської двопартійної політичної системи як зразка «народного й демократичного» представництва³¹, хоч не можна не помітити у працях деяких дослідників занепокоєння існуючим станом речей, критичних настроїв³².

Буржуазні й реформістські політологи детально розглядають британську виборчу систему, структуру партій, ставлячи своєю метою показати Англію як зразок «справжньої демократії» і політичної стабільності³³.

Боротьба партій за голоси виборців у період між загальними виборами, хід офіційних виборчих кампаній докладно висвітлені в монографіях так званої Наффільдської серії, що видається Наффільдським коледжем Оксфордського університету з 1947 р. Вже вийшло у світ 10 монографій цієї серії відповідно до числа виборів у післявоєнні роки³⁴.

Крім загальних проблем англійської політичної системи, досліджуються й конкретні питання, зокрема функціонування палати громад, підбір парламентських кандидатів³⁵, діяльність партій в опозиції³⁶. Дедалі частіше публікують свої праці соціологи³⁷. Незважаючи на окремі критичні зауваження, що інколи трапляються в них, в цілому автори цих книг апологетизують британську політичну систему. Наприклад, Р. Маккензі і його прибічники вважають, що лейбористська партія практично інтегрувалася в існуючу систему як за своєю внутрішньою структурою, так

³¹ Н. Fairlie. The Life of Politics, London, 1968; R. M. Punnett. British Government and Politics, London, 1970.

³² А. Сэмпсон. Новая анатомия Британии, М., 1975; S. Haseler. The Death of British Democracy, London, 1976.

³³ Див.: И. Е. Городецкая. Великобритания: избиратели, выборы, партии. 1945—1970 гг., М., 1975, стор. 9; S. H. Beer. Modern British Politics, London, 1965; R. Rose. Politics in England, London, 1965; його ж. Influencing Voters, London, 1967; його ж. The Problem of Party Government, London, 1974; R. L. Leonard. Elections in Britain, London, 1968.

³⁴ Див.: И. Е. Городецкая. Назв. праця, стор. 9—10; R. B. McCallum and A. Readman. The British General Election of 1945, Oxford, 1947; H. G. Nickolas. The British General Election of 1950, London, 1951; D. E. Butler. The British General Election of 1951, London, 1952; його ж. The British General Election of 1955, London, 1955; D. E. Butler and R. Rose. The British General Election of 1959, London, 1960; D. E. Butler and A. S. King. The British General Election of 1964, London, 1965; їх же. The British General Election of 1966, London, 1966; D. E. Butler and M. Pinto-Duschinsky. The British General Election of 1970, London, 1971; D. E. Butler, D. Kavanagh. The British General Election of February 1974, London, 1974; їх же. The British General Election of October 1974, London, 1975.

³⁵ S. E. Finer, H. B. Berrington, D. J. Bartholomew. Backbench Opinion in the House of Commons. 1955—1959, London, 1961; A. Ranney. Pathways to Parliament, Madison and Milwaukee, 1965; E. Taylor. The House of Commons at Work, Harmondsworth, 1967; M. Rush. The Selection of Parliamentary Candidates, London, 1969; P. Richards. Honorable Members. A Study of the British Backbencher, London, 1959; H. B. Berrington. Backbench Opinion in the House of Commons, 1945—1955, Oxford, 1973.

³⁶ J. D. Hoffman. The Conservative Party in Opposition, 1945—1951, London, 1964; D. R. Turner. The Shadow Cabinet in British Politics, London, 1969; R. M. Punnett. Front-Bench Opposition, London, 1973.

³⁷ R. T. Holt, J. E. Turner. Political Parties in Action, London, 1968; D. Berry. The Sociology of Grass Roots Politics. A Study of Party Membership, London, 1970.

і за місцем у системі, і принципово не відрізняється від свого головного партнера по двопартійній системі — консервативної партії. По суті цю ж тезу відстоюють і предшавники так званої нової лівої в Англії³⁸. Підтримує думку про близькість позицій партій і Н. Харріс³⁹.

Розходження між керівництвом лейбористської і консервативної партій більші в теоретичних питаннях, але значно менші в їх здійсненні на практиці. Очевидно, завдання радянських учених полягає не лише в дослідженні спільних рис у політиці і програмах основних політичних партій Англії, насамперед консерваторів, лейбористів і лібералів, а й їх відмінностей, нерідко тільки акцентів. У політиці кожний відтінок набуває вагомого значення. І тут доречно навести глибоке, надзвичайно актуальне і в наші дні ленінське положення про те, що «розходження між Черчиллями і Ллойд Джорджами — ці політичні типи є в усіх країнах, з зовсім незначними національними відмінностями, — з одного боку; потім, між Гендерсонами і Ллойд-Джорджами, з другого, зовсім неважливі і дрібні з точки зору чистого, тобто абстрактного, тобто незрілого ще до практичної, масової, політичної дії, комунізму. Але з точки зору цієї практичної дії мас, ці відмінності дуже, дуже важливі. В їх врахуванні, у визначенні моменту повного назрівання неминучих між цими «друзями» конфліктів, які ослаблюють і знесилюють *всіх «друзів», разом узятих*, — вся справа, все завдання комуніста, який хоче бути не тільки свідомим, переконаним, ідейним пропагандистом, а й практичним керівником *мас* в революції»⁴⁰.

У всіх передвиборних маніфестах лейбористи, консерватори і ліберали дають виборцям багато обіцянок, значну частину яких потім не виконують. Для прикладу наведемо лише кілька назв передвиборних заяв консерваторів: «Сильна і вільна Британія», «Об'єднати для справи миру і прогресу», «Цілеспрямоване прощитання», «Справи, а не слова», «Краще майбутнє» та ін.⁴¹

Більш чітко уявлення про позицію тієї чи іншої партії дають партійні видання або видання окремих їх угруповань. Велику їх кількість готують пропагандистсько-видавничі відділи партій, передусім консервативної, яка має міцну організаційну і видавничу базу⁴². Немало праць, в яких пропагуються погляди торі, захищається політика партії, опубліковано відомими консерваторами або їх прихильниками⁴³. Автори ряду книг відстоюють погляди крайньо правого крила партії, характеризують діяльність і позицію «ультра», насамперед відомого І. Пауелла⁴⁴. Разом з тим у ряді публікацій, написаних у критичному плані, показано торі як партію великого бізнесу⁴⁵.

Буржуазні політологи доклали чимало зусиль, щоб створити певну модель політичної поведінки лейбористської партії. Навіть у найбільш солідних дослідженнях відсутня класова оцінка процесів, що відбуваються в цій партії. Натомість робиться аналіз лише її організаційної структури, абсолютизуються окремі зміни в її масовій базі і керівництві. Автори подібних книг намагаються розглядати партію в рамках «плюралістичної демократії», всі учасники якої діють у кінцевому підсумку як єди-не ціле⁴⁶.

³⁸ С. П. Перегудов. Назв. праця, стор. 6.

³⁹ N. Harris. *Competition and the Corporate Society. British Conservatives, the State and Industry. 1945—1972*, London, 1972.

⁴⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 75.

⁴¹ Н. М. Степанова. Назв. праця, стор. 52.

⁴² *Some Principles of Conservatism*, Conservative Political Center (далі — CPC), 1956; Timothy Raison. *Conflict and Conservatism*. CPC, 1965; W. Rees-Mogg. *Liberty in 1984. The Conservative Approach to the Reform of Government*, London, 1965; *Conservatism Today*, CPC, London, 1966; E. Boyle. *Conservative and Economic Planning*. CPC, London, 1966.

⁴³ T. E. Uteley. *Not Guilty*, London, 1957; J. Boyd-Carpenter. *The Conservative Case*, London; *The Memoirs of the Rt. Hon. The Earl of Woolton*, London, 1959; Hailsham. *The Conservative Case*, London, 1959; H. Macmillan. *Tides of Fortune. 1945—1955*, London, 1969; R. A. Butler. *The Art of the Possible*, London, 1971.

⁴⁴ H. C. Burton. *The Great Betrayal. An Indictment of the Conservative Government's Departure from Conservative Principles. 1951—1963*, London, 1963; G. Nabarro. *Nab. 1. Portrait of a Politician*, Oxford, 1969; E. Powell. *The Welfare State*, London, 1961; T. E. Uteley. *Epoch Powell. The Man and his Thinking*, London, 1968; P. Foot. *The Rise of Enoch Powell*, London, 1969; A. Roth. *Enoch Powell*. *Tory Tribune*, London, 1970.

⁴⁵ Tory M. P. 1951, London, 1951; Tory M. P. 1955, London, 1955; A. Roth. *The Business Background of Members of Parliament*, London, 1963; P. Shore. *The Real Nature of Conservatism*, London, 1952; C. Crosland. *The Conservative Enemy*, London, 1962.

⁴⁶ С. П. Перегудов. Назв. праця, стор. 6—7. Крім перелічених вище праць Р. Маккензі, С. Біра, див.: В. Hindess. *The Decline of Working-Class Politics*, London, 1971; *Elites and Power in British Society*, London, 1971.

У зв'язку з деяким поліпшенням позицій ліберальної партії наприкінці 50-х років буржуазні політологи почали приділяти їй більше уваги. Водночас збільшилася кількість її пропагандистської друкованої літератури⁴⁷.

Соціалістичну альтернативу для країни розробила Комуністична партія Великобританії. Основним напрямком її діяльності є боротьба за відвернення світової війни, відмову від оснащення країни ядерною зброєю, вихід Англії з НАТО і «Спільного ринку», мирне співіснування держав з різними соціальними системами, розв'язання на демократичній основі ольстерської проблеми. Комуністи вважають, що на шляху побудови соціалізму в країні слід здійснити корінні антимонополістичні перетворення, ліквідувати політичне панування консерваторів і правих лейбористів, знищити економічну основу їх впливу на трудящих, провести націоналізацію основних галузей народного господарства. Виконання цієї програми, розробленої на з'їздах Компартії Великобританії, в заявах її Виконкому, працях керівників і теоретиків У. Галлахера, Г. Полліта, Д. Голлана, П. Датта та інших⁴⁸, можливе лише при наполегливій боротьбі всіх лівих, прогресивних сил.

Досить великою є зарубіжна література з питань англійської соціальної політики, зокрема політики прибутків і податків, безробіття, соціального забезпечення і житлового будівництва. При цьому буржуазні дослідники нерідко свідомо звужують термін «соціальна політика» до поняття «соціальне забезпечення»⁴⁹.

Для виходу країни з кризисного становища буржуазні політики й економісти рекомендують різні шляхи, у тому числі й кейнсіанські рецепти. Послідовники Кейнса — сучасні англійські буржуазні економісти Р. Харрод, Д. Робінсон, А. Янгсон — широко пропагують теорії так званого «регульованого» капіталізму і розробляють практичні заходи для врятування існуючого в країні ладу методами державного регулювання економіки⁵⁰.

Разом з тим у післявоєнній Англії створилася досить впливова група консерваторів — запеклих апологетів «вільного підприємництва», мінімального втручання держави в економічні процеси, прибічників відродження неоліберальних теорій. Основними центрами цього напрямку є науково-дослідний центр консервативної партії, Лондонський інститут економіки, Лондонська школа економіки і політичних наук. Провідну роль у цій групі відіграють ультраправі консервативні економісти й політики Л. Роббіна, Г. Хаттон, Д. Мак-Дуголл, І. Пауелл⁵¹. Однак представники обох напрямів ставлять перед собою однакову мету — захист інтересів капіталу, і тому розходження між ними стосуються лише питань тактики.

Водночас буржуазні економісти і соціологи намагаються дати різні конкретні рекомендації в справі проведення соціальної політики. Як відомо, одним з основних напрямів сучасної соціальної політики капіталістичних урядів є так звана політика в «галузі доходів», тобто регулювання державою рівня зростання зарплати і цін. Якщо одні політики й економісти захищали політику в «галузі доходів» (а раніше — політику в «галузі зарплати»⁵²), то інші — виступали проти її застосування, шукаючи рецептів у «риночному механізмі»⁵³. Прогресивні автори, насамперед англійські комуністи, викривають антинародну суть як «політики доходів», так і точку зору їх опонентів неоліберального напрямку⁵⁴. Кожний буржуазний автор, який писав

⁴⁷ R. Fulford. *The Liberal Case*, Harmondsworth, 1959; *Radical Alternative*, London, 1962; *Partners for Progress. Liberal Candidates and Speakers Handbook*, London, 1964; Н. Cowie. *Why Liberal?* Harmondsworth, 1964; J. S. Rasmussen. *The Liberal Party. A Study of Retrenchment and Revival*, London, 1965; D. Wade. *Our Aim and Purpose*, London, 1967, D. Gouglas. *The History of the Liberal Party. 1895—1970*, London, 1971.

⁴⁸ W. Gallacher. *The Tyrants Might is Passing*, London, 1954; Д. Голлан. *Политическая система Великобритании*, М., 1955; його ж. По какому пути должны пойти социалисты? М., 1960; його ж. Коммунисты Великобритании в борьбе за социализм, М., 1968; Г. Поллит. *Марксизм и рабочее движение в Великобритании*, М., 1960; його ж. *Избранные статьи и речи*, М., 1970; П. Р. Датт. *Кризис Британии и Британской империи*, М., 1954; його ж. *Проблемы современной истории*, М., 1964; А. Браун. *Консерваторы у власти в 1951—1962 годах*, М., 1964.

⁴⁹ Т. Н. Marshall. *Social Policy*, London, 1965; J. Eyden. *Policy in Action*, London, 1969.

⁵⁰ В. П. Глушков. *Корпорации, государство, экономика*, М., 1972, стор. 181; R. Harrod. *The British Economy*, New York, 1963; його ж. *Toward a New Economic Policy*, Manchester, 1967; A. J. Youngson. *The British Economy. 1920—1957*, London, 1960.

⁵¹ В. П. Глушков. Назв. праця, стор. 190; G. Hutton. *Politics and Economic Growth*, London, 1968; E. Powell. *Saving in a Free Society*, London, 1966; та ін.

⁵² A. Shonfield. *British Economic Policy since the War*, London, 1958.

⁵³ F. W. Paish. *Rise and Fall of Incomes Policy*, London, 1969.

⁵⁴ B. Ramelson. *Incomes Policy*, London, 1966; його ж. *Productivity Agreements*, London, 1970.

про податкову політику, висував свої рецепти для її поліпшення — введення одних податків, зниження або скасування інших, проте всі вони — прямо чи опосередковано — пропонували розв'язання економічних труднощів за рахунок трудящих⁵⁵. Небувале зростання рівня безробіття в країні у післявоєнні роки також привернуло увагу буржуазних дослідників. Але вони розглядали його не як гостру соціальну проблему, що зникне лише разом з її винуватцем — капіталістичним ладом, а як проблему місцеву, короткочасну і тому шукали для її розв'язання штучні засоби⁵⁶. У зв'язку із загостренням житлової проблеми одні соціологи намагаються довести, що єдиний вихід із складного становища полягає у розширенні обсягу будівництва приватних споруд⁵⁷, інші, навпаки, — у збільшенні муніципального будівництва⁵⁸.

Серед буржуазних політиків і теоретиків немає єдиної думки і щодо витрат коштів на соціальні потреби. Якщо представники одного напрямку (насамперед впливові ультра з консервативної партії) відстоювали «селективний, відбірковий» принцип витрат, тобто зменшення коштів на соціальні потреби, то представники іншого (в основному праве керівництво лейбористів) — виступали за збереження «загального» принципу соціального забезпечення за рахунок підвищеного оподаткування, передусім трудящих.

В цілому для повного і об'єктивного аналізу політичного та соціального розвитку післявоєнної Англії, правдивого відображення процесів, що відбуваються в цій країні, необхідне комплексне вивчення, співставлення й осмислення надзвичайно широкого кола джерел. Поряд з глибоким аналізом становища сучасної Великої Британії перед радянськими істориками стоїть ще одне невідкладне завдання — викрити апологію буржуазних і реформістських ідеологів, які зображують Англію як країну «народного представництва і демократії», «державу загального благоденства й зайнятості». Надійним компасом при розв'язанні цих складних завдань є ретельне вивчення й осмислення спадщини класиків марксизму-ленінізму, документів комуністичних і робітничих партій, політики соціалістичних держав, перш за все Радянського Союзу.

Для англійського капіталізму цілком підходить характеристика, яка дається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції». В ній зазначається: «...Капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього. Він означає експлуатацію трудящих, соціально-політичний і духовний гніт, безробіття, расову і національну дискримінацію, колоніалізм і неокolonіалізм. Він породжує глибоку моральну кризу суспільства, духовну деградацію... Імперіалізм — винуватець нестримної гонки озброєнь, яка створює загрозу термоядерної катастрофи...»⁵⁹

В. О. Горбик (Київ)

⁵⁵ В. Sabine. A History of Income Tax, London, 1966; Taxation Policy, Harmondsworth, 1973.

⁵⁶ R. Kahn Hilda. Repercussions of Redundancy. A Local Survey, London, 1964; Prospects for Employment, London, 1971; The Concept and Measurement of Involuntary Unemployment, London, 1976.

⁵⁷ H. Gray. The Cost of Council Housing, London, 1968; F. G. Pennance, W. A. West. Housing Market Analysis and Policy, London, 1969.

⁵⁸ J. Greve. The Housing Problem, London, 1961.

⁵⁹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 17.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ СОВЕТСКОГО РАБОЧЕГО КЛАССА,

изд-во «Мысль», М., 1975, 220 с. *

XXV з'їзд КПРС відзначив, що в удосконаленні соціальної структури і політичної системи розвинутого соціалістичного суспільства важливу роль відіграє робітничий клас. Керований Комуністичною партією, він відіграє роль авангарду в русі радянського суспільства до комунізму. Розробка проблеми керівної ролі робітничого класу в соціалістичному і комуністичному будівництві має дедалі зростаюче внутрішнє й міжнародне теоретичне і політичне значення. Саме цьому питанню і присвячений збірник статей, підготовлений колективом авторів. Тематично він є продовженням опублікованих раніше праць¹ і дальшою розробкою проблем історії радянського робітничого класу.

Широта теоретичних узагальнень, комплексний підхід до аналізу проблеми, аргументоване розв'язання питань формування і розвитку радянського робітничого класу, джерел поповнення його рядів, розкриття його керівної ролі в утвердженні соціальної однорідності та зміцненні інтернаціональної єдності радянського суспільства, в підвищенні значення виробничих колективів, зростання виробничої, суспільної та політичної активності, висвітлення нових рис морального обличчя робітників — все це характерне й притаманне рецензованій праці.

* Редакційна колегія: А. П. Смирнов (головний редактор), А. М. Виноградов, В. З. Дробижев, В. П. Наумов, П. Т. Тимофеев.

¹ Л. С. Гапоненко. Рабочий класс России в 1917 г., М., 1970; Братское содружество союзных республик в развитии народного хозяйства СССР. 1917—1971 гг., М., 1973; Рабочий класс развитого социалистического общества, М., 1974; Проблемы развития советского рабочего класса в 60—70-х годах. Материалы научной конференции кафедры истории СССР АОН при ЦК КПСС. 9 января 1974 г., М., 1974; И. Е. Ворожейкин. Очерк историкографии рабочего класса СССР, М., 1975.

Збірник складається з восьми статей відомих дослідників цієї важливої й актуальної проблеми. Основні етапи розвитку радянського робітничого класу СРСР розглядаються у статті В. Є. Полетаєва і С. Л. Сенявського. Її автори прагнули виявити джерела сучасних явищ і процесів шляхом аналізу змін у соціальній структурі радянського суспільства, розкрити основні етапи формування і розвитку радянського робітничого класу. Наводячи цікаві факти, автори підкреслюють, що з перемогою Жовтневої революції почався новий історичний етап розвитку російського пролетаріату, перетворення його в соціалістичний робітничий клас. Визначивши роль робітничого класу в суспільному розвитку, автори водночас висвітлюють консолідацію його сил в процесі становлення нового суспільного ладу, відзначають, що в його розвитку величезну роль відіграла боротьба за становлення й утвердження радянської багатонаціональної державності. Багатонаціональний за складом робітничий клас був головним виразником тенденції до об'єднання і створення єдиної держави — СРСР.

Аналізуючи історичні періоди розвитку радянського суспільства, В. Є. Полетаєв і С. Л. Сенявський чітко виділяють три основні етапи. У початковий період соціалістичної індустріалізації основні кадри робітників зосереджувалися в соціалістичному секторі промисловості. Це давало можливість Комуністичній партії спрямовувати зусилля й енергію робітничого класу на розвиток великої індустрії. Створення у ході соціалістичних перетворень великої промисловості на окраїнах супроводжувалося появою численних кадрів робітників з місцевого населення. Так, за роки соціалістичного будівництва кількість робітників великої промисловості у республіках Закавказзя збільшилася у 2,2 раза, в Узбекистані — у 3,8, в Туркменії — у 5,8, а в 11 автономних республіках Російської Федерації — у 4,2 раза.

Другий етап у розвитку радянського робітничого класу пов'язаний з формуванням зрілого соціалізму. Перемога соціалізму в СРСР створила умови для дальшого зростання рядів робітничого класу. В роки Великої Вітчизняної війни робітничий клас забезпечував фронт усім необхідним для

повного розгрому ворога, вносив гідний вклад у післявоєнний розвиток країни. Уже наприкінці 40-х років чисельність робітничого класу СРСР досягла довоєнного рівня, а на початок 50-х років на 6,5 млн. чол. перевищувала його. В 50—70-х роках кількість робітників продовжувала зростати: в 1950 р.—26,2 млн., в 1960—44,4 млн., в 1970 р.—61,9 млн. чол. Зараз важко знайти таку галузь народного господарства, в якій би не зростала питома вага робітничого класу (стор. 11—17).

З повною й остаточною перемогою соціалізму в СРСР почався третій етап у розвитку робітничого класу. Автори статті прагнули не лише висвітлити, а й розв'язати деякі методологічні питання, пов'язані з визначенням меж класів і соціальних груп у нашій країні на сучасному етапі. В ній у загальних рисах розкриваються причини й закономірності подолання відмінностей між загонами робітничого класу, що спостерігаються у різноманітних галузях народного господарства, висвітлюються інтеграційні процеси між робітничим класом та інтелігенцією тощо. Разом з тим слід відзначити, що в статті недостатньо уваги приділено якісним змінам у структурі робітничого класу, які стали б критерієм у його характеристиці.

Значну увагу в збірнику приділено аналізу кількісних і якісних показників робітничого класу, висвітленню джерел і форм його поповнення у довоєнні та післявоєнні роки. В статті Б. І. Гвоздєва, зокрема, відзначається, що за роки війни основною формою комплектування промислових підприємств робочою силою стала мобілізація працездатного населення, не зайнятого у суспільному виробництві. Залучення на виробництво великої кількості жінок похилого віку, підлітків, інвалідів, пенсіонерів призвело до запного оновлення складу робітників (стор. 25). У статті також наводяться цікаві дані про поповнення робітників за рахунок ренатрійованих. У післявоєнний період змінилися й самі форми поповнення рядів робітничого класу: основною формою набору стає індивідуальний прийом робітничої сили на підприємствах, а наприкінці 50-х років відновлюється організований набір сільського населення, який зародився ще в 30-х роках і широко практикувався у довоєнні роки, а також поповнення робітників через систему державних трудових резервів.

У ряді статей відзначається, що в 50—60-х роках найважливішим джерелом поповнення робітничого класу залишалось колгоспне селянство. Однак масштаби і форми переходу колгоспників у ряди робітничого класу, як і сам характер цього процесу, зазнали певних змін. На сучасному етапі одним з найбільш масових джерел поповнення робітничого класу стали учні загальноосвітніх шкіл працездатного віку. Інші джерела — це незайняте у народному господарстві населення: жінки-домогосподарки, пенсіонери, які частково зберегли працездатність, працівники, вивіль-

нені в результаті скорочення адміністративно-управлінського апарату і кадрові військовослужбовці, які вийшли в запас. Однак автори обмежуються лише переліком джерел, уникаючи їх всебічного аналізу. XXV з'їзд КПРС відзначив, що ефективність виробництва — це найважливіша складова частина всієї економічної стратегії КПРС і що у 80-х роках розв'язання цих завдань ускладнюватиметься загостренням проблеми трудових ресурсів. Тому вивчення досвіду і джерел поповнення робітничого класу, виявлення нових форм має велике практичне значення.

Аналізуючи якісні зрушення і зміни, які відбуваються в робітничому класі СРСР, ряд авторів (В. Є. Полегаєв, С. Л. Сенявський, Н. Б. Жукова, П. Т. Тимофєєв) відзначають, що характерною рисою розвитку робітничого класу СРСР у післявоєнний період і на сучасному етапі є безперервне збільшення питомої ваги кваліфікованої праці. Вводячи до наукового обігу нові архівні документи, автори наводять дані про збільшення кількості нових професій, пов'язаних з механізацією й автоматизацією процесів праці, а також з широкою виробничою профілізацією. В 1974 р. у порівнянні з 1948 р. при загальному зростанні чисельності робітників у промисловості в 3 рази, а на будівництві — майже на 65%, кількість робітників механізованої та автоматизованої праці зросла у значно більших розмірах: апаратників — у 355 разів, машиністів-мотористів — 4,8 рази. Водночас скоротилися кількість і питома вага робітників таких професій, як ковалі ручного кування, наваловідбійники, теслярі, вантажники, кріпильники, шляхові робітники, арматурники, землекопи та ін. (стор. 19). Характерними рисами кваліфікованого робітника стали широкий виробничий профіль, багатостороння загальна і спеціальна підготовка, поєднання двох або кількох професій, вміння керувати складними агрегатами й автоматами.

У статті П. Т. Тимофєєва висвітлюються ті значні зрушення, що відбуваються в територіальній структурі робітничого класу СРСР, розповідається про дальше зростання питомої ваги представників корінної національності у складі республіканських загонів робітничого класу. На великому фактичному матеріалі автор показав вагомий вклад республіканських загонів у розв'язання найважливіших завдань соціально-економічного, політичного і культурного розвитку. Хоча глибина наукового дослідження окремих найважливіших питань розвитку національних загонів робітничого класу і «географія» висвітлення проблем далеко не рівномірна, все ж П. Т. Тимофєєв зробив ряд цікавих висновків. Всебічно досліджуючи кількісні та якісні зміни складу робітників у ряді союзних республік, порівнюючи фактичні дані, він визначає деякі загальні закономірності формування робітничого класу в національних республіках.

Глибокі зрушення в культурно-технічному рівні робітників показано в статті Н. Б. Жукової, яка відзначає, що в умовах розвинутого соціалізму підвищення культурно-технічного рівня робітників має різнобічний характер. Це проявляється у свідомому ставленні до праці і суспільної власності, опануванні найновішою технікою, в науково-технічній творчості, зростанні кваліфікації на базі високого освітнього рівня, підвищенні наукового світогляду, моральному вдосконаленні, естетичному вихованні, у підвищенні культури праці і побуту (стор. 85—90).

Л. С. Тишурова у своїй статті підкреслює, що впровадження досягнень науково-технічної революції не лише скорочує частку кваліфікованої праці у виробництві, а й приводить до порівняно швидкої появи нових професій. У чорній металургії майже 80% професій вже стали здобутком історії. Найновіша техніка змінила зміст праці енергетиків, машинобудівників, шахтарів та ін. Сучасна науково-технічна революція вносить глибокі зміни у зміст, умови, структуру і характер праці. Вона сприяє дальшому розвитку і вдосконаленню його форм, подоланню суттєвих відмінностей між розумовою і фізичною працею.

У ряді статей збірника відзначається, що в умовах науково-технічної революції потреба промислових підприємств у кваліфікованих робітниках безперервно збільшується. З цим пов'язано і швидке зростання кількості учнівської молоді серед населення. Якщо в 1940—1960 рр. її загальна кількість зросла на 11%, то в 1960—1970 рр.— вже на 52, а в 1971—1974 рр.— більш ніж на 60% (стор. 95). Все це підтверджує, що на сучасному етапі комуністичного будівництва темпи підвищення освіти робітників прискорюються.

У збірнику широко висвітлено проблему зростання творчої активності робітничого класу, нового ставлення до праці, яка виявляється у різноманітних формах, що визначають особливості розвитку Радянської держави. Зокрема, у статті Л. С. Тишурової відзначається, що навичок управління виробництвом робітники набувають на виробничих нарадах. Однак, розповідаючи про активну участь радянських робітників у соціалістичному змаганні, автор неправильно датує його початок 1929 р., тоді як відомо, що розвиток соціалістичного змагання почався після перемоги соціалістичної революції, а на 1929 р. вже було досягнуто високої напруженості зма-

гання, викликаного широким розмахом соціалістичного будівництва. Розвиток творчої активності та ініціативи робітничого класу простежується поетапно: від ударництва до масового змагання і руху новаторів виробництва, розпочатого з ініціативи середових шахтарів Донбасу, до руху колективів і ударників комуністичної праці, що зародився наприкінці 50-х років. Період розвинутого соціалізму особливо насичений різноманітними формами участі робітників в управлінні соціалістичними процесами і всією державою. Робітник стає головною фігурою у політичному житті радянського суспільства.

Поряд з чіткою принциповою оцінкою і всебічним аналізом основних етапів історії формування і розвитку радянського робітничого класу, підвищення значення виробничих колективів, зростання активності робітників у рецензованому збірнику розкривається провідна роль робітничого класу в зміцненні інтернаціональної єдності народів СРСР. Наведені у статті В. Ф. Гецяніна факти свідчать про те, що в умовах розвинутого соціалізму немає жодної сфери суспільного життя, в якій би не проявилася революційна енергія робітничого класу. Згуртовуючи трудящих усіх націй і народностей в єдину монолітну Радянську державу на класовій основі, робітничий клас справляє вирішальний вплив на всі аспекти життя радянського народу. Теоретичні положення і узагальнення автор ілюструє яскравими прикладами з історії робітничого класу України, які свідчать про могутність соціалістичного інтернаціоналізму, братерське співробітництво народів СРСР.

Збірник містить багатий фактичний матеріал. Однак не всі його розділи рівноцінні за глибиною історичного аналізу, висвітленням практичного досвіду у розв'язанні завдань робітничим класом. Їх авторам слід було б чіткіше визначити етапи і хронологічні рамки розвитку робітничого класу СРСР. Неповно показані шляхи і форми підготовки молоді змін радянського робітничого класу в республіках Середньої Азії. Зустрічаються окремі повторення. Але в цілому збірник є серйозним науковим дослідженням окремих аспектів історії робітничого класу СРСР. Він, безсумнівно, викличе значний інтерес у істориків, суспільствознавців і всіх, хто вивчає історію СРСР.

*М. І. Горлач (Харків),
С. М. Мельник (Чернігів)*

В. С. Клобуцький.

РОЛЬ ПЕЧАТИ МАССР
В ФОРМИРОВАНИИ МОЛДАВСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ НАЦИИ
(1924—1940 гг.),

изд-во «Штиинца», Кишинев, 1976, 196 с.

У столиці братньої соціалістичної Молдавії вийшла книга, яка має зацікавити всіх, хто працює над проблемою історії партійно-радянської преси, хто досліджує окремі питання здійснення в нашій країні національної політики Комуністичної партії.

Нова книга молдавського історика висвітлює цілий комплекс взаємозв'язаних проблем. Вперше в історико-партійній літературі так глибоко і саме в такому плані досліджується роль партійно-радянської преси у формуванні соціалістичної, зокрема, молдавської нації, партійне керівництво багатогранною і цілеспрямованою діяльністю преси.

У книзі В. С. Клобуцького йдеться про важливий історичний період у житті молдавського народу. 12 жовтня 1924 р. була утворена Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка у складі УРСР. Ця подія стала видатною в житті молдавського й українського народів, знаменувала собою важливу віху в справі формування молдавської соціалістичної нації. Починаючи з того часу, молдаване, спираючись на революційні традиції дружби, пліч-о-пліч з трудящими України, разом з іншими братніми народами будували на рідній радянській землі нове, соціалістичне суспільство.

Виступаючи на урочистих зборах з приводу 50-річчя створення Радянської Молдавії і Комуністичної партії республіки, Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев відзначив, що молдавський народ у боротьбі за своє щастя «...міг спертися на підтримку всіх братніх народів нашої країни, на створений в СРСР промисловий і науково-технічний потенціал, повною мірою використати нагромаджені досвід соціалістичного будівництва в нашій країні»¹. Одним з чудових проявів братерства народів СРСР, пише автор монографії, є їх допомога молдаванам у створенні своєї радянської державності, в розвитку соціалістичної економіки і культури.

Автор дослідження використав велику кількість праць фахівців з національного питання та історії і теорії комуністичної преси. Ним відзначений солідний науковий доробок у галузі дослідження лєнінської національної політики КПРС, у вирішенні національного питання на молдавській землі. В. Клобуцький аналізує здобутки своїх попередників — праці С. Афтенюка, А. Гре-

кула, А. Лазарева, Д. Урсула та інших молдавських істориків, поглиблює окремі положення науковців республіки, висловлює свою точку зору на деякі важливі питання формування молдавської соціалістичної нації.

Рецензована книга — перше фундаментальне дослідження з історії молдавської преси радянських часів, преси, яка має свої революційні традиції і свою специфіку. Автор чітко визначає роль партійних друкованих видань у формуванні молдавської соціалістичної нації. Соціально-економічне перетворення молдавської нації з буржуазної в соціалістичну проходило в незвичайній історичній обстановці. Особливо ускладнила цей об'єктивно необоротний процес окупація військами королівської Румунії земель Бессарабії — значної частини території всієї Молдавії. Та, попри все, в умовах диктатури пролетаріату був створений міцний фундамент для соціалістичного національного самовизначення молдаван і відразу ж після возз'єднання народу в єдиній республіці, єдиній Радянській державі процес консолідації нації проходив швидко, динамічно, впевнено і успішно завершився в середині 50-х років.

Показуючи труднощі, які довелося долати трудящим Молдавію на шляху до возз'єднання, автор аргументовано і неспростовно викриває буржуазних фальсификаторів історичної долі молдавського народу.

Основною ж темою дослідження В. Клобуцького було визначення ролі партійно-радянської преси у формуванні соціалістичної нації. Хоча радянська історіографія й налічує ряд праць, присвячених молдавській пресі, але саме преса МАССР в образах автором хронологічних рамках досі українськими й молдавськими вченими була мало вивчена. Принагідно тут сказати, що грудневий Пленум ЦК Компартії Молдавії (1974 р.) національним науковцям республіки на вивчення і розробку тих сторін діяльності МАССР, які все ще «...не стали предметом спеціального, глибокого й об'єктивного дослідження»². В цьому плані монографія В. Клобуцького — вагомий самостійний вклад у розробку великої комплексної теми.

Відзначаючи новизну і деякі характерні особливості дослідження молдавського історика, коротко спинимося ще на одному питанні. Преса Радянської Молдавії, відзначає автор, виникла і зміцніла в процесі боротьби партійної організації республіки за здійснення лєнінської національної політики. Важливо, і це слід підкреслити, що преса й сама була породженням, продуктом успішного вирішення національного питання на соціалістичному ґрунті. Одночасно преса в практиці будівництва соціалізму активно сприяла, допомогала партії у вирішенні національного питання взагалі і в справі формування молдавської соціалістичної нації зокрема. Саме в цьо-

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 167.

² «Советская Молдавия», 13 грудня 1974 р.

му чітко виділяється діалектичний підхід автора до висвітлення двоєдиної проблеми: як міцніла, удосконаливала свої форми і методи молдавська партійно-радянська преса і як практично здійснювала вона свої функції в боротьбі за будівництво соціалістичної нації.

Книга базується на значному фактичному матеріалі, а також архівних документах. Слід відзначити, що автор використав періодичні видання не тільки як предмет дослідження, а й як цінне документальне джерело. Він проаналізував зміст близько 150 місцевих видань, вперше в науковий обіг звів багатий фактичний і документальний матеріал, який, сподіваємось, буде ефективно використаний дослідниками для дальшої розробки окремих проблем історичної науки.

Преса автономної Молдавії під безпосереднім керівництвом Центрального Комітету лєнінської партії, за допомогою комуністів України і республіканської преси міцніла рік у рік, удосконаливала форми і методи своєї роботи. В травні 1924 р. молдавська секція, створена при Одеському губкомі КП(б)У, випустила першу партійно-радянську газету молдавською мовою «Плугарул роше». Газета стала керівним органом автономної республіки і згодом видавалася двома мовами — молдавською та українською.

У книзі подані цікаві спостереження автора про нові форми діяльності молодшої радянської преси. Так, наприклад, керівні статті та інші матеріали творчих працівників, директивних органів друкувалися основними мовами («Плугарул роше» — молдавською, а «Червоний орач» — українською).

Преса автономної республіки використовувала неоціненну допомогу лєнінської «Правди», багатий досвід українських республіканських видань, а також творчий доробок їх провідних публіцистів. На сторінках книги знайшли широке відображення питання професійної діяльності преси. Од-

нак, хотілося б побачити в книзі висвітленими й інші аспекти цієї справи.

На нашу думку, авторові слід було б також приділити більше уваги ролі республіканської преси у формуванні молдавської соціалістичної нації. Зокрема, кваліфікований аналіз виступів українських столичних видань, їх молдавської тематики збагатив би монографію цікавими висновками та оцінками.

Завершуючи знайомство з книгою молдавського дослідника, хочеться відзначити хороше оформлення наукового апарату, зокрема, довідкових розділів: приміток, бібліографії та покажчиків — іменного, географічного і періодичних видань. Особливу цінність становить покажчик періодичних видань, до речі, складений вперше в нашій літературі. Щоправда, його можна було б доповнити назвами видань, які виходили за межами автономної республіки і були залучені автором для дослідження.

Партійно-радянська преса МАРСР, робить висновок В. Клобуцький, служила могутньою зброєю партії у боротьбі за здійснення лєнінської програми соціалістичного будівництва, за втілення в життя національної політики КПРС і перетворення молдавської буржуазної нації в соціалістичну, відіграла видатну роль в ідейно-політичному згуртуванні трудящих Молдавії та їх зближенні з іншими радянськими народами. Молдавська преса популяризувала лєнінські ідеї дружби народів, передавала думки і настрої трудящих, допомагала розвивати у молдаван ті характерні для соціалістичних націй риси, які сприяли виникненню нової історичної спільності людей — радянського народу.

Зазначені недоліки не применшують цінність книги молдавського історика, яка дає багатий матеріал для дальшого дослідження споріднених тем, пробуджує наукову думку читачів, заохочує науковців до дальшої роботи над поглибленням розробки окремих питань цієї важливої і завжди актуальної теми.

Л. О. Суярко (Київ)

В. Д. Мойсеєнко.

КЕРІВНИЦТВО КПРС

РОЗВИТКОМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ.

НА МАТЕРІАЛАХ УРСР. 1945—1958 рр.

вид-во «Вища школа», К., 1975, 136 с.

Комуністична партія Радянського Союзу приділяла і приділяє значну увагу питанням розвитку народної освіти, виховання підростаючого покоління, про що, зокрема йшлося на XXV з'їзді КПРС. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Лєонід Ілліч Брежнєв, говорячи про перспективу розвитку нашої країни, вказував, що «...в 1976—1990 роках країна матиме приблизно вдвоє більші ма-

теріальні і фінансові ресурси, ніж у минулому п'ятнадцятиріччі. Тим самим створюються нові можливості для розв'язання основних соціально-економічних завдань, поставлених Програмою партії, останніми з'їздами. Це стосується насамперед дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя»¹.

¹ Л. І. Брежнєв. Лєнінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 484.

Вивчення історичного досвіду КПРС у справі керівництва народною освітою має важливе значення для практичної діяльності партійних організацій як нашої країни, так і інших країн соціалістичної співдружності. Серед небагатьох праць з цієї проблеми, що вийшли з друку останніми роками, значний інтерес становить монографія В. Д. Мойсеєнка. В книзі показано керівництво парторганізації розвитком народної освіти на Україні в післявоєнні 1945—1958 рр., коли радянський народ вів боротьбу за відбудову і дальший розвиток народного господарства і культури. У цей час партія і уряд прийняли ряд важливих рішень, в яких накреслювалися конкретні завдання щодо розвитку народної освіти в країні, підготовки учительських кадрів тощо. Успішному розвитку народної освіти в країні післявоєнного часу, зазначає автор, сприяє даліше зростання керівної ролі Комуністичної партії в усіх галузях господарського і культурного будівництва. Справедливо сказав на XXV з'їзді КПРС Леонід Ілліч Брежнев: «Радянські люди знають: там, де партія,—там успіх, там перемога!»². Так справді було і в галузі народної освіти.

У той час, коли радянські війська ще продовжували боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками, трудящі республіки при допомозі російського та інших братніх народів СРСР розгорнули велику роботу по відбудові шкіл і дитячих закладів. Автор праці твердить, що вже в 1946 р. в Українській РСР в основному було закінчено роботу по відновленню всієї шкільної мережі.

На зликому фактичному матеріалі в рецензованій книзі вивітлено діяльність Комуністичної партії щодо мобілізації і спрямування радянської школи на даліше втілення в життя ленінських принципів народної освіти, а також розповідається про роль школи і вчителя в соціалістичному будівництві, в розвитку духовної культури народу.

Велике значення у виховному процесі молоді відіграли трудящі маси, громадські організації, заводи, колгоспи. Вони провели значну роботу щодо здійснення загального обов'язкового навчання і виховання учнів, посилення масово-політичної роботи первинних партійних організацій, зміцнення зв'язку школи з життям, з виробництвом.

У праці також широко досліджується діяльність партії у поліпшенні ефективності навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, вихованні всебічно розвинених, свідомих і активних будівників комуністичного суспільства. Л. І. Брежнев відзначав, що «саме у школі закладаються фундамент знань людини, основи її світогляду, формується характер. Усі якості, що

визначають обличчя радянської людини,—її комуністична свідомість, любов до праці, патріотизм, гуманність, почуття інтернаціоналізму — виховуються під впливом і при активній участі школи»³.

В центрі уваги діяльності партії, підкреслюється в книзі, було питання якості навчання, що включало з себе високу успішність і глибокі знання учнів з усіх предметів, зв'язок одержаних ними теоретичних знань з практичним життям країни, виховання в учнів рис комуністичного світогляду, радянського патріотизму і комуністичної моралі. З метою подання допомоги партійним організаціям і педагогічним колективам шкіл було прийнято ряд постанов, проведено республіканські, обласні наради, конференції, на яких розглядалися і вирішувалися питання удосконалення навчально-виховної роботи в школі. Крім того, партія багато зробила і в справі поліпшення політехнічного навчання і трудового виховання школярів.

Спираючись на вчення класиків марксизму-ленінізму, автор показав, що народна освіта є органічною частиною виховання всебічно розвиненої людини і не може бути відірвана від загальних завдань радянської школи. Проблема вчительських кадрів у галузі народної освіти була однією з важливих. В. Д. Мойсеєнко розкрив багатогранну роботу парторганізації по підготовці і вихованню педагогічних кадрів, подоланню труднощів у цій справі.

У дослідженні наводяться цікаві дані про поширення передового досвіду кращих учителів, визначних майстрів педагогічної справи і організаторів народної освіти, зокрема, автор зупинився на досвіді таких майстрів педагогічної праці, як П. А. Горбатий, М. О. Сошина, Г. Є. Турчина та багато інших, на вкладі В. О. Сухомлинського в теорію і практику комуністичного виховання.

Рецензована книга не позбавлена і деяких недоліків. Розкриваючи окремі питання досліджуваної проблеми, авторові слід було б не обмежуватися наведенням прикладів про те, що партійні організації окремих районів чи областей добре організували справу народної освіти, а дати ґрунтовний аналіз роботи якоїсь обласної чи районної парторганізації по керівництву народною освітою взагалі або таких питань, як відновлення і розширення шкільної мережі, організація навчання і трудового виховання школярів, підготовка учительських кадрів тощо.

Велику допомогу Комуністичній партії у вихованні підрастаючого покоління подає комсомол. На жаль, у книзі це питання розкрито не досить повно. Автор навів лише окремі приклади. Для розкриття цього питання необхідно було використати

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 5, стор. 539.

³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 2, К., 1971, стор. 210.

архівні документи та матеріали комсомольської преси. Взагалі автор чомусь мало уваги приділив величезній ролі партійної і радянської преси як одному з найсильніших засобів КПРС у справі керівництва народною освітою.

Як підкреслюється в книзі, наслідком всієї багатогранної роботи партійних організацій республіки в галузі народної освіти є даліше зростання культурного рівня і політичної свідомості робітничого класу й колгоспного селянства. Успішне виконання п'ятої п'ятирічки, завершення

семирічного всеобучу, перехід до повсюдного здійснення середньої освіти дало змогу покласти міцний ґрунт для досягнення Комуністичною партією дальших грандіозних успіхів у політичному, господарському і культурно-освітньому будівництві в нашій країні.

У цілому книга В. Д. Мойсенка є цінним дослідженням, потрібним науковцям і працівникам народної освіти.

С. К. Гутянський (Київ),
О. Д. Чекурда (Київ)

В. Ю. Мельниченко.
ДІЯЛЬНІСТЬ
ІНОЗЕМНИХ КОМУНІСТИЧНИХ ГРУП
НА УКРАЇНІ. 1918—1920,

вид-во «Наукова думка», К., 1977, 207 с.

У розквіті творчих сил і можливостей іде радянський народ назустріч славному ювілею — 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» відзначається, що пролетарський інтернаціоналізм пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму. «Під прапором інтернаціоналізму, — говориться в цьому документі, — була здобута перемога Жовтня, зміцнювались позиції першої соціалістичної держави, виникла світова система соціалізму, міцніє і розвивається співдружність соціалістичних держав, зростає і згуртовується міжнародний комуністичний, робітничий рух»¹.

Яскравою, незабутньою сторінкою в історії радянської Батьківщини була діяльність іноземних комуністичних груп у нашій країні в буремні дні Великого Жовтня і в роки громадянської війни. Саме про їх діяльність на Україні розповідається в рецензованій книжці В. Ю. Мельниченка, підготовлений Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Говорячи про дослідження діяльності іноземних комуністичних груп, слід сказати, що монографія В. Ю. Мельниченка у радянській історіографії належить, так би мовити, до третього покоління праць, присвячених цій темі. Перші публікації з'явилися незабаром після описуваних подій, тобто в 20-і роки. До другого покоління належать праці, видані в зв'язку з

50-річчям Жовтневої революції². І ось уже з'явилися перші монографії з цієї важливої й актуальної проблеми, які виходять з нагоди наступного 60-річчя славного ювілею.

Рецензовану монографію було написано на базі матеріалів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР, партійних архівів Харківського, Одеського і Кримського обкомів партії, державних архівів Харківської, Одеської та Кримської областей. Серед джерел, використаних автором, важливе місце займають тогочасна преса радянських і партійних органів, газети зарубіжних інтернаціоналістів, а також мемуари безпосередніх учасників тих далеких подій.

Зарубіжні інтернаціоналісти були бойовим загоном міжнародного пролетаріату. Вони брали безпосередню участь у боротьбі за владу Рад на території Радянської країни пліч-о-пліч з її народами.

Соціальною базою становлення і розвитку інтернаціоналістського руху були зарубіжні трудящі, зокрема військовополонені. Створенню іноземних комуністичних груп передував складний процес революціонізації свідомості зарубіжного пролетаріату під впливом Жовтневої революції

² Йдеться, зокрема, про видані в Москві та Києві колективні праці «Інтернаціоналісти» (т. I, М., 1967 р. і т. II, М., 1971 р.) та «Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні» (К., 1967), а також монографії московських, київських, мінських, кишинівських, львівських та інших дослідників: О. Манусевича, П. Голуба, О. Клеванського, В. Коидратєва, В. Рожка, О. Хацкевича, І. Беляєвича, авторів цих рядків та ін.

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 22.

та інтернаціоналістської політики Комуністичної партії.

Утворенню іноземних комуністичних груп та їх організаційній структурі присвячено перший розділ монографії. Ще навесні 1918 р. було створено Федерацію іноземних комуністичних груп РКП(б), яка являла собою добровільне інтернаціональне об'єднання ряду рівноправних національних груп комуністів-іноземців в рамках РКП(б).

Наприкінці березня 1919 р. Федерація іноземних комуністичних груп РКП(б) розгорнула свою діяльність у Києві, об'єднавши національні комуністичні групи, організаційно оформлені при ЦК КП(б)У. Центр ваги роботи іноземних комуністів було перенесено на Україну. Зосередження сил Федерації на Україні було викликане також важливими міжнародними подіями, передусім утворенням 21 березня 1919 р. Угорської Радянської Республіки і піднесенням революційного руху в Німеччині та інших країнах Європи.

До складу Федерації на Україні організаційно входило вісім комуністичних груп: болгарська, грецька, німецька, польська, румунська, угорська, чехословацька і югослов'янська. Як відомо, на Україні Федерація діяла порівняно недовго — з кінця березня по серпень 1919 р. Проте її заслуга, як цілком правильно відзначає автор, полягала не лише в об'єднанні й координації дій іноземних груп у цей період, а й у тому, що вона стала школою ідейного та організаційного зміцнення комуністичних організацій зарубіжних трудящих, які діяли в республіці до закінчення громадянської війни (стор. 43). Саме в кийівський період було вироблено форми єдиного керівництва іноземними групами з боку ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У і Виконкомом Комуністичного Інтернаціоналу.

Про збройну участь інтернаціональних загонів у героїчній боротьбі трудящих України Рад проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, на захист завоювань Жовтня розповідається у другому розділі книги. «В рядах Червоної Армії, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — пліч-о-пліч з синами народів нашої країни билися угорці й поляки, серби й хорвати, чехи й словаки, болгары і австрійці, німці й фіни, румуни й монголи, корейці й китайці, представники багатьох інших національностей. Це був бойовий інтернаціонал революціонерів»³.

Іноземні комуністичні групи подавали українському народові збройну допомогу в боротьбі за встановлення і зміцнення на Україні Радянської влади, проводили велику роботу по згуртованню зарубіжних інтернаціоналістів під бойовими прапорами інтернаціональних частин Червоної Армії. За підрахунками автора, на Україні навесні — влітку 1919 р. в інтернаціональних та

інших формуваннях Червоної Армії перебувало не менше 10 тис. зарубіжних трудящих. Якщо ж говорити про всю Країну Рад, то в ній протягом громадянської війни із зброєю в руках боролися за перемогу ідей Великого Жовтня понад 200 тис. інтернаціоналістів.

Проте порівняно з мільйонними масами трудящих нашої багатонаціональної Батьківщини кількість зарубіжних інтернаціоналістів, які боролися за владу Рад, була відносно невеликою. Тому їх вклад у боротьбу за Радянську владу визначається не стільки бойовими справами, скільки тією величезною морально-політичною підтримкою, якою була збройна допомога інтернаціоналістів. Участь зарубіжних інтернаціоналістів у боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх ворогів Радянської влади була яскравим свідченням солідарності міжнародного пролетаріату з Країною Рад.

У наступному розділі, присвяченому політичній роботі іноземних комуністів серед військ інтервентів, розкрито участь зарубіжних інтернаціоналістів у діяльності більшовицького підпілля під час німецько-австрійської окупації України та антантівської інтервенції на півдні республіки.

Не можна сказати, що робота Іноземної колегії в Одесі досі залишалася поза увагою радянських дослідників. Але й тут автор знайшов деякі нові штрихи. Зокрема, він проаналізував зміст листівок більшовицького підпілля, їх вплив на революціонізування свідомості солдатів окупаційних армій. Він також докладно розповів про діяльність членів колегії, передусім Жанни Дябубаб⁴.

У цьому ж розділі автор розповідає про ленінські принципи ведення пропаганди й агітації, зокрема, про газету «Комуніст» — бойовий орган Іноземної колегії, що виходив у підпіллі французькою мовою. Важливою ланкою у роботі серед військ інтервентів були листівки польською, англійською, грецькою, румунською, французькою мовами, які друкувала підпільна друкарня Одеського комітету КП(б)У. Вони надсилалися, зокрема, до Миколаєва, Очакова, Херсона, Єлисаветграда, Криму, Бессарабії.

Червоною ниткою через усю книжку проходить думка про те, що вся історія інтернаціонального руху нерозривно пов'язана з іменем В. І. Леніна. Вождь революції приділяв винятково велику увагу розвитку інтернаціоналістського руху і діяльності комуністичних груп. Він був організатором, ідейним натхненником і керівником героїчної боротьби зарубіжних інтернаціоналістів за владу Рад.

Останні сторінки книжки висвітлюють

⁴ В. Ю. Мельниченку належить нова книжка про цю подум'яну комуністку-французьку, чие ім'я, за словами В. І. Леніна, «...стало відоме всьому французькому пролетаріатові і стало лозунгом боротьби...» (В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 366).

³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 78.

діяльність іноземних комуністичних груп щодо розвитку революційного руху в своїх країнах і здійснення нових завдань, які поставили перед ними в 1920 р.— на завершальному етапі громадянської війни. На цих сторінках міститься чимало нового матеріалу. Автор, зокрема, розповідає про діяльність зарубіжних комуністів серед німецьких, чехословацьких і болгарських колоністів, а також про роль іноземних інтернаціоналістів у створенні Комінтерну.

Характеризуючи рецензовану книжку, слід відзначити таку її рису, як гостра полемічність з брехливими твердженнями наших ідейних противників. Так, автор розвінчує наклепи організаторів інтервенції, пущені в хід ще 1918 р., про те, що Радянська влада ледве не силою примушувала військовополонених вступати до Червоної Армії, що інтернаціоналістський рух — це, мовляв, рух безідейних декласованих елементів, «куплених» більшовиками для встановлення з їх допомогою свого панування в Росії і над усім світом.

Такими ж облудними є намагання деяких буржуазних авторів переоцінити допомогу інтернаціоналістів, зобразити їх участь у боротьбі як головну, вирішальну умову переможного завершення соціалістичної революції, захисту її завоювань і зміцнення Радянської влади.

Відзначаючи безперечну цінність рецензованої монографії, треба сказати, що, на

жаль, у ній трапляються й окремі недоліки. Зокрема, розповідаючи про I і II з'їзди КП(б)У, автору слід було б згадати імена відомих діячів міжнародного революційного руху, які брали активну участь в їх роботі. Алже відомо, що на I з'їзді КП(б)У (липень 1918 р.) серед інших зарубіжних інтернаціоналістів з привітанням виступив видатний діяч польської соціал-демократії Станіслав Бобінський і що на цьому ж з'їзді був присутній як делегат з правом ухвального голосу від більшовиків м. Кам'яньського (інші — Дніпродзержинськ) член СДКПіЛ з 1912 р. і РСДРП(б) з 1917 р. Ян Любиченський (Ігнаці Рильський). Також відомо, що на II з'їзді КП(б)У (жовтень 1918 р.) виступав старий діяч СДКПіЛ та РСДРП(б) Станіслав Пестковський, який у той час був заступником наркома в справах національностей країни. Однак ці факти чомусь упущені в книжці.

Є в ній і інші, дрібніші огріхи. Так, на стор. 12 згадується кам'яновугільна, а не залізрудна промисловість Криворіжжя.

Однак усе це малоістотно. В цілому ж В. Ю. Мельниченко написав змістовну книжку, яка є значним внеском у дальшу розробку питання про рух зарубіжних інтернаціоналістів.

П. М. Калениченко (Київ),
І. М. Кулинич (Київ)

АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР,

вид-во «Наукова думка», К., т. I, 1971, 447 с.; т. II, 1971, 502 с.; т. III, 1975, 501 с.

У 1975 р. вийшов третій, останній том колективної праці «Археологія Української РСР». Це результат багаторічної роботи співробітників Інституту археології АН УРСР, наукове дослідження, в якому узагальнено численні археологічні дослідження та матеріали.

Перший том присвячено первісній історії населення на території Української РСР. У розділах першої частини тому подано характеристику палеоліту та мезоліту, показано час першого заселення території України людиною і етапи розвитку її матеріальної та духовної культури, а також визначено основні риси етнокультурної карти давнього кам'яного віку. Історія населення палеолітичної та мезолітичної епох написана за новими матеріалами. В цій частині книги встановлюється хронологічна та стадіальна відповідність палеоліту й мезоліту України з суміжними територіями. Хоча порівняно з іншими епохами мезоліт найменш вивчений, є сподівання, що українські археологи у майбут-

ньому приділятимуть йому більше уваги, зокрема північних місцевостей УРСР.

У другій частині книги виділено близько десяти окремих неолітичних культур, які є реальним відображенням історії давнього населення цієї частини Східної Європи. Досягнення у вивченні неоліту показано на загальноєвропейському тлі культурно-історичного розвитку VI—III тис. до н. е. Зауваження викликає лише твердження, що до дніпро-донецької культури належать деякі неолітичні пам'ятки Південної Білорусії початку III тис. до н. е. Важливе значення має розділ, присвячений неоліту ямково-гребішевої кераміки. Він значно доповнює уявлення про ці своєрідні пам'ятки, а також уточнює питання про південно-західні кордони їх поширення.

Змістовною є третя частина книги, присвячена пам'яткам мідного віку на території України. Центральне місце в ній відведено характеристиці трипільської культури, в тому числі її пізнього етапу, який уже давно є об'єктом дискусій. Тут подано і всебічну характеристику нових, відкритих лише протягом останніх десятиліть культур, зокрема середньостогівської, а також пам'яток типу Гумельниця та Михайлівка. З принципово нових історичних позицій висвітлено такі давно відомі сте-

пові культури, як ямна та катакомбна. У праці обґрунтовується думка про прив'язку цих культур до великих культурно-етнічних масивів та про виділення серед них локальних культур і варіантів. На багатих матеріалах Михайлівського поселення застосовувався новий метод археологічних досліджень — палеоекономіка, яка допомагає висвітлити соціально-економічну структуру суспільства. Для встановлення абсолютних дат широко використовувалися інші сучасні методи, зокрема радіовуглецевий аналіз.

Четверта частина першого тому присвячена добі бронзи, що тривала на території України майже тисячу років. Вперше в археологічній літературі характеристику цієї доби подано диференційовано — окремо для степових та лісостепових районів. У розділі показано особливості історичного процесу, що відбувався тут протягом тривалого часу. Як і в попередніх частинах книги, головна увага приділяється характеристичні археологічних культур, серед них такі, як городоцько-здовбицька, багатоваликівської кераміки, східно-тшинецька тощо, виділяються і характеризуються вперше.

На високому науковому рівні написано розділ про зрубну культуру. Хронологія та періодизація цієї культури ґрунтовна і переконлива. Висвітлено багато складних питань, пов'язаних з цим періодом. Подано гезезис більшості культур доби бронзи. До наукового обігу також введено нові цікаві матеріали з малодосліджених рані-

ше районів, наприклад, Прикарпаття і Поділля. Ця частина книги дає переконливе уявлення про особливості розвитку племен на території України в II—на початку I тис. до н. е., про поступовий розвиток суспільних відносин.

Тут, як і в попередніх частинах, подається історіографія, розповідається про погляди дослідників на те чи інше явище, навіть якщо вони не співпадають з концепцією авторів.

На закінчення автори зробили спробу пов'язати археологічні культури з окремими етнолінгвістичними групами давнього населення Європи. Вони доводять, що в епоху бронзи завершилося утворення основних мовних груп і тому можна вже більш-менш впевнено говорити про належність тієї чи іншої археологічної культури до відповідних етнічних утворень. Ці спроби цілком відповідають рівню сучасних знань про етногенез окремих історичних народів. Взагалі це питання, на нашу думку, слід було б виділити окремо і де-що розширити, порушивши ряд «наскрізних» тем: хронології, економіки, мистецтва та ін.

В книзі вміщено велику кількість ілюстрацій, характеристики культур супроводжуються картами поширення пам'яток та таблицями. Все це значно доповнює виклад та поглиблює сприймання матеріалу.

*В. Ф. Ісаєнко (Мінськ),
М. М. Чернявський (Мінськ)*

*
*

Другий том «Археології Української РСР» присвячений періоду раннього залізного віку — від початку I тис. до н. е. до середини I тис. н. е. Різноманітні етнічні, соціально-політичні та історико-культурні процеси, що відбувалися в цей час на території України, виникнення місцевої державності, утворення грецьких полісів — форпостів античної цивілізації, поява нового культурно-господарського типу кочових скотарів, складна взаємодія розвинутих класових, ранньокласових та первісних суспільств, що розпадалися, — все це мало величезний вплив на розвиток не лише України, а й на сусідні області та країни.

У післявоєнний час дослідження пам'яток скіфо-сарматської та античної епох на території України набуло небувалої розмаху. Нові дані змусили переглянути здавалося б твердо встановлені факти та звичні уявлення. Між тим публікація археологічних матеріалів відставала від польових досліджень. Відчувалася гостра необхідність узагальнення всіх археологічних даних та їх теоретичного осмислення. Це було потрібно професіоналам-археологам, історикам, етнографам, викладачам вузів і середніх шкіл та багатьом іншим. З цим складним завданням авторський колектив рецензованої праці успішно справився.

Перша, найбільша за обсягом частина

тому присвячена скіфському періоду. Вітчизняна скіфологія має давні традиції, їй по праву належить чільне місце у світовій науці. У повоєнні роки Київ став провідним науковим центром радянської та зарубіжної скіфології. Не дивно, що ця частина тому є найцікавішою. Для неї характерне не тільки максимально можливе, повне зведення археологічного матеріалу, а й історичні узагальнення та висновки, багато в чому оригінальні й нові, які автори змогли зробити на основі аналізу та синтезу даних археології і зіставлення їх з письменними джерелами. Нова гіпотеза про характер та специфіку передскіфського періоду на території Української РСР і Східної Європи в цілому, відкриття нових археологічних культур того часу, встановлення загальних рис культури населення степової та лісостепової України у скіфський період, виділення її локальних варіантів та спроба по-новому переглянути проблему їх етнічної приналежності, аналіз археологічного матеріалу під кутом соціальної стратифікації скіфського суспільства, узагальнення даних про його економіку, матеріальну і духовну культуру, мистецтво — все це є важливим вкладом у радянську скіфологію. Авторів не обмежили своє завдання характеристикою степової і лісостепової частин України, які, на їх думку, входили до складу Скіфської

держави. Вони пропонують читачеві також досить документальне зведення даних про археологічні культури на суміжних територіях, допомагаючи йому тим самим з'ясувати значення скіфської культури в широкому плані.

В теоретичному плані найважливішими є три висновки авторів скіфської частини тому: 1. Про виникнення державності у Скіфії раніше IV ст. до н. е., тобто ще до періоду правління царя Атея; 2. Про те, що Скіфська держава включала в себе не тільки степові, а й лісостепові райони України; 3. Про ранньокласовий характер скіфського суспільства та схожість соціальної організації останнього з соціальною організацією кочових суспільств середньовіччя. Подібні думки висловлювалися й раніше, але вони були незаслужено забуті. Відродження їх на основі нових матеріалів є безсумнівною заслугою авторів.

Друга частина тому присвячена пам'яткам сарматського періоду на території України та пізньоскіфського часу в Криму й на нижньому Дніпрі. Сарматські культури добре досліджені в Поволжі та Приураллі і значно гірше — на території України. Тим-то описані в тому українськими археологами нові сарматські пам'ятки мають важливе наукове значення.

Краще, ніж сарматські пам'ятки, досліджені пізньоскіфські городища Нижнього Дніпра. Присвячений їм розділ є більш інформативним та насиченим конкретним матеріалом. Загальноісторичні висновки про характер політичних зв'язків населення нижньодніпровських городищ зі скіфами Криму та сарматами степової зони України, про трансформацію культур на цих

городищах, про особливості взаємовідносин осілого та кочового населення в даному районі в цілому є досить ґрунтовними.

Великий інтерес викликає розділ про пізньоскіфські пам'ятки Криму. Скіфське суспільство, його соціальна організація та культура зазнали глибоких змін у зв'язку з історичною обстановкою у Східній Європі. У розділі показано синкретичний характер пізньоскіфської культури, поступове розчинення скіфського етносу серед навколишніх народів.

Третю частину рецензованого тому присвячено античним державам, які існували на території Північного Причорномор'я. Грецька колонізація сприяла прискореному розвитку племенного світу Східної Європи, втягувала його в орбіту античної цивілізації. Водночас взаємовідносини з місцевим населенням, що в конкретних обставинах набирали різноманітних форм, надавали античним державам Криму та північного узбережжя Чорного моря специфічних рис. Це відрізняло їх від античних держав інших регіонів.

Українські археологи почали вивчати античні пам'ятки, за винятком Ольвії, порівняно недавно. Проте наслідки цих досліджень досить ґрунтовні. Цікавими, зокрема, є матеріали про господарство та економіку античних міст Причорномор'я.

Рецензований том в цілому заслуговує високої оцінки. У ньому не тільки підводяться підсумки великої і плідної роботи українських радянських археологів у певних галузях, а й накреслено нові наукові завдання та шляхи їх розв'язання.

А. М. Хазанов (Москва)

У третьому, останньому тому «Археології Української РСР» вперше фундаментально узагальнено слов'яно-руські старожитності, знайдені в процесі багаторічних археологічних досліджень на території УРСР. Значна їх частина відкрита радянськими вченими у післявоєнні роки. У вивченні цих старожитностей велика заслуга належить українським археологам. У рецензованому тому описуються нові важливі пам'ятки, подано їх аналіз та історичну інтерпретацію. У хронологічній послідовності автори розглядають археологічні культури та групи пам'яток, що відображають етнічні та історичні процеси на території УРСР у I — на початку II тис. н. е. При цьому головна увага приділяється старожитностям східнослов'янських племен, які створили наприкінці I тис. давньоруську державу — Київську Русь.

У зв'язку з недостатньою кількістю письмових джерел і з тим, що слов'янські пам'ятки почали широко вивчатися порівняно недавно, в галузі слов'янознавства є дискусійні питання, переважно з приводу того, чи належать слов'янам певних груп ті чи інші археологічні пам'ятки. Автори з науковою об'єктивністю і ґрунтовною аргументацією визначають культуру слов'ян

і простежують шляхи її розвитку протягом більш як тисячорічного періоду.

На початку рецензованої праці розглядається зарубинецька культура. Автори пов'язують її виникнення зі слов'янами-венетами. Майже на всій території УРСР у II—V ст. н. е. була поширена черняхівська культура, етнічна приналежність якої дискусійна. Автори розділу твердять, що пам'ятки Середнього Подніпров'я та Верхнього Подністров'я — центральної області черняхівської культури — були слов'янськими (є й інші припущення, зокрема, про багатоетнічність черняхівської культури та про існування зв'язків між окремими групами германських племен і слов'ян). У тому розглядаються також культури, сусідні з зарубинецькою і черняхівською, — латенська, штеворська, липицька і карпатських журганів, що належали кельтам, гето-дакійським племенам та західним слов'янам.

У VI—IX ст. формується і розвивається культура східнослов'янських племен. У тому показано єдність слов'янської культури на широкій території, наявність спільних рис у типах жител, поховальних обрядах, прикрасах. Разом з тим у різних областях перебування слов'ян простежуються

деякі етнографічні особливості. Для VI—VII ст. виділяються корчацький (празький), пенківський та волинцівський типи територіальних груп пам'яток, для VIII—IX ст. — тип Луки-Райковецької і роменський тип. Окремі групи пам'яток пов'язують з союзами племен, що згадуються в літопису.

У томі висвітлюються основні галузі господарства, формування міст, процес майнового і соціального розшарування, розвиток феодальних суспільних відносин у східних слов'ян. Показано процес формування союзів племен, політичних об'єднань, які привели до утворення Давньоруської держави.

Великий інтерес викликає друга частина тому, в якій досить повно характеризуються основні категорії археологічних пам'яток давньоруського періоду.

В процесі багатовікового поступального розвитку східних слов'ян склалися передумови класового суспільства і в IX ст. виникла Давньоруська феодальна держава. Найбільш яскравим явищем цього періоду є виникнення міст — ремісничо-торгових, культурних та адміністративно-політичних центрів Русі — Києва, Чернігова, Переяслава, Галича, Білгорода, Вышгорода тощо. Археологічні дослідження міст дали цінні матеріали з економіки, культури та соціального складу давньоруського суспільства.

Специфічними і досить виразними пам'ятками, що розкривають економіку та суспільно-політичні відносини Давньої Русі, є городища. Дослідження городищ на території УРСР, проведені за роки Радянської влади, показали, що ці укріплені військово-феодальні поселення відіграли велику роль у захисті південно-руських земель від набігів степових кочівників. Частина городищ виявилась залишками прикордонних фортець, що були водночас і феодальними осередками освоєння навколишніх земель, інша частина являє собою залишки феодальних замків, у яких жили та працювали різні категорії феодально-залежного, головним чином, землеробського населення.

У нарисі про селища дано характеристику найбільш численного типу сільських поселень, у яких проживали селяни-смерди — основна маса давньоруського населення. Як виявилось під час розкопок, головним заняттям жителів селищ було землеробство та скотарство.

Цікаві відомості подано в нарисі про могильники, які досліджувалися біля міст, городищ та селищ. Більш як у 200 могильниках відкрито майже 2 тис. поховань. За поховальним обрядом та супроводжуючими

речами виділено кілька груп дружинно-боярських поховань, які відображають ієрархічну структуру панівного класу давньоруського феодального суспільства. Аналіз матеріалів розкопок дозволив простежити еволюцію поховального обряду, в якому ще зберігалися етнографічні риси окремих східнослов'янських племен, що ввійшли до складу Давньоруської держави.

Після характеристики окремих категорій археологічних пам'яток подається аналіз археологічних матеріалів, які розглядаються по групах відповідно до їх джерелознавчого змісту — пам'ятки сільського господарства, ремесел, кераміка, зброя, пам'ятки побуту та прикраси, предмети імпорту, гроші, писемність Давньої Русі, пам'ятки архітектури. У цьому розділі читач знайде характеристику головних галузей економіки, опис знарядь праці, різноманітних виробів, технології виробництва, відомості про розвиток продуктивних сил та суспільний розподіл праці, дані про торговельні зв'язки, побут та культуру давньоруського населення. Матеріали з археології УРСР висвітлюються як складова частина загальноруських старожитностей.

Окремо розглядається значення археологічних даних для характеристики історичних етапів поступального розвитку східних слов'ян, виникнення передумов та утворення Давньоруської держави. Автори доводять безпідставність тверджень буржуазних дослідників про визначальну роль зовнішніх впливів в історичному процесі, а також заперечують норманську теорію про походження і розвиток Русі. Незважаючи на монголо-татарське розорення, досягнення давньоруського періоду не зникли безслідно. Традиції Давньої Русі набули дальшого розвитку у духовній та матеріальній культурі братніх російського, українського та білоруського народів. Закінчується том характеристикою середньовічних археологічних пам'яток кочових і осілих неслов'янських племен та народностей степового Подніпров'я і Криму.

В цілому том заслуговує високої оцінки. У ньому систематизовано та інтерпретовано з позицій марксизму-ленінізму великий фактичний матеріал, підведено підсумки більш як піввікового вивчення слов'яноруських старожитностей, якими так багата територія УРСР. Вихід у світ III тому «Археології Української РСР» є значним досягненням українських археологів-славістів, важливою подією у розвитку радянської археологічної науки.

*М. Д. Поболь (Мінськ),
П. Ф. Лисенко (Мінськ)*

PŘEHLED DEJIN KSČ,

Nakladatelství „Svoboda“, Praha,
1976, 375 s.

НАРИС ІСТОРІЇ КПЧ,

вид-во «Свобода», Прага, 1976, 375 с.

У рецензованій праці, підготовленій Інститутом марксизму-ленінізму ЦК Компартії Чехословаччини та Інститутом марксизму-ленінізму ЦК Компартії Словаччини, висвітлюється славний бойовий шлях, що його пройшла КПЧ — випробуваний авангард робітничого класу і всіх трудящих Чехословацької Соціалістичної Республіки. Автори книги глибоко проаналізували основні етапи розвитку і результати революційно-перетворюючої діяльності КПЧ, узагальнили набутий партією і робітничим класом братньої країни багатий досвід будівництва соціалізму. Історія КПЧ розглядається в праці на фоні найважливіших історичних подій, що відбувалися в світі, зокрема пов'язаних з розвитком міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Авторський колектив переконливо показав, що створення Компартії Чехословаччини було підготовлено всім ходом класової боротьби чеського і словацького пролетаріату. В перших двох розділах книги, які охоплюють період з 1848 по 1917 р., висвітлено процес зародження та розвиток робітничого руху і боротьби трудящих проти соціального та національного гноблення, виникнення робітничих партій, виступи передових представників пролетаріату проти буржуазної та реформістської ідеології.

Особливу увагу автори приділили аналізу впливу ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції на робітничий і національно-визвольний рух в Чехії та Словаччині і створенню в 1921 р. Комуністичної партії Чехословаччини. На багатому фактичному матеріалі показано історичне значення Великого Жовтня для відродження чехословацької держави, формування «марксистської лівої» — революційного крила соціал-демократичної партії.

У книзі цілком слушно підкреслюється, що В. І. Ленін приділяв велику увагу проблемам робітничого руху Чехословаччини, зустрічався й розмовляв з керівниками «марксистської лівої» — Б. Шмералем і А. Запотоцьким. Ці зустрічі, а також безпосереднє знайомство чеських і словацьких товаришів з радянською дійсністю великою мірою сприяли їх ідейному і політичному загартуванню, переходу на позиції марксизму-ленінізму (стор. 94). Разом з тим хід подій, зокрема уроки класових боїв 1918—1920 рр. у Чехословаччині, переконливо довели пролетаріатові цієї країни, що без партії нового типу, партії, побудованої на принципах марксизму-ленінізму, перемогти буржуазію неможливо. Заснування КПЧ знаменувало собою новий важливий етап в історії чехословацького робітничого руху (стор. 105).

В праці ґрунтовно висвітлено процес ре-

волюційного загартування КПЧ, розкрито всю складність боротьби комуністів проти опортуністів, ревізіоністів і ліквідаторів. Велику роль у розвитку молодого партії відіграв її V з'їзд (1929 р.), на якому «перемогла марксистсько-ленінська лінія, що органічно поєднувала безпосереднє завдання комуністів з їх кінцевою метою — поваленням капіталізму і встановленням диктатури пролетаріату» (стор. 137). З'їзд обрав нове керівництво КПЧ на чолі з К. Готвальдом, визначив завдання партії у боротьбі за єдність робітничого класу, за союз пролетаріату з трудовим селянством та іншими верствами трудящих, за правильне розв'язання національного питання в Чехословаччині.

Авторський колектив детально проаналізував хід класових бив у Чехословаччині в роки світової економічної кризи, наполегливої боротьби чехословацьких комуністів проти загрози фашизму, за створення народного фронту всіх демократичних сил, послідовне втілення в життя рішень VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. В праці узагальнено історичний досвід національно-визвольної антифашистської боротьби чеського і словацького народів на чолі з КПЧ проти гітлерівських загарбників, яка стала важливою ланкою загального фронту боротьби народів світу проти фашизму.

Позитивною рисою рецензованої книги є й те, що в ній показано бойову співдружність народів Радянського Союзу і Чехословаччини в роки війни, широку і безкорисливу допомогу нашої країни чехословацьким патріотам, підкреслено вирішальне значення бойових дій Радянської Армії для розвитку антифашистської боротьби в цій країні. Сформовані на території СРСР чехословацькі військові частини і з'єднання пліч-о-пліч з Радянською Армією громили ненависного ворога під Харковом і Києвом, у Карпатах, під Остравою і Прагою. Чехословацькі патріоти вели також боротьбу проти фашистських загарбників у партизанських загонах і підпіллі (стор. 196—220). У 1945 р. Чехословаччина була визволена від фашистських загарбників, було відновлено її державний суверенітет, влада перейшла до рук народу, представленого Національним національно-демократичною революцією, гегемоном якої був робітничий клас на чолі з Комуністичною партією Чехословаччини.

Великий інтерес становлять сторінки праці, присвячені історичній перемозі чехословацьких трудящих над силами реакції в лютневі дні 1948 р. На конкретному фактичному матеріалі в книзі показано, як творчо керуючись марксистсько-ленінським ученням, КПЧ розробила правильну стратегічну лінію і успішно застосувала тактику боротьби «зверху і знизу», розраховану на повну ізоляцію буржуазії і повне переростання національно-демократичної революції в соціалістичну.

В ході лютневих подій 1948 р. в Чехо-

словацької перемогла соціалістична революція, було встановлено диктатуру пролетаріату в формі народної демократії, створено політичні передумови для будівництва соціалізму. Ця перемога стала можливою завдяки тому, що боротьбу робітничого класу і всього трудового народу очолила політично та ідейно загартована марксистсько-ленінська Комуністична партія Чехословацької Республіки (стор. 249).

Автори праці приділяють велику увагу діяльності КПЧ у період соціалістичного будівництва, спрямованій на здійснення соціалістичних перетворень у промисловості і сільському господарстві, зміцнення обороноздатності країни, підвищення матеріального добробуту трудящих тощо. Розкриваючи суть розробленої IX з'їздом КПЧ (1949 р.) генеральної лінії будівництва соціалізму в Чехословацькій Республіці, вони підкреслюють, що компартія враховувала основні закономірності будівництва нового суспільства, вперше перевірені на практиці в Країні Рад, й історичні особливості своєї країни, а також далі поглиблення світового революційного процесу і утвердження влади народної демократії в ряді країн Європи і Азії, міжнародну обстановку після другої світової війни.

На конкретному матеріалі в книзі показано, що в результаті самовідданої праці робітничого класу, всіх трудящих під керівництвом КПЧ в економіці країни перемогли і утвердились соціалістичні виробничі відносини, створено могутню матеріально-технічну базу соціалізму. Сталися якісні зміни і в класовій структурі суспільства: ліквідовано експлуататорські класи в місті і на селі, виріс і зміцнів робітничий клас, вищого рівня досяг його союз з кооперованим селянством, сформувався новий, соціалістичний інтелігенція.

На початку 60-х років країна вступила в період поступового завершення соціалістичного будівництва. Характеризуючи соціально-економічний і політичний розвиток Чехословацької Республіки в 50—60 роках, автори не приховують труднощів і недоліків, які мали місце у цей час, показують назрівання політичної кризи 1968 р. та шляхи її подолання. В книзі високо оцінюється роль інтернаціональної допомоги братніх соціалістичних країн у боротьбі марксистсько-

ленінського ядра КПЧ проти правих, анти-соціалістичних сил. Важливим рубежем у житті партії став квітневий (1969 р.) Пленум ЦК КПЧ, на якому було обрано нове керівництво партії на чолі з Г. Гусаком.

XIV з'їзд КПЧ (травень 1971 р.), зазначається в книзі, завершив надзвичайно складний і відповідальний етап в історії соціалістичної Чехословацької Республіки. Він знаменував перемогу над ворогами соціалізму і водночас розробив програму будівництва розвинутого соціалістичного суспільства (стор. 341—342). В праці показано роботу партійних організацій у справі реалізації рішень XIV з'їзду КПЧ, успіхи досягнуті за останні роки в розвитку економіки, підвищенні добробуту народу, вдосконаленні соціалістичної демократії.

Історія КПЧ, наголошують автори, підтверджує основоположний висновок класиків марксизму-ленізму про те, що робітничий клас може виконати свою історичну місію — повалити капіталізм і побудувати соціалізм — лише при керівній ролі революційної марксистсько-ленінської партії, яка творчо застосовує загальні принципи марксистсько-ленінської теорії в конкретних умовах своєї країни (стор. 368). В книзі підкреслюється, що однією з основних рис Компартії Чехословацької Республіки є революційна робітничої партії нового типу є пролетарський інтернаціоналізм. КПЧ виникла і розвивається як єдина інтернаціональна партія чехословацького пролетаріату і складова частина міжнародного комуністичного і робітничого руху. Це положення ґрунтовно розкрито на багатому фактичному матеріалі.

Автори показують значення досвіду КПРС для успішного розвитку Чехословацької Республіки по шляху соціалізму.

В книзі є матеріали і про становище та революційну боротьбу трудящих Закарпатської України, яка до 1945 р. була відірвана від батьківщини (стор. 81, 82, 93, 98, 101—102, 155, 184—185) та ін.

Рецензована праця, в якій глибоко розкрито багатий історичний шлях братньої Комуністичної партії Чехословацької Республіки, становить значний інтерес і для радянського читача.

В. В. Сухарев (Київ)

Хроніка та інформація

ЗУСТРІЧ РАДЯНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

14—15 квітня 1977 р. у Москві, в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відбулася чергова (четверта) зустріч радянських і польських істориків, влаштована Радянським комітетом ветеранів війни (РКВВ) спільно із Спілкою борців за свободу і демократію ПНР. Тема зустрічі — «Революційні і бойові традиції радянського і польського народів у боротьбі за свободу, незалежність і соціальний прогрес» — була присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Зустріч відкрив голова РКВВ, двічі Герой Радянського Союзу генерал армії П. І. Батов. З вступним словом до присутніх звернувся заст. міністра у справах ветеранів війни, генеральний секретар Головного правління Спілки борців за свободу і демократію ПНР С. Куйда.

З доповідями виступили: директор Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, акад. А. Г. Єгоров («Велика сила ідей пролетарського інтернаціоналізму»), зав. відділом Польської академії наук, д-р Н. Міхта («Роль Великої Жовтневої соціалістичної революції у відновленні незалежної Польщі»), член Головної історичної комісії Спілки борців за свободу і демократію ПНР, проф. В. Гура («Роль першої країни соціалізму у визволенні та створенні народної Польщі»), ст. наук. співроб. Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, канд. істор. наук Г. З. Лекомцев («Братерське співробітництво СРСР з ПНР — яскравий приклад соціалістичного інтернаціоналізму в дії»). Були також заслухані повідомлення радянських і польських істориків про традиції спільної боротьби народів СРСР і ПНР за свободу, незалежність і соціальний прогрес, їх бойову співдружність в період Великої Жовтня і громадянської війни в нашій країні, в роки другої світової війни та у післявоєнний період, про співробітництво у боротьбі за здійснення ленінської політики мирного співіснування, за розрядку міжнародної напруженості, зміцнення миру в усьому світі та ін.

Перед учасниками зустрічі виступили: головний редактор журналу «Советское славяноведение», д-р істор. наук І. І. Костюшко — «Традиції спільної боротьби народів СРСР і ПНР за свободу, незалежність і соціальний прогрес», начальник Управління Інституту військової історії Міністерства оборони СРСР, канд. істор. наук М. І. Шеховцев — «Бойова співдружність народів Радянського Союзу і Польщі в роки другої світової війни», доц. кафедри Дипломатичної академії Міністерства закордонних справ СРСР, канд. істор. наук Я. О. Ломко — «Співробітництво СРСР і ПНР у боротьбі за розрядку міжнародної напруженості і зміцнення миру в усьому світі», зав. сектором Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР, канд. екон. наук Л. С. Семенова — «Радянсько-польське економічне співробітництво у післявоєнний період», міністр матеріально-технічного постачання ПНР Е. Шир — «Вклад польських добровольців у захист Іспанської республіки», доц. Вищої школи суспільних наук при ЦК ПОРП, д-р Р. Назаревич — «Вплив революційних ідей на польський рух Опору», голова Головної історичної комісії Спілки борців за свободу і демократію, проф. С. Окейцький — «Взаємодія польських і радянських людей в антифашистському русі Опору в країнах Європи», радник МЗС ПНР Ю. Вілевич — «Співробітництво ПНР і СРСР у боротьбі за здійснення ленінської ідеї мирного співіснування» та ін.

Ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук І. М. Кулинич виступив з повідомленням «Героїчна боротьба трудящих Росії за владу Рад та участь у ній польських інтернаціоналістів», підготовленим спільно з д-ром істор. наук П. М. Калениченком, а проректор Луцького педінституту, канд. істор. наук В. П. Колесник розповів про дружнє співробітництво між прикордонними об'єктами СРСР і воєводствами ПНР.

І. К. (Київ)

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ЗАПОРІЖЖІ

В квітні 1977 р. у Запорізькому машинобудівному інституті ім. В. Я. Чубаря відбулася регіональна міжвузівська науково-теоретична конференція на тему: «60-річчя Жовтня — важлива віха у житті радянського народу, в розвитку всього світового визвольного руху». Вона була організована Запорізьким обкомом Компартії України, Інститутом підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка і Запорізьким машинобудівним інститутом. У її роботі брали участь викладачі-суспільствознавці з вузів Запоріжжя, Бердянська, Мелітополя.

Вступним словом конференцію відкрив проректор ЗМІ доц. А. М. Коморкін. На пленарному засіданні було заслухано дві доповіді. У першій з них — «В. І. Ленін і перемога Великого Жовтня на Україні» — д-р істор. наук, проф. П. М. Шморгун глибоко розкрив інтернаціональне значення перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, розповів про зв'язки В. І. Леніна з Україною. З великою увагою учасники конференції заслухали доповідь д-ра істор. наук, проф. М. О. Буцька — «Великий Жовтень і міфи буржуазної історіографії», в якій були висвітлені основні напрями і тенденції буржуазних та націоналістичних передречень Великого

Жовтня, завдання радянських істориків партії, здобутки і перспективи історико-партійної науки з проблем критики фальсифікаторів. Загалом обидва доповідачі велику увагу приділили методології висвітлення вказаних проблем.

Далі конференція працювала по секціях. На секції історії КПРС (керівник д-р істор. наук, проф. М. О. Лисенко) присутні заслухали вісім змістовних повідомлень, присвячених різним проблемам історії партії. З ними, зокрема, виступили доценти В. Г. Федоренко, М. І. Тепер, а також заслужений працівник вищої школи Української РСР, лауреат Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, доц. І. П. Щербак.

Питанням поліпшення методики викладання історико-партійної науки у вузах в зв'язку з наступним ювілеєм Великого Жовтня присвятив свій виступ проф. П. М. Шморгун.

Роботу секції і конференції в цілому підсумував проф. М. О. Лисенко. Було визнано за доцільне проводити аналогічні конференції з участю відомих учених республіки як одну з ефективних форм підвищення теоретичного і методичного рівня викладачів-суспільствознавців.

В. І. Понеділко (Запоріжжя)

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР

Проведення теоретичних конференцій силами молодих дослідників в Інституті історії АН УРСР стало доброю традицією. Так, 28 квітня ц. р. тут відбулася наукова конференція, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Її організували дирекція, партійне бюро та Рада молодих учених інституту.

Вступним словом конференцію відкрив голова Ради наставників, д-р істор. наук П. С. Сохань. Він, зокрема, підкреслив значення подібних заходів як форми апробації робіт та підвищення фахового рівня молодих науковців.

На конференції було представлено 12 наукових доповідей і повідомлень з питань вітчизняної історії та історії зарубіжних країн, підготовлених молодшими науковими співробітниками, аспірантами, стажерами-дослідниками та старшими лаборантами інституту.

На пленарному засіданні було заслухано чотири доповіді: «Боротьба за утвердження завоювань Жовтня на селі» (аспірант В. Ф. Верстюк), «Заходи Радянської влади по захисту дітей в роки грома-

дянської війни, 1917—1920 рр.» (ст. лаборант О. Д. Бойко), «Великий Жовтень і розвиток радянської науки» (мол. наук. співроб. П. Д. Овчаренко), «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і боротьба за Радянську владу на Волині» (аспірант І. В. Кичій).

Відбулися також секційні засідання. На секції вітчизняної історії з повідомленнями виступили: мол. наук. співроб. Т. О. Комаренко — «Соціалістичне змагання як фактор зміцнення дружби і розвитку співробітництва російського та українського народів в умовах розвинутого соціалізму», аспірант О. П. Григоренко — «Діяльність партійних організацій по наданню робітничим класом шефської допомоги працівникам сільського господарства в роки дев'ятої п'ятирічки (на матеріалах УРСР)», аспірант П. І. Натикач — «Боротьба за воз'єднання України з Росією в період селянсько-козацьких повстань кінця XVI — першої половини XVII ст.», аспірант Л. І. Гайдай — «Організація агрономічної допомоги селянським господарствам Привобережної України. 1906—1914 рр.»

Секція історії зарубіжних країн заслухала й обговорила такі виступи: «Великий Жовтень і сучасний етап визвольної боротьби в Африці» (мол. наук. співроб. М. Д. Несук), «Релігія в ідеологічній боротьбі на сучасному етапі» (мол. наук. співроб. О. Л. Вовк), «Висвітлення історії другої світової війни у шведській історіографії. Тематичний огляд» (ст. лаборант Г. В. Чирко), «Торжество ленінських принципів пролетарського інтернаціоналізму в міжнародній діяльності чехословацьких профспілок на сучасному етапі» (мол.

наук. співроб. С. В. Віднянський).

У роботі конференції взяли участь відомі історики, члени Ради наставників: чл. кор. АН УРСР І. М. Мельникова, доктори історичних наук П. С. Сохань, І. М. Кулинич, старші наукові співробітники, кандидати історичних наук В. Н. Гулевич, Н. В. Комаренко, В. П. Сидоренко, секретар комсомольського бюро інституту В. П. Трощинський.

П. О. (Київ)

ЗУСТРІЧ З АКАДЕМІКОМ Б. О. РИБАКОВИМ

15 квітня ц. р. у конференц-залі Секції суспільних наук АН УРСР відбулася зустріч науковців Секції з видатним ученим, лауреатом Ленінської премії, акад. Б. О. Рибаківим. Визнаний глава радянської археологічної науки, чий праці вже давно стали взірцем для дослідників не тільки нашої країни, а й за рубезжем, Б. О. Рибаків багато років надзвичайно активно працює як історик. Головним предметом його досліджень є політична і культурна історія Київської Русі. За цикл праць названої тематики він був удостоєний Ленінської премії.

Діапазон творчих інтересів Б. О. Рибаківа дуже широкий: від Геродотової Скіфії (V ст. до н. е.) до історії Росії XV—XVI ст. Учений охоче ділиться здобутками своїх наукових пошуків з колегами і широкими колами любителів історії. Цього разу він виступив з доповіддю на тему: «Новгородські вільнотумці XIV ст.».

Вчений розповів присутнім про ідеологічні суперечки, які існували на Русі в ті часи і які часто набували антицерковної форми. Як висловився Б. О. Рибаків, церква була одним з найбільш нелогічних елементів середньовічного суспільства: між її показною, альтруїстичною мораллю, з одного боку, і користолобною практикою, — з другого, лежала глибока прірва, яку не міг не помічати народ. Це викликало стихійні протести проти здиравств і насильств церковників як у місті, так і на селі, що призводило в XIII—XIV ст. до повернення сільських і міських вільнотумців до язичеської віри. Проте в той же час серед народних мас зароджувалися й більш свідомі та організовані форми протесту проти офіційної церкви. Однією з таких форм було стригольництво.

Б. О. Рибаків вважає рух стригольників, які взагалі не визнавали церкву і священників, гуманістичним рухом, що користувався підтримкою народних мас. Проте він застерігає від спрощеного погляду на стригольництво як на антифеодальний чи напіватеїстичний рух. Ні тим, ні іншим він не став у силу своєї соціальної бази, яку становили не тільки міські мизи, а й середні верстви населення і навіть частина заможного купецтва.

У науковій літературі початки руху стригольників прийнято датувати 1375 р., коли північноруський літописець занотував: «Новгородци свергоша с моста в Волхов трех стригольников». Після цього більш як півстоліття церковні ієрархи, аж до московського митрополита включно писали полемічні твори, спрямовані проти стригольників. Однак учений помітив, що характерні для ідеології стригольників мотиви з'являються в писемності та мистецтві Новгороді і ряду інших північноруських міст, зокрема Пскова, з кінця XIII ст. Під час доповіді Б. О. Рибаків продемонстрував діапозитиви із зображенням творів скульптури і станкового живопису, книжкових мініатюр і орнаментів на доведення свого положення, що рух стригольників розпочався на сто років раніше, ніж думали досі, а саме — в останній чверті XIII ст.

Виступ Б. О. Рибаківа був з великою увагою зустрінутий численною аудиторією. Директор Інституту археології АН УРСР І. І. Артеменко від імені присутніх подякував ученому за змістовну доповідь.

М. Ф. Котляр (Київ)

ЗУСТРІЧ З ЧИТАЧАМИ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

28 квітня 1977 р. в Інституті підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбулася традиційна зустріч слухачів інституту із заступником головного редактора «Українського історичного журналу», старшим науковим співробітником Інституту історії партії при ЦК КП України В. О. Замлинським.

З великим інтересом слухачі прослухали розповідь В. О. Замлинського про історію журналу, який у липні ц. р. відзначає своє 20-річчя, про завдання, що стоять перед ним. За роки свого існування, говорилося у виступі доповідача, журнал значно розширив коло своїх авторів і читачів. В «Український історичний журнал» пишуть не тільки науковці й викладачі України, а й історики з інших республік, представники з братніх соціалістичних країн.

Знайомлячи присутніх із змістом видання, доповідач підкреслив, що характерним у роботі журналу є тенденція до зростання питомої ваги історико-партійної проблематики, матеріалів з питань партійного будівництва. Частіше на сторінках журналу почали з'являтися історіографічні праці, публікації, пов'язані з проблемами методології історико-партійної науки.

Головними напрямками роботи «Українського історичного журналу» є пропаганда рішень XXV з'їзду КПРС, висвітлення історичного значення перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Редколегія журналу, наголосив В. О. Замлинський, запланувала серію статей проблемного й загальною характеру, присвячених ювілею Жовтня, впливу його ідей на розв'язання завдань комуністичного будівництва.

В. В. Волинець (Київ)

ВШАНУВАННЯ ПРОФЕСОРА Л. А. КОВАЛЕНКА З НАГОДИ ЙОГО ЮВІЛЕЮ

У березні 1977 р. на розширеному засіданні вченої ради історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту відбулося вшанування доктора історичних наук, професора, завідуючого кафедрою загальної історії Леоніда Антоновича Коваленка з нагоди 70-річчя з дня його народження та 45-річчя наукової, педагогічної і громадської діяльності.

Л. А. Коваленко народився у с. Ступичне на Київщині в сім'ї сільського вчителя. В 1936 р. закінчив Київський державний університет і звикладав у середніх навчальних закладах. У 1939—1941 рр. Леонід Антонович навчався в аспірантурі Київського університету. В роки Великої Вітчизняної війни Л. А. Коваленко — лейтенант, командир мінометного взводу. Має урядові нагороди.

У 1945 р. Леонід Антонович успішно захистив кандидатську дисертацію. Протягом 1945—1961 рр. працював в Інституті історії АН УРСР, Житомирському педагогічному інституті, Ужгородському університеті. В 1961 р. він очолив кафедру історії, а в 1969 р. — кафедру загальної історії Кам'янець-Подільського інституту.

Основним напрямом наукової діяльності Л. А. Коваленка є проблеми історіографії України різних епох, зокрема, вивчення й узагальнення демократичного напрямку в українській історіографії XIX ст. Він досліджував таку важливу тему, як українська і російська історіографія у ви-

вченні історії визвольної війни українського народу проти соціального й національного гноблення в XVII ст., за воз'єднання України з Росією. Л. А. Коваленко опублікував ряд статей про історичні погляди О. М. Радищева, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. В. Гоголя. Леонід Антонович брав участь у написанні багатотомних «Очерков истории исторической науки в СССР».

У 1965 р. він захистив докторську дисертацію, а в 1966 р. йому було присвоєно вчене звання професора. Л. А. Коваленко — автор 90 наукових праць з історії України. У 1973 р. вийшла з світ його монографія «Велика Французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.».

На засіданні було вшановано багатьох щирих поздоровлень ювілярові. Професора Л. А. Коваленка нагороджено Почесною грамотою міському Компартії України та міськвиконкому, грамотою Міністерства освіти УРСР. Ювіляра привітали і вручили йому вітальні адреси представники ректорату, партбюро та профкому інституту.

На ім'я ювіляра надійшли вітальні адреси та поздоровлення.

*І. С. Винокур (Кам'янець-Подільський),
А. О. Копилов (Кам'янець-Подільський),
П. Ф. Лаптін (Кам'янець-Подільський)*

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Рукописи приймаються редакцією в двох примірниках обсягом не більше 25 сторінок машинопису, надрукованих через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *О. В. Дивулга*
Коректор *С. М. Півторах*

БФ 30020. Здає до набору 30.V 1977 р. Підписано до друку 13.VII 1977 р. Формат 70×108^{1/2} мм.
Папір Друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік.-вид. арк. 15,75. Тираж 5855 прим. Зам. К-97.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Рєшніна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 7 (196), 1977, июль (На украинском языке). Ежемесячный научный журнал. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР. Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Київ-30, ул. Леніна, 19.